

TEORIJA IN PRAKSA

48

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

6

IZ VSEBINE

Adolf Bibič: Voluntarizem

Jože Knez: Urejanje ekonomskih razmerij na temelju dohodka

Zdravko Mlinar: Sociološki kriteriji v oblikovanju bivalnega okolja

Bojan Grobovšek: »Tretja pot« ni model, temveč metoda (pogovor z Umberto Cerronijem)

Silvo Devetak: Odnosi med matico in manjšino (načelno vprašanje nacionalne enakopravnosti)

Ljubomir Paligorč: Zapiski o sistemu oblasti, dominacije in značilnosti socialne revolucije v Srednji Ameriki

TEORIJA IN PRAKSA

1982

6

revija za družbena vprašanja, let. XIX, št. 6, str. 721-864,
Ljubljana, junij 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne
organizacije 500 din, za tujino 1000 din, cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne
številke 60 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 25

UVODNIK:

- ADOLF BIBIČ: Voluntarizem 723

ČLANKI, RAZPRAVE:

- JOŽE KNEZ: Urejanje ekonomskih razmerij na temelju
dohodka 729
ZDRAVKO MLINAR: Sociološki kriteriji v oblikovanju
bivalnega okolja 747

AKTUALNI INTERVJU:

- BOJAN GROBOVŠEK: »Tretja pot« ni model, temveč
metoda (pogovor z Umberto Ceronijem) 764

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

- JANEZ ŠINKOVEC: Sindikati v združevanju dela in sred-
stev 777
STANE VLAJ: Krajevna skupnost in samoupravljanje 791

DRUŽBA IN ZNANOST:

- MARIJAN PAVČNIK: Materialni viri prava 804

MEDNARODNI ODNOSI:

- SILVO DEVETAK: Odnosi med matico in manjšino (na-
čelno vprašanje nacionalne enakopravnosti) 814

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- IGOR RAVNIKAR: Vzdržati pred pritiski in iti do kra-
ja 820
CIRIL KLAJNSČEK: Prostovoljno delo in socialna dejav-
nost 824

MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI:

- TOMISLAV POPOVIČ: Nova mednarodna gospodarska
ureditev, dežele v razvoju in Jugoslavija 833

SODOBNI SVET:

- LJUBOMIR PALIGORIČ: Zapiski o sistemu oblasti, do-
minacije in značilnosti socialne revolucije v Srednji Ameri-
ki 842
Iz domačih revij 861
Avtorski sinopsisi 863

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
let. XIX, št. 6, str. 721-864
Ljubljana, junij 1982

CONTENTS

EDITORIAL:

ADOLF BIBIČ: Voluntarism 723

ARTICLES, DISCUSSIONS:

JOŽE KNEŽ: The Regulation of Economic Relations Based on Income 729

ZDRAVKO MLINAR: Sociological Criteria in the Shaping of Man's Environment 747

THE INTERVIEW:

BOJAN GROBOVŠEK: "The Third Way" is not a Model but a Method (Interview with Umberto Cerroni) 764

QUESTIONS CONCERNING POLITICAL SYSTEM:

JANEZ ŠINKOVEC: Trade Unions in the Pooling of Labour and Resources 777

STANE VLAJ: Local Community and Selfmanagement 791

SOCIETY AND SCIENCE:

MARIJAN PAVČNIK: Material Sources of Law 804

INTERNATIONAL RELATIONS:

SILVO DEVETAK: Relations between the Nation and Nationality (the Problem of National Equality) 814

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

IGOR RAVNIKAR: Sustain the Pressures and Go on to the End 820

CIRIL KLAJNŠČEK: Voluntary Work and Welfare (Social) Activity 824

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS:

TOMISLAV POPOVIČ: New International Economic Order, Developing Countries and Yugoslavia 833

THE WORLD OF TO-DAY:

LJUBOMIR PALIGORIČ: Notes on the System of Power, Domination and Characteristics of the Social Revolution in Central America 842

From Domestic Reviews 861

Author's Synopses 863

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

АДОЛФ БИБИЧ: Волонтаризм 723

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЙОЖЕ КНЕЗ: Регулирование Экономических соотношений на основах дохода 729

ЗДРАВКО МЛИНАР: Социологические критерии создания окружающей человека среды 747

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

БОЯН ГРОБОВШЕК: „Третий путь“ не модель а метод (разговор с Умберто Черрони) 764

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ЯНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Профсоюзы в объединении труда и средств 777

СТАНЕ ВЛАЙ: Местное содружество и самоуправление 791

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

МАРИЯН ПАВЧНИК: Материальные источники права (юрисдикции) 804

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

СИЛВО ДЕВЕТАК: Отношения между нацией и национальностью (Вопрос национальной равноправности) 814

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТАРИИ:

ИГОР РАВНИКАР: Выдержать давления и идти до конца 820

ЦИРИЛ КЛАЙНШЕК: Добровольный труд и социальная деятельность 824

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ:

ТОМИСЛАВ ПОПОВИЧ: Новый международный экономический порядок, развивающиеся страны и Югославия 833

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

ЛЮБОМИР ПАЛИГОРИЧ: Заметки о системе власти, господства и характерных особенности социальной революции в Центральной Америке 842

По страницам отечественных журналов 861

Авторские синопсисы 863

ADOLF BIBIČ

Voluntarizem

V času, ko se v našem gospodarstvu in družbenem življenju soočamo s kriznimi težavami, je razumljivo, da se tako empirična zavest kot znanstvena kritika sprašujeta po globljih vzrokih in razsežjih teh pojavov. Odgovorna družbena akcija in družbena kritika iščeta izhode iz sedanjih protislovij v odpiranju novih dolgoročnih perspektiv in v uveljavljanju praktičnih ukrepov za preseganje obstoječih družbenih problemov.

Vsekakor je zelo pomembno, da čimbolj vsestransko osvetlimo subjektivne in objektivne dejavnike, ki so prispevali in prispevajo k nastajanju protislovnih, celo kriznih pojavov. Treba je ugotoviti, kdaj so temu vzrok določene institucionalne rešitve, kdaj pa praktično obnašanje (ne)odgovornih posameznikov ali celih ekip. Treba je razkrivati, kdaj so napačne norme, organizacijske strukture, zakoni, dogovori, kdaj pa napačno ravnajo tisti, ki so poklicani, da te norme, zakone in dogovore dosledno izpolnjujejo, pa jih ne. Treba je spoznavati, kdaj so posamezne pomembne odločitve nastale ali kdaj niso bile izpolnjene zaradi nepredvidljivega objektivnega spleta dogodkov, kdaj pa so posledica nepremišljenega, subjektivističnega ravnanja.

Vzrokov za zaostrena družbena protislovja in krizne pojave je torej več. Med najpoglavitnejše pa štejemo voluntarizem, ki se je dokaj globoko zasedal v naši miselnosti, in ki je botroval marsikateri zmotni odločitvi.

Fenomenologija voluntarizma je bogatejša, kot bi se zdelo na prvi pogled. Z vso brutalnostjo se razkriva pred našimi očmi v gospodarski praksi. Družbeni subjekti, samoupravni in še bolj nesamoupravni, so često sprejemali investicijske odločitve, za katere niso imeli oziroma še nimajo pravega finančnega kritja. Ekonomska racionalnost investicijskih naložb često ni bila objektivno ugotovljena, čeprav je to eden izmed bistvenih pogojev za gospodarno odločanje.

Prav tako vemo, da je često prihajalo do podvajanja, ker je bila in še vedno je želja po lastni tovarnici, lastni delavnici mnogo večja kot pa sposobnost za realno združevanje ožjih in širših interesov ter kratkoročnih in dolgoročnih perspektiv.

Tudi sredstva, naložena v manj razvita območja, kot ugotavljajo politični dokumenti, niso bila zmerom izkoriščena tako, da bi optimalno

večala produktivne sile, marveč so jih po voluntaristični logiki ponekod nerazumno nalagali predvsem v kapitalno intenzivne panoge, pa v skokovito širjenje šolske, zlasti visokošolske mreže, kar jo nujno moralo povzročiti ne samo presenetljive, temveč tudi predvidljive posledice.

Obnašanje na mednarodnem ekonomskem področju kaže na številne primere, kjer se je podcenjevanje nekaterih objektivnih zakonitosti in običajne gospodarske logike družilo z najbolj navadnim voluntarističnim kratkoročnim obnašanjem. Najmanjše visokih posojil ni upoštevalo predvidljivih posledic zadolženosti v tujini, ki je pomenila in pomeni odtekanje velikega dela presežne vrednosti našega delavskega razreda v roke tujega kapitala in hkrati tudi, vsaj za nekaj let, bistveno zožitev možnosti za lasten gospodarski razvoj.

Toda bili bi enostranski in nereálni, če bi razkrivali pojave voluntarizma samo v materialni produkciji in v prometu dobrin in denarja. Na številne pojave voluntarizma lahko naletimo tudi v razvoju (zlasti nekaterih) družbenih dejavnosti. Načelno naj bi se bile le-te razvijale v skladu z interesi in potrebami »združenega dela« in dolgoročnega razvoja naše družbe sploh. In res je težko zanikati velik napredek, ki ga je naša družba dosegla na področju družbenih dejavnosti – zdravstva, izobraževanja, kulture itd. Toda hkrati s tem so posamezne družbene dejavnosti ali njihovi deli (neredko v povezavi s političnimi dejavniki) voluntaristično napihovali razvojne programe, subjektivistično ocenjevali družbene potrebe in večkrat utilitaristično-kratkoročno iskali takšne rešitve, ki bi določenemu delovnemu kolektivu prinesle predvsem največji dohodek. Posledica tega je bila ne vedno racionalna širitev šolske mreže, visokošolskih institucij, kar se kaže tudi sedaj, ko številne višje šole kljub zaostrenim gospodarskim razmeram žele postati samostojne visoke šole, nekatere druge pa skušajo čimbolj razdrobiti svoje vzgojnoizobraževalne programe itd. Ta voluntaristična logika, pogojena tudi z dosedanjo prakso financiranja, se je pokazala in se kaže tudi v lovu za čim večjim številom učencev in študentov, kar je na kvaliteto vzgojno-izobraževalnega procesa in mnogokrat tudi na oblikovanje poklicnih profilov, ki niso mogli ali ne morejo najti ustrezne zaposlitve, nujno moralo vplivati tudi negativno.

In – mar je divja rast administracije skoraj na vseh ravneh in na vseh področjih družbe kaj drugega kot specifična posledica voluntarističnega odločanja? Množitev števila družbenih institucij je spremljala nenadzorovana rast zaposlovanja na neproduktivnih delovnih mestih, pomenila je često dokaj hitro promocijo posameznikov na delovno mesto, za katero niso imeli niti ustreznega znanja niti ustrezne prakse, kar se je moralo in se še vedno mora kazati tudi v neučinkovitosti ali vsaj v zmanjšani učinkovitosti njihovega dela. Na nekaterih področjih je prihajalo do absurda, da so mnogo hitreje stopali na plan administratorji, organizatorji, koordinatorji, spretni managerji in drugi dušebrižniki kot pa npr. številni raziskovalni delavci, ki v takem ozračju vsaj na nekaterih področjih niso bili in še vedno niso zainteresirani za to, da bi se ukvarjali s

temeljnim raziskovalnim delom ali sploh z resnim raziskovanjem in s pridobivanjem ustreznih kvalifikacij zanj.

Kot primere, v katerih je prihajal in še prihaja do izraza voluntarizem, lahko navedemo tudi prostorsko načrtovanje in urbanistično prakso. O tem kot o škodljivem družbenem pojavu nam niso potrebne kakšne obsežne študije. Zadostuje, vsaj za začetek, da si iz ptičje perspektive ogledamo pisano raztresenost naših naselij, in da preberemo podatke o krčenju življenjsko potrebnih obdelovalnih površin, npr. v naši republici. Enaka podoba se nam ponuja, če si ogledamo nekatere s širšimi interesi in avtentičnimi človeškimi potrebami skregane ekološke posege: gre za lociranje umazanih industrij v neposredno soseščino stanovanjskih naselij, gre za graditev velikih stanovanjskih blokov ob bučnih vpadnicah, gre za nespoštovanje predpisov, ki velevajo vgraditev določenih čistilnih naprav. Pri takšnih odločitvah ali ravnanjih si često podajajo roke strokovna ekspertiza, interesi investorjev in utilitaristično pojmovana kratkoročno usmerjena pridobitniška dohodkovna miselnost.

Tu pa že trčimo na eno izmed pojavnih oblik voluntarizma, ki se je v zadnjih letih, kot se zdi, še posebej razširila. Gre za prakso, da se številnih družbenih in celo pravnih norm na spoštuje, da je torej volja posameznih ožjih ali kratkoročnih interesov višja od tiste razredne volje, ki se je utelesila v ustavi, v zakonu, v družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih. To ustvarja nepredvidljivost v družbenih odnosih, negotovost v uveljavljanju legitimnih interesov in nezaupanje v učinkovitost normativnega in institucionalnega sistema in s tem tudi upadanje njegove legitimnosti in stabilnosti.

Voluntarizem sega na takšna področja, kot sta šport in telesna kultura. Velika družbena pozornost je osredotočena pretežno v vrhunski šport, medtem ko sta množični šport in množična telesna kultura dokaj zanemarjena, zlasti ko gre za odraščajočo in študirajočo, pa tudi za delavsko mladino. Kakšne posledice ima to za razvoj obrambne sposobnosti in za zdravje mladine in kasnejših generacij – o tem ni treba posebej govoriti.

S pojavi voluntarizma se tudi soočamo pri uresničevanju delegatskega sistema. Delegacije in delegate se neredko postavlja v položaj nemoči, saj se kljub pomanjkanju papirja zasuje z obsežnimi gradivi, ki se jim niti ne dostavlja pravočasno.

Fenomenologija voluntarizma, ki smo jo tukaj navedli, je tako pisana, da nas lahko opozori na svoj obseg in svojo strukturo. Sega od samovoljnega odločanja posameznikov (npr. črne gradnje) do odločanja delovnih kolektivov v materialni proizvodnji, do odločanja v samoupravnih interesnih skupnostih, v družbenopolitičnih skupnostih, družbenopolitičnih organizacijah, združenjih in društvih. Ne gre tudi, kot kažejo nekateri drastični primeri, mimo struktur občutljivih državnih aparatov oziroma posameznikov v njih. Njegovi nosilci so tako zasebniški kot skupinski in tudi v abstrakcijo preoblečeni splošni interesi. Pojavlja se tako v gospodarstvu kot v politiki, tako v kulturi kot v znanosti, tako na bazični ravnini

kot v vrhovih družbenih institucij. Ima tako krajevne, občinske, kot republiško-pokrajinske in zvezne predznake. Njegove razsežnosti so tako nacionalne kot internacionalne. Če ga raje pripisujemo preteklosti, pa ne smemo pozabiti, da se skuša uveljaviti tudi v sedanosti, in da je nevaren za prihodnost in zaradi prihodnosti.

To pa nas zavezuje, da moramo (da bi jih obvladovali) odkrivati prave vzroke voluntarizma. Kritiko fenomenologije je treba spreminjati v kritiko etiologije (nauk o vzrokih) voluntarizma, kritiko etiologije pa v praktično aktivnost za odpravljanje korenin in posledic voluntarizma.

Voluntarizem je po definiciji gledanje, mentaliteta, praksa, ki absolutizira subjektivno, ki vidi v volji začetek in konec vsega, kar je in kar naj bo. Voluntaristična praksa si domišlja, da lahko poljubno manipulira z naravo, z ljudmi, z družbenimi in ekonomskimi odnosi in z razvojnimi zakonitostmi. Za sveto voluntas (voljo) je stvarnost področje razpoložljivega, je možnost, ki je kot absolutna oblika sposobna ustvariti poljubno vsebino, ne da bi morala upoštevati kakršnokoli determiniranost. To je volja do moči, ki ima izvor samo v lastni volji, ki je najvišji fiat (naj bo, naj se zgodi) vsega objektivnega. Voluntarizem torej podcenjuje objektivne meje volje, zanemarja ali prezira dialektiko objektivnega in subjektivnega, kratkoročnega in dolgoročnega, posebnega in občega, zlasti pa želenega in možnega.

Voluntarizem se zato idejno izraža v različnih, včasih celo izključujočih se tendencah. Z njim smo se soočali in se soočamo kot z utopistično radikalistično kritiko »vsega obstoječega«, torej kot z absolutizacijo lahko (plemenitih) ciljev, ki se ne zmenijo za poti, ki vodijo k njim. Voluntarizem pa se je kazal in se kaže tudi v povzdigovanju liberalističnega načela, naj dela vsakdo (vsak posameznik, vsak kolektiv, vsaka organizacija) to, kar hoče, ne da bi se oziral na posledice, ki izhajajo iz ravnanja parcialnih subjektov za druge in za skupnost. Voluntarizem pa je – le kako bi lahko to prezrli? – tudi, kot je ugotovil že Marx in kot potrjuje vsa dosedanja socialistična praksa – zlasti eno izmed vsakodnevnih načel in intimnih praks birokratizma, birokratske mentalitete in birokratskega obnašanja. Zlasti slednja oblika voluntarizma, često povezana z drugimi inačicami in pogojena z njimi, je napravila socialistični praksi in ugledu socializma posebno veliko škodo.

Zato je treba odločno zavreči tiste (sicer redke) glasove, ki krivijo za voluntarizem samoupravljanje. Samoupravljanje res sprošča individualne in kolektivne pobude, individualno in kolektivno voljo. Toda v načelu, do kraja izpeljano, nasprotuje poljubnemu odločanju. Najbolj usodne ekonomske odločitve niso sprejeli samoupravljalci, marveč ravno upravljalске strukture zunaj samoupravljanja. Dolžiti za voluntarizem predvsem samoupravljanje je zato ne samo politično zgrešeno, marveč je hipokritično ravnanje. Seveda: tudi samoupravljanje, takšno, kot je v praksi, ni nikakšen dovršen »model«, marveč zgodovinski proces z vsemi objektivnimi protislovji in subjektivnimi napakami. Če npr. nekateri delovni

kolektivi, ki so v izgubi, večajo svoje dohodke tako, da za to zlorablajo samoupravne odločitve, gre pri tem gotovo za voluntaristično, hkrati pa tudi po substanci za protisamoupravno obnašanje.

Zakaj samoupravljanje ni sistem, v katerem lahko vsakdo (neodgovorno do drugih in neodvisno od njih) počne, kar hoče. To je značilno za anarhistično koncepcijo samoupravljanja, ki je zasnovana na ločevanju subjektivnega in objektivnega, kratkoročnega in dolgoročnega, posebnega in občega. Da, samoupravljanje širi subjektivno svobodo, širi prostor svobodnega izražanja individualnih in skupinskih interesov in volj; toda kot samoupravljanje, ki je to ne samo po formi, marveč tudi po vsebini, se konstituira, ko postane odločilni dejavnik na ravni vse družbe. Da se to do danes še ni zgodilo – o tem sta si edina tako strokovna kot politična kritika. Najpomembnejše družbene odločitve, posebej tiste, ki se nanašajo na ključna vprašanja ekonomskega razvoja (investicije, ekonomski odnosi s tujino itd.), so nastajale predvsem zunaj samoupravnih struktur. Če bi delavci-samoupravljalci dejansko odločali o teh stvareh, odločali na podlagi utemeljenih strokovnih analiz, ki bi upoštevale vse kratkoročne in dolgoročne implikacije posamezne odločitve, bi bilo takih odločitev mnogo manj. Zlasti, če bi se negativne posledice danih odločitev ne socializirale, ampak bi prizadele v prvi vrsti tiste, ki so kljub možni predvidljivosti negativnih posledic takšne odločitve sprejeli.

Brez dvoma so stopnja voluntarizma in njegove posledice na različnih nivojih in na različnih področjih družbe bile in so še različne. Veliko mero odgovornosti zanj nosijo predvsem tehno-birokratski politični kompleksi družbe, ki so imeli odločilen vpliv na sprejemanje pomembnih odločitev. Seveda se, kot smo ugotovili, voluntarizem pojavlja tudi v družbenih dejavnostih, v združenjih in društvih, v sami samoupravni bazi.

Razumljivo je torej, da so subjektivne sile družbe na kongresih zveze komunistov in drugod zaostriale vprašanje voluntarizma in odgovornosti vseh in vsakogar za naš nadaljnji družbeni razvoj. Če kdo, potem so ravno te subjektivne sile naše družbe, kar velja v prvi vrsti tudi za zvezo komunistov, zaslužne za mnoge uspehe, pa tudi odgovorne za mnoge subjektivne slabosti našega dosedanjega razvoja.

Toda akcija subjektivnih sil bo uspešna le, če se bo v praksi v večji meri opirala na znanost, ki mora v sklopu subjektivnih sil dobiti mnogo večjo vlogo kot doslej. Znanost pa naj bi, po svoji strani, več prispevala k odkrivanju objektivnih tendenc in ekonomskih in drugih zakonitosti razvoja naše družbe in sodobnega sveta. Prav tako se mi zdi, da bodo potrebna precejšnja prizadevanja subjektivnih sil za to, da se spremeni miselnost, ki v presojanju ekonomskih in drugih družbenih zadev daje prioriteto dohodku, ne da bi ga ustrezno povezala s produkcijo, delom, ustvarjalnostjo. Na prvo mesto bo na vseh ravneh treba dejansko postaviti kolektivni in individualni delovni prispevek in ustvarjalnost, hkrati pa (bolj) upoštevati, da samoupravljanje ne temelji na skupinski, marveč na družbeni lastnini.

Bolj realno bo treba ocenjevati ekonomski položaj naše družbe v sodobnem svetu, pri tem pa jasno razlikovati med objektivnimi determinantami svetovnega okolja in med politikami tega okolja, ki skušajo s političnimi, a tudi ekonomskimi sredstvi vplivati na nadaljnji razvoj naše družbe, na njeno socialistično samoupravno in neuvrščeno usmerjenost.

Povečati bo potrebno znanje in idejno zavest samoupravljalcev in mnogo več storiti za (samo)usposabljanje vseh subjektivnih sil družbe. Racionalizirati bo potrebno delo administracije, povečati njeno strokovnost, tehnično učinkovitost in samoupravno zavest. Večjo pozornost bo, poleg gmotnega nagrajevanja po delu, potrebno nameniti moralnim priznanjem za delovne dosežke. Vsestransko bo treba ustvarjati razmere, da bodo delegacije in delegati lahko izpolnjevali svoje funkcije, kar zahteva v znatni meri novo vlogo celega kompleksa subjektivnih sil, zlasti zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij. Treba bo tudi odpravljati, po našem, tisto razdrobljenost, ki krepi v političnem sistemu moč posredovalnih mehanizmov in v njih zlasti (decentralizirane) birokracije.

In končno – med mnogimi drugimi stvarmi – bo treba povečati konkretno individualno in kolektivno odgovornost za sprejete odločitve in za njihovo uresničevanje. Ta konkretna odgovornost mora nujno vključevati tudi (negativne) kadrovske sankcije. Samo če bo kritiki voluntarizma sledila akcija, ki bo spreminjala stvari, se bo krepilo politično zaupanje, ki ga je voluntaristično odločanje začelo krhati.

Takšna dosledna praktična kritika voluntarizma in slehernega subjektivizma v družbenem odločanju pa bo spodnesla tla tudi (često politikantski) voluntaristični kritiki voluntarizma, ki pozablja, v kakšnih objektivnih razmerah se je razvijala in se razvija naša družba, kakšne dejanske uspehe je dosegla in ki z lahkomišelnim sejanjem nezaupanja v našo zgodovino in sedanost lahko postane nevaren dejavnik družbene in politične destabilizacije.

Urejanje ekonomskih razmerij na temelju dohodka

1. O modelu in splošnih izhodiščih

Vsako odločanje upošteva določene interese in zavrača druge, ker so možnosti praviloma omejene. Selekcija interesov ni enostavna niti med delavci niti med TOZD, niti med drugimi udeleženci ekonomskih procesov.

Samoupravno usklajevanje in selekcioniranje pri uresničevanju samoupravnih odnosov je prav gotovo najtežje, vendar pa tudi najpomembnejše. Ne more se razvijati na podlagi »dobre volje« ali »zdravega razuma«. Rabi utemeljena pravila in kriterije. Utemeljeni kriteriji (merila) pa so tista, ki ustrezajo ekonomskim in tržnim zakonitostim, pa tudi dejanskim interesom. Nepotrebna ali navidezno potrebna dejanja niso prava podlaga za sporazumevanje. V skladu s tem spoznanjem smo ravnali tudi mi, zato smo pri oblikovanju modela upoštevali zlasti naslednje opore:¹

1. marksistično znanost, predvsem njeno politično ekonomijo;
2. ustavo in zakon o združenem delu kot obvezujoči podlagi;
3. samoupravno in ekonomsko prakso delovnih organizacij;
4. usposobljenost in pripravljenost delavcev za konkretno uresničevanje odnosov na temelju družbene lastnine.

¹ Predstaviti želim model urejanja ekonomskih razmerij v okviru delovne organizacije na temelju dohodka. Mislim na razmerja v ožjem pomenu za razliko od odnosov, ki zajemajo celoto zvez, postopkov pa tudi razmerij. Razmerja so v vrednosti izražene velikosti, v katerih subjekti združenega dela menjujejo blago ali storitve med sabo. Pod ekonomskimi razmerji na temelju dohodka razumem vsa razmerja in ne samo tistih, ki jih običajno imenujemo dohodkovna. V celoto vseh razmerij na temelju dohodka vključujemo zato tudi razmerja v TOZD, vzpostavljena na podlagi razporejanja dohodka v TOZD, svobodno menjavo dela in trgovanje. Vse to bi lahko imenovali ekonomijo združenega dela.

Pojem model uporabljamo v smislu, kot ga je definiral dr. F. Černe: »Model je pomanjšan (reduciran) realni objekt... ali pa reducirana (teoretična) slika – predstava nekega realnega objekta, izražena literarno (v besedah) ali simbolično (v algebralnem ali geometričnem izrazu). V tem poslednjem pomenu se model približuje pojmu sistem, kot teoretični vzorec, uveden (vpeljan) za realni objekt... Model je praviloma poskus še eksaktnješe (tudi kvantitativne) predstavitve temeljne strukture in obnašanja sistemsko predstavljenega objekta. Omogoča nam polneje razviti deduktivno sklepanje, testirati, ali so izhodiščne postavke skladne in zadostne, pove nam, kakšna opazovanja so še potrebna itd.« (F. Černe: Splošna teorija ekonomskega sistema družbe, str. 78/79. Časopisni zavod Uradni list SRS, Ljubljana 1981.)

Ko smo v Novoletu vpeljali opazovanje, ocenjevanje in urejanje na podlagi modelnega načina, smo to storili na podlagi spoznanja, da zelo kompleksnih struktur ekonomskih in družbenih odnosov ni mogoče usmerjati in usklajevati brez obvladovanja vseh temeljnih vozlišč in njihovih zvez.

Trdimo, da brez poznavanja marksizma naših družbenih procesov in ciljev ni mogoče razumeti. Naših odnosov ni mogoče urejati na temelju meščanske ekonomije, čeprav smo še močno pod njenim vplivom. Na marksizmu in razrednih ciljnih delavskega razreda temeljita ustava in zakon o združenem delu. Pri oblikovanju svojega modela smo izdatno upoštevali tudi izkušnje pri samoupravljanju in ekonomskih odnosih naših organizacij združenega dela, čeprav nekatere kažejo pot naprej, a druge vodijo na stranpota. Oboje pa so poučne. Kot četrto sem navedel usposobljenost in pripravljenost delavca samoupravljalca. Treba je vedeti, da razvijamo odločanje delavca v realnem času in razmerah. Delavci imajo za samoupravne aktivnosti na razpolago določen fond časa in znanja in omejeno sposobnost selekcije interesov. To večkrat podcenjujemo.

2. Kompleksnost ekonomskih odnosov v organizacijah združenega dela

Vsako dogajanje je povezano z drugim; vsak organizem pa tudi vsaka organizacija je sestavljena iz številnih sestavin, njihovih zvez in njihovega medsebojnega učinkovanja. Govorimo o kompleksnih sestavah ali o totalitetah. Naše organizacije združenega dela so kompleksnejše kot kapitalistična podjetja ali samoupravna podjetja prejšnjega obdobja. Podjetja so bila namreč bolj zaprta do svojega ekonomskega in družbenega okolja. Odprta so bila le prek trga nabave in prodaje. Ta zveza pa je bila zelo poenostavljena. Omejevala se je skoraj izključno na vprašanje, koliko podjetje lahko pridobi ali izgubi.

Organizacija združenega dela bo v fazi stvarne konsolidacije združenega dela del celote, do katere bo odprta s številnimi zvezami usklajevanja, sodelovanja in solidarnosti. Tak njen položaj pomeni prehajanje mnogo večjega števila informacij pa tudi aktivnosti iz okolja v organizacijo in obratno. Delovanje take organizacije je dinamičnejše, vendar tudi kompleksnejše. Danes te zasnove združenega dela še niso uresničene. Aktivnosti organizacij so omejene na ozke okvire TOZD, ki so jim že drugi TOZD v DO lahko nerazumljena tujina. Trdimo, da še nismo odpravili podjetniške zaprtosti. Podjetniško obnašanje smo prenesli v meje TOZD. Za nadaljnje programiranje razvoja združenega dela mora to služiti kot resno opozorilo, da je široka odprtost organizacij zahteven organizacijski, sociološki in ekonomski problem.

Drugi razlog za poglobljeno kompleksnost organizacij združenega dela je njihov samoupravni način upravljanja in delovanja. Kapitalistična in etatična podjetja so bila vodena hierarhično in avtokratsko, zato so imela zelo »enostavno«
strukturo usmerjanja ljudi k uresničevanju ciljev podjetja. Enostavno seveda z vidika ciljev hierarhije, vendar odtujujoče ter utrujajoče za množico delavcev – izvrševalcev.

Samoupravna organizacija je izrazito dvopolna. Prvo je področje njenega delovanja na naravo, drugo je področje sodelovanja delavcev,

njihovo usklajevanje aktivnosti ter vpliv tega področja in funkcionalno področje. Samoupravno usklajevanje aktivnosti, katerega namen je uspešno delovanje organizacije, opravlja večje število dejavnikov.

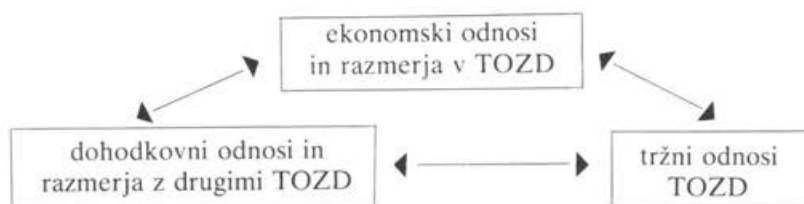
Funkcionalno področje	← Področje odnosov med delavci
1. Raziskave – razvoj	1. Normativno urejanje
2. Nabava	2. Usklajevanje – planiranje
3. Proizvodnja	3. Motiviranje – ekonomski odnosi
4. Finansiranje	4. Organizacija dela in poslovanja
5. Prodaja	5. Sociološki odnosi
6. Evidenca	6. Osebnostni odnosi

Učinkovitost tako kompleksne in dvopolne strukture organizacije združenega dela ne nastaja slučajno, čeprav se veze med dejavniki vzpostavljajo bolj elastično in praviloma manj institucionalno. Vzpostavljati pa se morajo urejeno, po načelu, da vsak odgovarja za svoje področje, da je dolžan sodelovati, da se ve, za kaj kdo odgovarja in kaj konkretno obdeluje, ter da se celoto vedno podpira.

Ta širši model odnosov v organizaciji združenega dela sem prikazal, da bi opozoril na razliko glede na običajno hierarhično shemo naših organizacij. V tej širini povezav pa bomo govorili samo o ekonomskih odnosih v TOZD in njenih ekonomskih povezavah navzven.

Ti odnosi tudi niso enosmerni in enoznačni. Z modelnega vidika jih delimo na tri razsežnosti, ki pa imajo vse nekatere skupne prvine.

Grafično jih lahko prikažemo z naslednjo shemo:

V nadaljevanju bomo razložili izpeljavo modela po vrsti za prvi dve kategoriji.

3. Planiranje in razporejanje dohodka v TOZD

Ustvarjanje in razporejanje dohodka v TOZD je kategorija, ki je za razumevanje in razvijanje ekonomije združenega dela temeljna. Dohodek kot enotna kategorija in cilj programiranja ter gospodarske aktivnosti organizacij združenega dela ni samo ekonomska kategorija. To je tista

družbena kategorija, s katero uveljavljamo vlogo delavca kot gospodarja pogojev, predmetov in rezultatov njegovega dela. Dohodek kot ekonomska kategorija pa je tudi prvotnejša kategorija² kot mezda, renta in dobiček, ki so sestavni deli, na katere je kapitalizem razbil dohodke, ko je ločil proizvajalca in proizvodna sredstva. Vedno v zgodovini so skupine ljudi gospodarile zato, da si pridobe določeno količino dobrin za svoj življenjski konzum, rezerve za slabe čase, predmete za povečanje materialne podlage svojega dela, pa tudi za skupne in splošne zadeve (varnost, ohranjanje skupnih naprav). V denarju izražena količina teh dobrin je dohodek.

Delavec kot gospodar pogojev, predmetov in rezultatov dela je sedaj v drugačnem, po svoji vsebini naravnejšem položaju kot prej, ko je bil lastnik zgolj lastne delovne sile, ki jo je prodajal za mezdo. V tem temeljnem odnosu stare kategorije – mezda, dobiček in renta – ne morejo živeti dalje. Delavec ustvarja dohodek s ciljem, da iz njega pridobi sredstva za svoje skupne in splošne potrebe. Ta njegov cilj je njegova aspiracija ali pričakovanje.

Vprašali so me, v čem vidim stvarno razliko med aspiracijami in stroški kot obveznost oziroma ali ni to samo druga beseda za isto ekonomsko vsebino? To vprašanje skriva določeno realno nesposobnost razlikovati med tehničnim podatkom in zgodovinsko realnostjo. V plane in bilance lahko razporedimo aspiracije v enake konte in z enakimi številkami kot mezde in dobičke, vendar pa je družbenoekonomska vsebina aspiracij popolnoma drugačna, povzroča tudi popolnoma drugačne motivacije in aktivnosti. K temu, kar sem že navedel o spremenjenem položaju delavca in kar je bistveno, bi dodal še to, da aspiracija ni dolžnost nekoga, temveč cilj, ki ga delavec mora uresničiti sam. Lahko ga uresniči bolje ali slabše. To pa je tudi podlaga ustvarjalne motivacije. Zato sodimo, da je planiranje dohodka – torej odločanje *ex ante*, pomembnejše dejanje kot poznejše razporejanje. Na tej podlagi se namreč razvija prvinska spodbuda delavca k temu, da oblikuje aktiven odnos do ustvarjanja dohodka ter do pravic in obveznosti, ki se oblikujejo iz njega.

4. Izhodišča za planiranje in razporejanje dohodka

Upoštevajoč prej razloženi temeljni odnos delavca do dohodka ter večvrstnost pravic in obveznosti iz dohodka je prav gotovo temeljno vprašanje, kako naj delavec določi utemeljena razmerja med osebnimi dohodki za svojo uporabo ter obveznostmi za nadaljnji razvoj svoje TOZD ali za združevanje z drugimi organizacijami, ki so pomembne za njegovo uspešno poslovanje ter za to, v kakšnem obsegu se bo odločil za svobodno menjavo s TOZD za skupne in splošne potrebe. Ta razmerja so v družbi realno dana.

² Dr. Vili Merhar – osebni razgovori.

Dr. M. Korošič pravi: »Za spoznanje temeljnih funkcij pri razporejanju dohodka je posebno važno podčrtati, da je razporeditev proizvodov – a to je v blagovnem gospodarstvu razporeditev dohodka – rezultat predhodne razporeditve orodja za proizvodnjo in ljudi na različne vrste proizvodnje.³

Svoboda razporejanja oziroma gospodarskega obnašanja ni torej neskončna, temveč objektivno omejena, kar na drugi način pove tudi K. Marx: »V družbeni funkciji svojega življenja stopajo ljudje v določene nujne, od njihove volje neodvisne odnose – v produkcijske odnose, ki ustrezajo določeni razvojni stopnji njihovih materialnih proizvodnih sil. Zato si postavlja človeštvo vedno le take naloge, ki jih lahko reši, zakaj če gledamo natančneje, bomo videli, da se poraja naloga šele tedaj, ko že obstoje materialni pogoji za njeno rešitev ali pa so ti vsaj v procesu svojega nastajanja.«⁴

To vse pa ne pomeni, da je odločanje delavcev že naprej določeno. Pomeni pač, da se razmere lahko spreminjajo samo delno in postopno ter z naprejšnjimi, programiranimi (ex ante) odločitvami. Odločitve post ante lahko samo priznajo posamezna stihijska dogajanja. To pa ne pomeni, da bi bilo mogoče global vzdržati v vsaki temeljni organizaciji na enak način. Med dohodkom in porabljenim delom ni popolnega enačaja, ker se dohodek poleg tega, da je odvisen od količine dela, oblikuje še v sorazmerju z njegovo produktivnostjo in drugimi dejavniki (konjunktura, monopol, naravne prednosti, ukrepi ekonomske politike).

Zaradi vsega povedanega opredeljevanje razmerja med dohodkom, pravicami in obveznostmi ni enostavno. Potrebno je imeti osnove in merila, ki upoštevajo danosti – razdelitev dela in sredstev, razlike v ustvarjanju dohodka zaradi razlik v produktivnosti dela in tržnih razmer, kakor tudi potrebo (čeprav postopno) po spreminjanju strukture razporeditve dela in sredstev v skladu z interesi in pravicami delavcev, da odločajo o lastni in družbeni reprodukciji.

5. Temeljne osnove in merila za razporejanje dohodka

Pri oblikovanju modela, ki naj bi odgovoril na navedene zahteve, smo iskali osnove, ki bi bile vsaj relativno neodvisne od tekočega gibanja dohodka in bi bile zaradi tega uporabne kot trajnejša merila za presojo razmerij v tekočem dohodku. Opredeljene bi morale biti s splošnimi utemeljenimi družbenimi ali ekonomskimi zakonitostmi.

Sodimo, da so take osnove minimalni osebni dohodki oziroma minimalno ovrednotenje dela. Minimalno vrednotimo delo tako, da seštejemo količino, sestavljenost in učinkovitost dela oziroma

³ Dr. M. Korošič: *Antiinflaciona politika*, str. 153.

⁴ K. Marx: *Prispevek h kritiki politične ekonomije*. Predgovor. Marx-Engels: *Izbrana dela IV.*, izdala Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 105–160.

čas dela + sestavljenost dela + učinkovitost dela.

Najnižjo časovno enoto (uro) pri najnižji sestavljenosti in pri stoodstotni učinkovitosti imenujemo enoto dela, ki jo vrednotimo z najnižjo družbeno dopustno vrednostjo enote dela. Najnižje vrednotenje dela je družbena realnost. Ugotavljamo jo statistično – z znano košarico življenjskih stroškov; je predmet dogovora s sindikati, ko se določa najnižje osebne dohodke; je zakonsko opredeljena v zakonu o zajamčenih osebnih dohodkih; je tudi realnost kot dohodek najnižjih kategorij delavcev. Minimalni osebni dohodki so čvrsta realnost – izplačujemo jih tudi, kadar je TOZD v izgubi. So tudi norma socialistične družbe. Zaradi svoje narave, ki izhaja iz realnosti, so lahko eno izmed meril, ki jih uporablja delavec pri odločanju.

Ovrednotenje minimalnih osebnih dohodkov spreminjamo, kadar se realno ali pa samo nominalno spreminja raven življenjskih stroškov.

Druga osnova je minimalna akumulacija. Akumulacija je prav tako kot osebni dohodki nujna sestavina družbenega proizvoda in dohodka TOZD. Trajno širjenje materialne podlage dela je prav tako nujna kot proizvodnja dobrin za tekočo reprodukcijo življenja (zaradi širjenja prebivalstva, večanja njegovih potreb, potrebe po višji produktivnosti dela in zaradi proizvodnih okoliščin, ki so zaradi zaščite okolja vedno zahtevnejše). Družba, ki ne akumulira, propada.

Na ravni družbe se potrebe za akumulacijo na podlagi nakazanih dejavnikov lahko ugotavljajo. Problem pa je ugotavljanje teh potreb v temeljnih organizacijah, ker stopnja sposobnosti ni enakomerna zaradi že omenjenih razlik v produktivnosti in v tržnih razmerah. Tega problema do sedaj še nismo uredili z ustrežno družbeno konvencijo, zato smo v zvezi z našim modelom oblikovali stališče, da mora vsaka temeljna organizacija enako kot minimalne osebe dohodke zagotavljati tudi minimalno akumulacijo.

Minimalna akumulacija ni cena (najemnina) za družbeni kapital, ampak mera za gospodarno ravnanje delavcev in ena izmed (programiranih) osnov za razporejanje dohodka.

Temeljne organizacije imajo glede na akumuliranje in investiranje neko spodnjo mejo, in sicer ohranitev in rast reproduktivne sposobnosti dela in s tem zagotavljanje socialne varnosti svojim delavcem. Če rastejo realni osebni dohodki, na primer za 2 odstotka letno, mora večati TOZD svoje materialne osnove dela tudi z ustreznim odstotkom. V našem primeru smo določili minimalno akumulacijo v višini 5 odstotkov glede na angažirana sredstva. Svobodne menjave z družbenimi službami nismo oblikovali, ker nanjo sistemsko nimamo nobenega vpliva.

Če bi v model vključili tudi njo, bi preudarjali na enak način. V tem primeru bi v minimalne osnove svobodne menjave zajeli njene obvezne programe. Ker na oblikovanje zahtev v svobodni menjavi ne vplivamo, smo jo iz modela izločili in model uredili na ravni čistega dohodka. Obveznosti iz dohodka priračunavamo kot nekaj danega.

Seštevek minimalnih osebnih dohodkov in minimalne akumulacije je minimalni čisti dohodek. Če k temu prištejemo še obveznost v zvezi s svobodno menjavo v ustreznem odstotku, dobimo minimalni dohodek ali v matematičnem izrazu: $\check{C}D_{\min} = O_{\min} + A_{\min}$, oz. $D_{\min} = (O_{\min} + A_{\min}) \times SM^5$.

S formiranjem minimalnega čistega dohodka smo dobili podatek, do katere mere je poslovanje temeljne organizacije še zadovoljivo za delavce, ki združujejo delo v njej in za družbo, ki potrebuje določen razvoj. TOZD, ki ne ustvarja minimalnega čistega dohodka, posluje z motnjami, kar je dolgoročno družbeno neutemeljeno.

Če postavimo minimalni čisti dohodek v imenovalc ulomka, v katerem je stvarni čisti dohodek v števcu: $\frac{\check{C}D}{\check{C}D_{\min}} = K$,

dobimo razmerje, ki ga imenujemo kritje; kazalec pove s kakšnim odstotkom planirani oziroma realizirani čisti dohodek pokriva minimalne aspiracije iz čistega dohodka (osebne dohodke in akumulacijo). Kritje je sintetični kazalec, na podlagi katerega lahko presojamo, kako oblikovati stvarna razmerja med osebnimi dohodki in akumulacijo.

6. Razporejanje dohodka

Najprej bomo razložili način razporejanja čistega dohodka na osebne dohodke in akumulacijo, to je med tekoče in dolgoročne interese TOZD. Kot smo že poudarili, razmerje ne more izvirati linearno iz dohodka, ker se oblikuje dohodek različno, pač glede na produktivnost TOZD, tržne in druge že omenjene razmere, v katerih posluje.

Razmerje med osebnimi dohodki ter akumulacijo je določeno na podlagi pravila:

Čim višji je čisti dohodek v primerjavi z minimalnim čistim dohodkom, višje je torej kritje, tem večji je – v primerjavi z osebnimi dohodki – relativni delež akumulacije.

Progresijo v korist akumulacije dosežemo tako, da povečujemo obveznost do akumulacije po dogovorjeni lestvici – glede na rast kritja. Lestvico smo izračunali na podlagi linearne funkcije.

Umestno je vprašanje, zakaj lestvica, saj ta omejuje svobodno odločanje delavcev v TOZD. To je točno in če TOZD ne bi bila povezana z delovno organizacijo, regulirana progresija ne bi bila potrebna. V delovni organizaciji pa velja dogovorjeno in utemeljeno pravilo, da morajo vse TOZD ravnati pri razporejanju čistega dohodka po enakih načelih, in sicer:

Vsaka temeljna organizacija je dolžna glede na višino ustvarjenega čistega dohodka (kritje), glede na potrebe ter uporabljena sredstva (mini-

⁵ $\check{C}D_{\min}$ = minimalni čisti dohodek, O_{\min} = minimalni osebni dohodki, A_{\min} = minimalna akumulacija, D_{\min} = minimalni dohodek, SM = stopnja obveznosti za svobodno menjavo.

malna akumulacija) ter glede na uporabljeno delo (minimalni osebni dohodki) izdvajati za akumulacijo v enakem razmerju kot druga temeljna organizacija z enakimi osnovami.⁶

Različnost (progresijo) v udeležbi posameznih osnov dosegamo s spreminjanjem minimalnih osnov. Minimalne osnove spreminjamo tako, da enote enostavnega dela povečamo za stopnjo njegove učinkovitosti (X_1), za akumulacijo pa spremenimo osnovo progresivno glede na kritje, in sicer po načelu: večje je kritje, večja je obveznost TOZD v zvezi z akumulacijo (X_3).

7. Razširitev razporejanja čistega dohodka na osebne dohodke na temelju minulega dela

Razloženo pravilo o progresivni udeležbi akumulacije so delovne organizacije upoštevale že prej na različne načine, zato to ni nikakršna novost. Novo v modelu je uveljavljanje pravic na temelju minulega dela. Če smo prej upoštevali pri razporejanju dohodka dvoje namenov (osebne dohodke in akumulacijo), moramo sedaj upoštevati še tretji namen, to so osebni dohodki na temelju minulega dela.⁷

⁶ Dogovorjena lestvica (oziroma linearna funkcija) urejuje enako obnašanje združenih TOZD pri razporejanju čistega dohodka. Tehnika obračuna je sledeča:

1. naprej izračunamo minimalni čisti dohodek in kritje;
2. nato po lestvici povečamo osnovo za akumulacijo, s čimer dobimo povečan minimalni čisti dohodek;
3. tako povečan čisti dohodek postavimo v razmerje do doseženega dohodka, iz česar dobimo količnik povečanja posameznih osnov v čistem dohodku;
4. z dobljenim količnikom pomnožimo osnove ter tako dokončno določimo obseg sredstev za osebne dohodke in akumulacijo.

Matematično ta operacija izgleda takole:

1. $\frac{\dot{C}D}{O_{min} + A_{min}} = K$ kritje na podlagi minimalnega čistega dohodka
2. $A_{min} \cdot X_3 = \frac{K + 25}{25} \cdot \text{sredstva}$ povečana osnova za akumulacijo
3. $\frac{\dot{C}D}{O_{min} \cdot X_1 + A_{min} \cdot X_3} = KP$ kritje na podlagi povečane osnove za minimalni čisti dohodek
4. $O_{min} \cdot X_1 \cdot KP + A_{min} \cdot X_3 \cdot KP = \dot{C}D$ za razporeditev čistega dohodka za OD in A z uporabo koeficienta Kp

$\dot{C}D$ = čisti dohodek; O_{min} = minimalni osebni dohodki; A_{min} = minimalna akumulacija; K = kritje; $O_{min} \cdot X_1$ = snova za minimalne osebne dohodke, povečana zaradi učinkovitosti (kvalitete) dela (X_1); $A_{min} \cdot X_3$ = osnova za akumulacijo, povečana na podlagi stopnje kritja (X_3); KP = količnik povečanja osnov v čistem dohodku.

Takšen izračun smo izbrali, ker zagovarjamo stališče, da nobeden od interesov v dohodku ni ostanek, temveč da potem, ko smo plansko opredelili njihova razmerja, nosijo vsi enak riziko ali imajo enako korist, kadar dejansko čisti dohodek ni dosežen ali pa je presežen.

⁷ Pred nadaljnjo razlago bi ponovil nekatera stališča, E. Kardelja, na katera smo se opirali pri oblikovanju tega razmerja v našem modelu.

»Vse dotlej, dokler bo položaj delavca v družbi oziroma združenem delu povezan samo z njegovim osebnim, živim, tekočim delom, vse dotlej bo tudi delavec v določeni meri v mezdnem odnosu...«

»Če opustimo načelo pridobivanja dohodka na podlagi vlaganja družbenega kapitala, homo uničijo tudi glavno ekonomsko motivacijo za razširjeno reprodukcijo in za celoten sistem samoupravljanja združenega dela in sredstev...«

»Toda da bi osvobodili proces združevanja dela in dohodka, moramo razčistiti odnos delavca do tega minulega dela oziroma do akumulacije v lastni temeljni organizaciji...«

Prvo in vsebinsko najpomembnejše je vprašanje identifikacije povečanja dohodka zaradi povečane produktivnosti, ali pa drugih razlogov, ki so posledica vlaganja minulega dela – ali kot sredstva ali kot znanja – v proizvodnjo lastne temeljne organizacije ali v proizvodnjo drugih temeljnih organizacij. Pravice na temelju minulega dela so torej funkcija vlaganja in njegovega rezultata, ki se izraža v povečanem dohodku.

Velikost dohodka, tudi povečanega, merimo v našem modelu s kritjem. Torej tudi za pravice na temelju minulega dela velja pravilo: *večji je dohodek (kritje), večji je delež sredstev za pravice na temelju minulega dela.*

Drugo vprašanje se nanaša na uresničevanje pravic delavcev do osebnih dohodkov na temelju minulega dela. Ugotavljamo dvoje virov za pravice na temelju minulega dela in ju upoštevamo v našem modelu.

1. To so sredstva, ki so jih delavci izdvojili v akumulacijo in z investiranjem pretvorili v nova proizvodna sredstva.

2. To so delo, zamisli, projekti, inovacije, ki so jih delavci vnesli v projekt ter dosegli njegovo večjo dohodkovno uspešnost.

Prve pravice so množičnejše, zato bom govoril le o njih. V gospodarski evidenci temeljnih organizacij so knjižene kot del poslovnega fonda. Kot ta del poslovnega fonda vstopajo v imenovalac ulomka, tako kot osebni dohodki za živo delo in akumulacijo.

Tretje vprašanje je tehnične narave. Z osnovo za minulo delo vseh delavcev v TOZD postopamo tako kot z akumulacijo. Najprej določimo njeno minimalno osnovo kot minimalno pričakovanje ovrednotenja pravic na temelju minulega dela. Sedaj obsega 1 odstotek investiranih sredstev iz akumulacije TOZD. To osnovo progresivno povečujemo v sorazmerju z višino kritja po posebni lestvici. Tudi to lestvico smo izračunali z linearno funkcijo. Pravice na podlagi minulega dela imajo tudi nekatere omejitve; v nje ne prištevamo del sredstev (akumulacije), ki izvira iz posebnih (nadpovprečnih) dohodkov.

Minimalni čisti dohodek ima sedaj naslednjo obliko:

$$\check{C}D_{\min} = O_{\min} + A_{\min} + OM_{\min}$$

OM_{\min} = minimalni osebni dohodki na temelju minulega dela.

Nadaljnji postopek je tak, kakršnega smo opisali v prejšnjem poglavju, le da v osnovo in v rezultat vstopajo še osebni dohodki na temelju minulega dela.⁸

⁸ Delavec mora biti v položaju proizvajalca, ki zavestno in racionalno razpolaga z družbenim kapitalom. Do kraja se mora zavedati slehernega sklepa...«

⁸ Delavec se mora zavedati, da razpolaga z določenim družbenim kapitalom tudi zato, da bi povečal svoj osebni dohodek...«

⁸ Udeležba pri dohodku ali nadomestilo za vložena sredstva se torej ne izraža kot cena za to, ker je nekdo vložil kapital, namreč kot nadomestilo za to, ker je bil dosežen določen rezultat». (E. Kardelj: Svobodno združeno delo, strani 55, 60, 61, 67, 72, 73, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978).

⁸ $L. K = \frac{\check{C}D}{O_{\min} + A_{\min} + OM_{\min}}$

8. Razširitev načel, osnov in meril na dohodkovne odnose

Pod dohodkovnimi odnosi v ožjem pomenu razumemo odnose in razmerja na podlagi pridobivanja in razporejanja skupnega prihodka ter skupnega dohodka, torej dohodek, ki izvira iz združenega dela in sredstev. Vendar v širšem smislu, to je v celotni ekonomiki združenega dela, lahko k temu prištejemo še svobodno menjavo ter kompenzacije, ki imajo podobno notranjo strukturo razmerij.

Temeljna načela, pravice, osnove in merila, ki so značilna za naš model ekonomije združenega dela, smo opisali že v prejšnjem poglavju. Dohodkovni odnosi med temeljnimi organizacijami ter med temeljnimi organizacijami in delovnimi skupnostmi (svobodna menjava dela) so v bistvu razširitev načel, pravil in meril zunaj TOZD na njihove dohodkovne povezave. Tako v prvem kot v drugem primeru pa gre za enake ekonomske odnose in razmerja.

Prav tako pa smo razložili metode planiranja, ustvarjanja in razporejanja dohodka glede na odnose med temeljnimi organizacijami in temeljnimi organizacijami ter delovno skupnostjo. S to razširitvijo smo dobili poenoten ter zaradi tega tudi poenostavljen model notranjih in zunanjih odnosov organizacij pri pridobivanju in razporejanju dohodka.⁹

$$2. Kp = \frac{\dot{CD}}{O_{min} \cdot X_1 + A_{min} \cdot X_2} + \Delta OM_{min} \cdot X_2$$

$$3. \dot{CD} = O_{min} \cdot X_1 \cdot Kp + A_{min} \cdot X_2 \cdot Kp + OM_{min} \cdot X_2 \cdot Kp$$

($OM_{min} \cdot X_2$ = minimalni osebni dohodki, povečani na temelju minulega dela in glede na stopnjo kritja).

⁹ Vse dohodkovne povezave lahko torej predstavimo z nekaterimi matematičnimi vzorci, v katerih se spreminjajo samo povezave sestavin, ki smo jih razložili prej. Merila (količine) za udeležbo v posameznih dohodkovnih odnosih oblikujemo na podlagi štirih vzorcev:

Skupni prihodek

$$SP = DP_1 + DP_2$$

$$DP_1 = MS_1 + \frac{(O_{min} + A_{min})_1}{(O_{min} + A_{min})_1 + (O_{min} + A_{min})_2} \cdot D$$

$$DP_2 = MS_2 + \frac{(O_{min} + A_{min})_2}{(O_{min} + A_{min})_1 + (O_{min} + A_{min})_2} \cdot D$$

Legenda:

SP = skupni prihodek

$DP_{1,2}$ = udeležba TDZD 1, TOZD 2

$MS_{1,2}$ = materialni stroški TOZD 1, TOZD 2

D = dohodek, vsebovan v skupnem prihodu

O_{min} = minimalni osebni dohodki iz tekočega dela

A_{min} = minimalna akumulacija

Skupni dohodek

$$SD = DD_1 + DD_2$$

$$DD_1 = \frac{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1}{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1 + DM_{min 2}} \cdot D$$

$$DD_2 = \frac{OM_{min 2}}{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1 + OM_{min 2}} \cdot D$$

Legenda:

SD = skupni prihodek

DD_1 = udeležba v skupnem dohodku TOZD, ki uporablja združena sredstva

DD_2 = udeležba v skupnem dohodku TOZD, ki združuje sredstva

Ker so nadomestila v modelu skupnega dohodka po količini in kvaliteti enaka kot osebni dohodki na temelju minulega dela, se nam torej v različnih dohodkovnih razmerjih spreminjajo samo zveze posameznih osnov, medtem ko smisel razmerij ostaja enak.

Skupni prihodek:

Skupni prihodek razporejamo v skladu z zakonom o združenem delu tako, da ugotovimo udeležbo delov skupnega proizvoda v ustvarjenem in plačanem izdelku, ki je skupni proizvod. Pri ugotavljanju udeležbe opredeljujemo upravičenost vsake temeljne organizacije tako, da priznavamo prenešeno vrednost, to je porabljeni sredstva, na podlagi tehnoloških standardov in dogovorjenih cen, ki se lahko spreminjajo, če odstopajo za več kot ± 2 odstotka od dejanskih, dohodek pa priznavamo vsakemu delu proizvodnega procesa (TOZD) na podlagi njegovega vloženega živega in minulega dela, kakor smo to prikazali v prej predstavljenem matematičnem obrazcu.

V zvezi s skupnim prihodkom je potrebno razložiti udeležbo akumulacije in pravic na temelju minulega dela v postopku planiranja in razporejanja skupnega prihodka.

Akumulacija in pravice na temelju minulega dela se v tej dohodkovni povezavi priznavajo vsem na enak način, kakor smo to razložili v modelu razporejanja dohodka. S takim poenotenjem vežemo vse tri potrebe, ki se pokrivajo iz dohodka, na gibanje skupnega prihodka, v katerem se seštevajo dohodki vseh delov proizvodnega procesa.

Posebna in zelo zahtevna operacija pri razporejanju skupnega prihodka je njegovo tekoče razporejanje, ki se izvede takoj, ko je plačan

Svobodna menjava dela

$$SM = DM_1 + DM_2$$

$$DM_1 = MS_1 + \frac{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1}{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1 + (O_{min} + OM_{min})_2} \cdot D$$

$$DM_2 = MS_2 + \frac{(O_{min} + OM_{min})_2}{(O_{min} + A_{min} + OM_{min})_1 + (O_{min} + OM_{min})_2} \cdot D$$

Legenda:

SM = prihodek, ki se razporeja po kriteriju svobodne menjave

DM₁ = delež prihodka TOZD – uporabnika storitev svobodne menjave

DM₂ = delež prihodka delovne skupnosti (ali TOZD, ki ustvarja prihodek s svobodno menjavo)

Kompensacija

$$Co_1 = (O_{min} + A_{min})_1 \cdot K_k - \dot{C}D_1$$

$$Co_2 = (O_{min} + A_{min})_2 \cdot K_k - \dot{C}D_2$$

$$K_k = \frac{\dot{C}D_1 + \dot{C}D_2}{(O_{min} + A_{min})_1 + (O_{min} + A_{min})_2}$$

Legenda:

Co_{1,2} = kompensacija (seštevek Co₁ in Co₂ je nič)

$\dot{C}D_{1,2}$ = čisti dohodek TOZD₁, TOZD₂

K_k = količnik kompensacije

račun. Razporejanje opravimo takoj, in sicer na podlagi načrta za razporejanje, ki ga imamo shranjenega v spominu računalnika. Izračuni so namreč lahko različni, ker so v konkretnem izdelku udeleženi prispevki TOZD v različnih razmerjih. V enem izdelku lahko namreč sodeluje več TOZD in sicer v neenakih razmerjih. Evidenco nad temi različnimi osnovami obvladujemo računalniško. Ročno bi bilo to zamudnejše. Opozoril bi še, da enako ažurno spremljamo spreminjanje cen in sprotno prilagajamo osnove posledicam njihove dinamike. S tem nosijo tržne rizike vsi udeleženci, in sicer v sorazmerju z deležem svojega živega in minulega dela. Rizike, ki izvirajo iz medsebojnega neizvrševanja plana ter slabe kvalitete dela, pa nosijo TOZD, ki odstopajo od plana ali dogovorjenih kriterijev kvalitete.

Skupni dohodek:

Pri ustvarjanju skupnega dohodka sodelujejo TOZD, ki združujejo sredstva in TOZD, ki uporabljajo združena sredstva, (pa tudi sredstva, ustvarjena v teh TOZD) za udejanjenje svojega živega dela. Dvoje vprašanj smo morali urediti v zvezi z ustvarjanjem in razporejanjem skupnega dohodka. Izdelati smo morali metodo (model) ugotavljanja povečanega dohodka, ki nastaja s pomočjo združevanja dela sredstev ter določiti obseg nadomestila v povečanem dohodku.

Zakon o združenem delu izrecno zahteva povezavo nadomestila s povečanim dohodkom, ker tako ustvarja utemeljeno zvezo med vlaganjem sredstev in njihovim vplivom na dohodek. Znano je, da dohodek (novo vrednost) ustvarja le živo delo, sredstva pa omogočajo živemu delu večjo produktivnost, ki se izraža v višjem dohodku.¹⁰ To temeljno povezavo je torej potrebno ugotoviti in presoditi njen pomen.

Kadar združujemo delo in sredstva za gradnjo novih objektov (TOZD), je ves ustvarjeni dohodek nov in ves sestavlja povečani dohodek. Običajno pa investiramo v obstoječe TOZD. V takšnem primeru je potrebno razmejiti dohodek iz prejšnje proizvodnje ter proizvodnje na temelju novih investicij. To opravljamo na podlagi projektov za združevanje dela in sredstev.

Ti zahtevajo sklenjen krog samoupravnih aktivnosti, in sicer:

1. sprejetje investicijskega programa;
2. razmejitev bodočih stroškov, sredstev, dela in dohodka od stanja pred investicijo;
3. sprejetje samoupravnega sporazuma o združevanju, če je investicija realizirana na podlagi združevanja sredstev drugih TOZD ali soglašanje delavcev s tem, kaj pričakujejo od vlaganja sredstev v svojo TOZD;
4. preverjanje stanja po končani investiciji in ugotavljanje spremenjenih okoliščin, če so te objektivno nastopile;

¹⁰ E. Kardelj: Svobodno združeno delo, str. 59 (povzet smisel).

5. letna analiza odstopanj v procesu realizacije dohodka na podlagi vseh, v TOZD realiziranih objektov;

6. razporejanje dohodka ter izločanje nadomestil in osebnih dohodkov na temelju minulega dela.

Obstoji tudi teorija, da je povečani dohodek tisti dohodek, ki je večji kot prejšnje leto. Mislimo, da vodi tako razmišljanje v slepo ulico. Glavno je namreč znati dokazati zvezo med investicijo in povečanim dohodkom, ki ni enkratna od leta do leta, temveč traja tako dolgo, dokler se investicija ekonomsko ne izčrpa. To nastopi, kadar investicija ne zagotavlja več minimalnega čistega dohodka. Nadomestila, kakor smo že razložili, ugotavljamo na enak način kot osebne dohodke na temelju minulega dela. Uporabljamo isto pravilo, da nadomestilo progresivno narašča, kolikor večje je kritje, to je ustvarjeni dohodek na vloženo živo in minulo delo. Združena sredstva se vračajo iz akumulacije. Ostanek nevrnjenih sredstev revaloriziramo vsako leto po načelu, da se sredstva revalorizirajo toliko, kot se je prevrednotil (inflacioniral) dohodek.

Svobodna menjava dela med delovno skupnostjo strokovnih služb in TOZD

Tudi delovna skupnost strokovnih služb pridobiva svoj prihodek in dohodek na temelju podobnih načel, kot veljajo za druge dohodkovne odnose. Seveda z nekaterimi posebnostmi, ki veljajo za svobodno menjavo. Vedeti moramo, da prihodek oziroma dohodek delovne skupnosti ni dohodek iz blagovne menjave, ampak izveden iz dohodka TOZD kot njegov del. V svobodni menjavi poteka menjava znotraj dohodkov, torej neposredna menjava dela za dohodek. Tako določa položaj svobodne menjave tudi zakon.

Svobodno menjavo dela opravljamo v delovni organizaciji na nekoliko drugačen način, kot je to praksa v svobodni menjavi dela z družbenimi službami. Osnovna enota, ki opravlja opravila za TOZD, so delovne skupine. V delovni skupnosti strokovnih služb so delovne skupine trajna ali občasna delovna telesa. Delovne skupine opravljajo svoje delo za TOZD na temelju planov, kadar opravljajo ponavljajoča, standardizirana dela, ali na temelju projektov – za kreativna in enkratna dela. Plani, ki obsegajo cilje, roke in potrebno količino dela, so izdelani za vsako TOZD posebej.

Razmerje med delovno skupnostjo in TOZD je opredeljeno z obsegom dela, izraženim v enotah dela in v materialnih stroških. Enote dela se vrednotijo enako kot enote dela v TOZD, kar pomeni, da kadar je dohodkovni položaj v TOZD slab, je enako slabo tudi ovrednotenje enot dela v strokovni službi, ki izvaja dela za to TOZD. Enote dela, opravljene za določeno TOZD, se vključujejo tudi v fond pravic na temelju minulega dela.

Delo, opravljeno za TOZD v zvezi s kreativnimi projekti je posebna osnova za pravice na temelju minulega dela v skladu s celovitim uspehom projekta (hitrost gradnje, cena investicije, ekonomski uspeh projekta).

Enote dela delovnih skupnosti ne vstopajo v obračun TOZD samo po količini. Posebna merila omogočajo presoditi kvaliteto dela strokovnih skupin in delovne skupnosti. Merila temelje na oceni rezultatov, na katere je delo teh služb vplivalo.¹¹

Kompenzacije:

V našem modelu upoštevamo tudi četrti način pridobivanja dohodka. To so kompenzacije. Uvedli smo jih za izravnavanje dohodka med izvozom in prodajo na domačem trgu. Razlike v dohodku med izvozom in prodajo na domačem trgu nastajajo zaradi nerealnih tečajev tujih valut. V vsem obdobju po letu 1965, ko smo vpeljali navidezno devizno tržišče, realnega tečaja zaradi zunanjepolitičnih razlogov, kakor tudi zaradi prevladujočega lobija uvoznikov in zunanjetrgovinskih dolgov, nismo nikoli realizirali. Tudi danes je ideja o realnem tečaju neuresničljiva. Velja torej pravilo, da je izvoz dohodkovno manj donosen kot prodaja blaga na domačem trgu.

Z izvozom ustvarjene devize v izvozno aktivnih TOZD rabijo TOZD, ki uvažajo zaradi prodaje doma in ustvarjajo na ta način poseben dohodek, ki je rezultat dela izvoznikov. Utemeljena je torej zahteva po kompenzaciji.

Med izvozniki in uvozniki ni druge dohodkovne vezi kot ustvarjanje deviz na eni strani in trošenje teh deviz na drugi strani. Ta zveza je tudi ekonomsko utemeljena. Izvažajo naj tisti, ki imajo za to možnosti in sposobnost za konkurenco na mednarodnih tržiščih. Ekonomsko neutemeljeno pa je, da zaradi trajnega precenjevanja domače valute ekonomsko sposobnost izvoznikov izrabljajo produktivno slabši uvozniki. Ker tega ni moč pravočasno in uspešno urejati na družbeni ravni, smo vpeljali znotraj delovne organizacije kompenzacije med TOZD, ki uvažajo, in TOZD, ki izvažajo.¹²

Planiranje dohodka in dohodkovnih razmerij

Planiranje je poseben in zelo pomemben del celotnega sistema samoupravnih odnosov v združenem delu in v družbi. V našem celotnem modelu je to poseben podmodel. V povezavi z našo temo pa bomo omenili samo zvezo med planom in dohodkovnimi odnosi.

¹¹ Na primer: služba za študij dela je prav gotovo pomembna za razvoj produktivnosti in intenzivnosti dela. V obračunu s TOZD ima priznano kolektivno učinkovitost (kvaliteto dela) na podlagi rasti produktivnosti in intenzivnosti dela. Druge službe imajo drugačne posebne osnove, vse službe pa so odvisne od nekaterih skupnih dosežkov TOZD, kot sta rast proizvodnje in dohodka.

¹² Več o tem smo že pisali v *Ekonomski reviji* št. 3–4, leta 1980, in sicer pod naslovom »TOZD v luči naših ekonomskih odnosov s tujino«.

Bistvena značilnost vseh dohodkovnih odnosov je njihova planska narava. Dohodkovnih odnosov brez ustreznih dolgoročnih in kratkoročnih planov ni. Brez določitve skupnih ciljev, načina in smernic za njihovo doseganje, prognoze rezultatov ter dogovora o razporeditvi rezultatov in rizikov, kar je vsebina vsakega planiranja, je opredeljevanje obveznosti in ugotavljanje koristi v zvezi z združevanjem dela in sredstev pač nemogoče.

Podpiram stališče, da so dohodkovni odnosi tudi planski odnosi, oziroma da so dohodkovne odločitve in vzpostavljanje ustreznih razmerij zavestne odločitve *ex ante*, medtem ko tržni odnosi priznavajo rezultate *post ante*.

Dohodkovna razmerja planiramo v delovni organizaciji v okviru srednjeročnega, letnega in tromesečnih načrtov.

V okviru srednjeročnega načrta določamo temeljna razmerja (osnove) za model. To je vrednotenje sestavljenosti dela, minimalne pravice na temelju minulega dela, obveznosti do svobodne menjave dela ter vse ustrezne progresije. Določamo pa tudi obseg vseh dohodkovnih povezovanj, torej združevanje dela in sredstev.

V letnem planu opredeljujemo spremenljivke v modelu. Predvsem je to minimalno ovrednotenje dela.

Zelo točno pa določamo razmerja v tromesečnih planih. Z njimi opredeljujemo tudi konkretno vrednost enote dela, ki se obračunava kot osebni dohodek. Na tromesečne plane nas je napotilo zelo hitro spreminjanje okoliščin poslovanja (inflacija). Zaradi hitrih, nepredvidljivih pa tudi ekonomsko neutemeljenih sprememb letni plani niso več zadovoljiv okvir za planiranje razmerij za razporejanje dohodka v TOZD in njenih dohodkovnih povezavah.

9. Soočanje modela z realnim tržnim okoljem

Naše gospodarstvo je blagovno tržno gospodarstvo, vendar z obsežnim delovanjem zavestnih dejavnikov, zlasti plana, ki vpliva na usklajevanje ponudbe in povpraševanja ter na temeljno delitev družbenega proizvoda. Kljub temu ostaja osnova za oblikovanje vrednosti delovanje zakona vrednosti. Učinkovit model planiranja, ustvarjanja in razporejanja dohodka mora v kar največji meri ustrezati stvarnim procesom, ki se dogajajo z zakonom vrednosti – in sicer po načelu: Kolikor bolj je model posnetek realnih ekonomskih tržnih odnosov, toliko skladnejši in uspešnejši je njihov vpliv. Temu pravilu se želimo z našim modelom približati, čeprav ugotavljamo, da je to v tako inflatornih razmerah, kot so naše, zelo težavno. Dve dejstvi poskušamo vključiti v razlagalno, motivacijsko in usmerjevalno funkcijo modela.

Prvo se tiče realnih razlag gibanja dohodka, torej tega, kaj je razlog za njihov obseg in relativna razmerja (kritje). Skladno s tem razlogom

poskušamo na poenostavljen način oblikovati merila za razporejanje dohodka.¹³

Drugo dejstvo je tržna cena ter neskladja med dohodkovnimi in tržnimi razmerji. Temeljno vodilo modela v razmerjih do cen je (kot je mogoče ugotoviti iz doslej povedanega), da izhajamo iz danega razmerja med obsegom dohodkov na podlagi cen in minimalnimi potrebami (kritje), iz česar izpeljujemo pravilo o neenakomernem razporejanju dohodkov (več za akumulacijo in pravice na temelju minulega dela, manj za osebne dohodke za živo delo). Ta model, ki uporablja enostavna matematična razmerja, izhaja iz dejstva, da nastajajo razlike v absolutni in relativni višini dohodka (kritja) na temelju ustvarjanja posebnih dohodkov, ki so lahko rezultat razlik v produktivnosti, položaja na tržišču ali zaradi naravnih možnosti ter ukrepov ekonomske politike.

Razloge za nastajanje posebnih dohodkov delimo torej na tri kategorije: tiste, ki izvirajo iz prednostnih naravnih možnosti (rente), tiste, ki izvirajo iz dela drugih, kot so dohodki na podlagi ugodnega položaja na tržišču – konjunkturni dohodki in monopolni dohodki, ter na tiste dohodke, ki izvirajo iz večje lastne produktivnosti TOZD.¹⁴

V skladu z načeli delitve po delu in rezultatih dela bi bilo treba vsaj približno identificirati te razloge pri nastajanju konkretnega obsega dohodka ter vključiti ta spoznanja v model njegovega razporejanja, s čimer bi lahko bolj utemeljeno določali namembnost njegovih delov. Seveda je to samo eden izmed kriterijev razporejanja. Upoštevamo tudi potrebe (interese) v obsegu, ki je mogoč in ki, kot smo to že ugotovili, ni zadeva popolne svobode.

Za izjemni dohodek, ki ni rezultat dela, zakon o združenem delu izrecno naroča, da ga je potrebno nameniti za potrebe razvoja, v nekaterih primerih pa ga je potrebno izdvojiti za potrebe družbenopolitičnih skupnosti.

Posebni dohodek, ki nastaja zaradi uspešne prilagoditve tržišču, verjetno lahko samo delno priznamo v osebne dohodke na temelju minulega dela, ker nastaja praviloma zaradi domiselno izbranih proizvodnih programov. To seveda ne velja za monopolni dohodek, ki nastaja izključno na račun prisvajanja tujega dela.

V celoti pa je dohodek, ki nastaja zaradi večje produktivnosti temeljne organizacije, njena zasluga. Ta dohodek je tudi temeljno gonilo ekonomskega razvoja. Brez posebnega (ekstra) dohodka, ki nastaja z večanjem produktivnosti ter motivacije na njegovi podlagi, bi se motor ekonomije ustavil. Tej zakonitosti smo poskušali prilagoditi naše stopnje progresije, njihovo utemeljevanje in motiviranost.¹⁵

¹³ To je nekakšna normirana normalna cena, kriterij minimalne uspešnosti.

¹⁴ Dr. Cveta Mlakar: *Ekonomske problemi naše graditve socializma*, Delavska enotnost, Mladinska knjiga 1978, str. 224.

¹⁵ Pojem posebnega (ekstra) dohodka se v naši literaturi različno uporablja. Mi uporabljamo ta pojem za vse vrste nadpovprečnih dohodkov, kot smo to razložili. Zakon o združenem delu je vpeljal pojem izjemni dohodek, vendar samo za

Povezave med razlogi za nastajanje posebnih dohodkov in intenzivnostjo njihovega vplivanja na velikost dohodka znamo sedaj razložiti sicer samo teoretično, ne znamo pa na podlagi razlogov za njihovo nastajanje razčleniti in razmejiti posebnih dohodkov v konkretnih TOZD.

Nimamo ustreznega informacijskega sistema in metodologije. Vseka kor pa aproksimativno trdimo (če izvzamemo vpliv mednarodnih ekonomskih odnosov), da so posebni dohodki dohodki nad poprečno ustvarjenim kritjem jugoslovanskega gospodarstva. Posebne dohodke v modelu razporejamo tako, da jih v večjem obsegu namenjamo za akumulacijo in za osebne dohodke na temelju minulega dela. Vendar samo ugotavljanje odstopanja od poprečja ne razčlenjuje prve in druge kategorije posebnih dohodkov (naravne možnosti in položaj na trgu, kar je naloga napačnega razvoja modela). Če v modelu ne bi na poseben način upoštevali posebnih dohodkov, bi se pozneje del posebnih dohodkov neutemeljeno prelil v osebne dohodke prek pravic iz minulega dela, ki temelje na akumulaciji. Zato smo uvedli izdvajanje dela posebnih dohodkov v akumulacijo pred nadaljnjim razporejanjem dohodka, kar uporabimo, kadar kritje konkretne TOZD preseže poprečno kritje gospodarstva.

To izdvajanje opravljamo z uporabo geometrične progresije po pravilu:

Čim višje je kritje TOZD glede na poprečno kritje gospodarstva, tem višja je obveznost TOZD za izdvajanje dela dohodka pred nadaljnjo razporeditvijo v akumulacijo. Akumulacija iz tega vira ne omogoča uveljavljanja pravic na temelju minulega dela.

10. Sklep

Model razporejanja dohodka, ki je bil razložen, smo oblikovali na podlagi spoznanja o kompleksnosti dohodka, tako glede na razloge za njegov obseg in relativno velikost (kritje), kakor tudi glede na namen njegove uporabe. Vsebinsko vseh dohodkovnih razmerij vidimo v samostojnem naprejšnjem (planskem) odločanju delavcev, ki pa je objektivno omejeno z zakonitostmi ekonomije in trga. Delavci pri odločanju uporabljajo model tako, da na eni strani upoštevajo prispevek dela in vpliv

kategorijo posebnih dohodkov, ki ne izvirajo iz dela (rente). Za ta del posebnih dohodkov uporablja Institut društvenih nauk – Center za ekonomska istraživanja – pojem ekstra dohodek, medtem ko za vsa druga odstopanja uporablja pojem nadpoprečni dohodki. (Dr. Milan Sojč: Ekstra dohodek i cene, Posvetovanje Problemi izvajanja sistema in samoupravne kontrole cen v OZD, Zbornik II., str. 18. Univerza v Mariboru – Visoka ekonomsko komercialna šola Maribor, 30. in 31. X. 1981).

Posebne pomena je razlikovanje med nadpoprečnimi dohodki in ekstra dohodkom (del dohodka zaradi izjemnih razmer). V nobenem primeru ni dovoljeno izenačevati obe kategoriji ter nadpoprečni dohodek izenačiti z ekstra dohodkom. Zakaj je to razlikovanje bistveno? Nadpoprečni dohodek ni vedno rezultat naravnih ali tržnih (monopolnih) odnosov drugih izjemnih razmer. Nadpoprečni dohodek posameznega proizvajalca, pa tudi cele skupine je lahko rezultat nadpoprečne ravni in rasti produktivnosti dela in nadpoprečno učinkovite uporabe razpoložljivih poslovnih sredstev. S to ugotovitvijo se strinjamo v celoti. Terminološke razlike niso pomembne. Svetovali pa bi, da uporabljamo za dohodek, ki ni rezultat dela, pojem iz ZZZ, to je izjemni dohodek in posebni dohodek kot skupni pojem vseh ekstra dohodkov.

delovnih okoliščin na ustvarjalno realizacijo dela, a na drugi strani velikost dohodka in namene, ki jih morajo iz dohodka zadovoljiti.

V bistvu je to tako, da iz primerjanja količine dela in njegovih okoliščin z velikostjo dohodka opredeljujejo deleže za posamezne namene (osebne dohodke za živo delo, osebne dohodke za minulo delo in akumulacijo) po načelu, da če je razmerje med količino dela in njeno opremljenostjo ter dohodkom večje, lahko to izvira predvsem iz večje opremljenosti in ugodnejših tržnih razmer ter gre za posebni (ekstra) dohodek. Posebni dohodek z merili za razporejanje dohodka namenjamo v povečanem obsegu za akumulacijo in pravice, ki izvirajo iz minulega dela. Model izhaja torej iz logike proporcionalnosti med delom in delovnimi okoliščinami ter njegovim rezultatom – dohodkom.

V tej obliki model ne meri vzročno-posledičnih zvez med delovnimi okoliščinami-delom-dohodkom, temveč prepušča to presoji delavcev, ki jo opravijo po razloženih načelih progresivnega razporejanja dohodka za akumulacijo in pravice, izvirajoče iz minulega dela.

Model pa ne zapira možnosti za nadomeščanje presoje z izmero, kadar bomo razvili ustrezno informacijsko podlago, ki bo omogočila izmero vpliva opremljenosti, njegove produktivnosti in trga na ceno. Takšna meritev bi omogočila natančnejšo opredelitev razlogov za obseg dohodka in njegovo natančnejšo razmejitev med pravicami na temelju živega in minulega dela. Ne bi pa odpravila naloge delavcev presojati in odločati o potrebah in možnostih za takšno politiko razpolaganja z dohodkom, ki bi ustrezala njihovim temeljnim in dolgoročnim interesom. Razporejanje dohodka torej ni nekaj, kar bi avtomatično sledilo preteklim dogodkom, temveč vsebuje tudi samostojnost (svobodo) delavcev glede tega, da oblikujejo svojo sedanost in bodočnost na podlagi zakonov ekonomike trga. Model in njegova merila so torej le pripomoček (orodje), s katerim delavci te svoje obveznosti in pravice uspešneje uresničujejo.

Sociološki kriteriji v oblikovanju bivalnega okolja

V ocenjevanju dosedanje prakse prostorskega urejanja in oblikovanja bivalnega okolja na splošno naletimo na veliko kritičnih pripomb. Pri tem pa je značilno, da kritiki praviloma presojujejo posamezne »rešitve« zelo parcialno, ugotavljajo le njihove pomanjkljivosti; če pa podajajo tudi afirmativne predloge, izražajo ti le ozke poglede na problematiko, samo da zdaj z drugega zornega kota. Tako se že skoz daljše obdobje vrtimo v začaranem krogu, čeprav gre sicer očitno za neustrezno prakso prostorskega urejanja, hkrati pa ob izredno razbohoteni kritiki vendarle stopicamo na mestu.

V tem prispevku bomo izpostavili nekatere sociološke razsežnosti prostorskega urejanja in oblikovanja bivalnega okolja, ki potencialno lahko dobijo vlogo vsebinskih kriterijev v odločanju. Pri tem si prizadevamo, da ne bi zašli v enostranosti in poskušamo na vsakem koraku – ob teoretično-metodoloških usmeritvah marksistične dialektike – razkrivati protislovnost pojavov. Namesto absolutizacije enega vidika izpostavljamo značilno enotnost nasprotij, ki jo je treba upoštevati tudi v planskih odločitvah.

»Enotnost nasprotij v urbanističnem planiranju« smo obravnavali v nekem drugem prispevku,¹ pri čemer smo se osredotočili na značilna protislovja v samem procesu usmerjanja oz. oblikovanja bivalnega in delovnega okolja. V tem prispevku poskušamo razkrivati dialektiko enotnosti nasprotij na podoben način, vendar neposredno, kot razsežnosti dejanskega življenja v samem bivalnem kontekstu.²

1. Tradicija in inovacija

V zvezi z oblikovanjem stanovanjskega okolja se zdi potrebno posebej poudariti dva nasprotna pola: tradicijo, elemente, ki jih prevzemamo kot nekaj danega, izoblikovanega v preteklosti, na eni strani ter inovacijo, nove stvaritve, nove kombinacije obstoječih elementov na drugi strani. Že na drugem mestu smo obravnavali problem kontinuitete in diskontinuitete ter izvirnosti in posnemanja, kar se nasprotju, ki ga postavljamo v ospredje na tem mestu, vsebinsko približuje, vendar pa se od njega tudi razlikuje.

¹ Glej: »Enotnost nasprotij v urbanističnem planiranju« Teorija in praksa št. 3, 1979.

² Tukajšnji tekst je le poglavje iz analize, ki jo je avtor opravil za obsežnejšo raziskavo na Urbanističnem inštitutu SRS; nosilka raziskave ing. arch. Lukrecija Sarec (gl. Z. Mlinar, 1978).

Vsekakor tu zadevamo na eno od pomembnih razsežnosti našega stanovanjskega okolja. Gre za vprašanja kot – v kolikšni meri naj se današnje rešitve opirajo na našo specifično dediščino iz preteklosti? V kolikšni meri lahko to dediščino vključujemo v sintezo z vse večjo raznovrstnostjo, ki prihaja k nam iz širšega mednarodnega okvira? V kolikšni meri je ta dediščina iz preteklosti dodatni element, ali eden od temeljnih elementov, s katerim bogatimo naše okolje; ali pa se mogoče pojavlja tudi kot element, ki utesnjuje ali je napoti novemu in drugačnemu.

Ta dilema postane zelo konkretna in življenjska, ko gre za našo podeželsko-kmečko kulturno dediščino, ko gre, npr., za izrazito nasprotje med podedovanim, ki nosi s seboj velike estetske vrednote na eni strani ter izrednim dinamizmom tehničnega napredka na drugi strani. Težnje po udobnejšem življenju se simbolizirajo kot večje stanovanjske zgradbe z večjimi prostori, z več svetlobe (večja okna), z večjo varnostjo (nadomestitev slamnatih streh z opečnimi), večjo porabo vode itd. Tako specialisti, strokovnjaki, kot tudi laiki na vsakem koraku ugotavljajo, da smo v zadnjih nekaj desetletjih v tem pogledu doživeli večje spremembe kot prej v večstoletnem obdobju. Za številne pojavne oblike starega je očitno, da se ne le spreminjajo, temveč dejansko izumirajo in postajajo le muzejski in razstavnici predmeti (glej tudi Boris Kuhar, 1972).

Kako oceniti našo polpreteklo prakso z vidika obravnavane dileme? Ali smo šli v tem procesu odmiranja starega, ki istočasno postaja vse bolj cenjeno, že predaleč? Spet torej razkrivamo značilno protislovje: čim bolj hitimo z odpravljanjem vsega starega, tem bolj se zdi, da to staro pridobiva na veljavi in tem bolj se vključujemo v vsesplošni lov za starim. Ali se ni prav novo dostikrat v zelo kratkem času izkazalo kot slabše, manj primerno, ali pa celo neposredno škodljivo za človeka, čeprav smo ga sprejemali z velikim hrupom, kot znak napredka, kot korak naprej v razvoju ipd.?

Seveda pa lahko postavljamo zelo tehtno vprašanje tudi v nasprotni smeri, npr: v čigavem imenu imamo pravico terjati od ljudi, da živijo v muzejskih relikvijah, brez svetlobe, brez nekaterih elementarnih pridobitev sodobne civilizacije?

Tu je torej še eno od protislovij, ki – tako ali drugače – zadeva vse ljudi. Obenem pa način razreševanja izpostavljene dilme v zelo kratkem času lahko dokončno opredeli zgodovinsko usodo elementov naše nacionalne kulture.

2. Enakost in raznolikost

Odpravljanje ostankov razrednih razlik in sploh socialnega razlikovanja pri nas kaže na pomen, ki ga pripisujemo vrednotenju enakosti (gl. npr. »Socialno razlikovanje – tretja seja konference ZKS«, Komunist 1972).

Ta vrednota je vedno eden od razpoznavnih znakov socialistično usmerjene družbe. Ob tem pa je vendarle značilno, da gre, če primerjamo posamezne države med seboj, za zelo velike variacije, tako kot tudi pri nas variira pomen, ki ga pripisujemo tej vrednosti v različnih časovnih obdobjih po revoluciji (gl. podrobnejšo analizo te problematike v: Niko Toš, 1974).

Na tem mestu se moramo omejiti le na pojasnjevanje vloge enakosti kot (urbanističnega) kriterija za urejanje prostora. Zato naj najprej izpostavimo navidezno antinomijo med enakostjo in raznovrstnostjo oz. raznolikostjo.

Ravno pojasnitev tega razmerja razkriva tudi sam smisel enakosti kot urbanističnega kriterija. Po našem pojmovanju te vrednote namreč pri tem ne gre za mehanično izenačevanje med ljudmi, ki bi dejansko pomenilo njihovo uniformnost. Gre bolj za enakost možnosti pri uveljavljanju ustvarjalnih sposobnosti ljudi, kar je torej ravno pogoj za razvoj raznolikosti in individualnosti (gl. Jan Makarovič idr., str. 172–181).

Čeprav je v nekaterih socialističnih državah uveljavljanje *enakosti* kot kriterija v urbanističnem planiranju dejansko privedlo do *uniformnosti* stanovanjskih naselij, to vendarle ne pomeni, da gre za nujno posledico. Če naj bi večja enakost služila uveljavljanju ljudi kot ustvarjalnih osebnosti, potem je raznovrstnost (raznolikost) ihodiščni pogoj in rezultat tega procesa. Gre torej za uresničevanje takšne enakosti, ki bo pomenila povečevanje raznolikosti prav zaradi maksimiranja možnosti za uveljavljanje kreativnosti prebivalcev.

Ker smo socialistično usmeritev, ki vključuje preseganje različnih oblik neenakosti na ravni globalne družbe (med fizičnim in umskim delom, mestom in podeželjem, razvitimi in manj razvitimi območji...) že obravnavali na drugem mestu (gl. Z. Mlinar, 1978, pogl. II), ostaja še problem, kako upoštevati to vrednoto pri urejanju stanovanjskega okolja. Pri tem izstopata dva vidika:

a) pojavne oblike neenakosti v ožje družbeni sferi in

b) oblike neenakosti z vidika kvalitete fizične strukture bivalnega okolja. S prvega vidika se kaže neenakost glede na dohodek, izobrazbo, vpliv, ugled itd.; z drugega vidika pa gre za različno velikost in kvaliteto stanovanj, za kvaliteto stanovanjskega okolja in (ne)privlačnost lokacije ipd.

Problem neenakosti se zaostreje s tem, ker prihaja do kumulacije kriterijev neenakosti tako na ožje-družbenem področju kot na področju fizične strukture in končno še do kumulacije obeh področij v celoti. Tisti, ki imajo višji dohodek, imajo največkrat tudi višjo izobrazbo, večji vpliv, večji ugled, višjo kvalifikacijo, so bolj informirani, imajo tesnejše stike z drugimi posamezniki, ki imajo spet podobne lastnosti itd., in obratno. Podobno se problem (ne)enakosti zaostreje zato, ker prihaja do kumulacije v tem smislu, da so najslabša stanovanja (naj)večkrat tudi stara stanovanja, z najslabšo opremo; najbolj vlažna, nehigienična, zdravju

škodljiva, izpostavljena hrupu prometa, z malo svetlobe, malo zelenja, v predelu mesta, kjer so tudi druga stanovanja slabe kvalitete ipd.

Končno pa se uveljavlja še tendenca, da npr. tisti delavci, ki imajo najnižje dohodke in najnižjo izobrazbo in najmanjši vpliv, prebivajo blizu ali na istem, relativno najslabšem stanovanjskem območju, v najslabših stanovanjih, brez tekoče vode, brez sonca itd.

S takšno kumulacijo različnih kriterijev se torej maksimalno zaostrijo problemi neenakosti in se tudi glede na prostorsko organizacijo bivalnega okolja podaljšuje razredna cepitev družbe. Tako je že razlikovanje med ljudmi po posameznem kriteriju problem, tako se le-ta še pomnoži s težnjo po njihovi kumulaciji pri istih posameznikih (imajo nizek dohodek in nizko izobrazbo in majhen vpliv itd.) in s težnjo po kumulaciji podobnih posameznikov na istem prostorskem območju, kjer imajo tudi fizično najslabše bivalne razmere. Prav takšne težnje po kumulaciji strukturnih značilnosti in agregiranju podobnih posameznikov so tiste, ki najbolj zaostrijejo *problem (razredne) neenakosti in istočasno znižujejo tudi raznovrstnost (raznolikost)* na določenem prostorskem območju.³

S tem se že nakazujejo tudi naloge, povezane s planiranjem, ki se mora nujno konfrontirati s takimi stihijskimi tendencami.

3. Asimilacija in segregacija

Eno od stalno navzočih vprašanj zadeva strukturni sestav populacije, ki živi ali naj bi živela v določenem okolju. S tega vidika je okolje lahko bodisi homogeno bodisi (bolj ali manj) heterogeno. V primeru, ko gre za homogeno populacijo znotraj določene prostorsko družbene enote, to praviloma pomeni ločevanje oz. segregacijo v odnosu do drugih ljudi, ki živijo zunaj tega okolja.

Gre predvsem za vprašanja razredne, etnične in rasne segregacije. Z vidika socialistične družbe seveda takšna delitev oz. segregacija načeloma ni sprejemljiva. Pri tem pa takoj naletimo na dodatna vprašanja. Medtem ko je *prostorska ločitev* na okolje za posamezne *družbene razrede očitno nesprejemljiva*,⁴ pa je še bolj zamotano vprašanje etničnih skupin. Le-te včasih že zgodovinsko zavzemajo določen položaj v prostoru in bi njihovo prerazporejanje pomenilo napad na njihovo integriteto. Po drugi strani pa homogenizacija določenega okolja, npr. izključno naseljevanje pripadnikov druge narodnosti (priseljenih delavcev), lahko pomeni novo ustvarjanje takšne segregacije in problemov do katerih sicer ne bi prišlo, če bi prevladovala slučajnostna razporeditev v prostoru.

Ta vprašanja lahko proučujemo z več vidikov – z razrednega, etničnega, demografskega, funkcionalnega in simbolnega.

³ Četudi gre za razmeroma ugodne stanovanjske razmere v določenem naselju (soseski), le-to vendarle lahko postane problematično – kot npr. Štepanjsko naselje v Ljubljani –, če pride v njem le do kopičenja določenih kategorij prebivalstva, vzemimo tistih, ki so jim bila zaradi slabega socialnega položaja dodeljena solidarnostna stanovanja.

⁴ Pa tudi pri tem razkrivamo protislovja; »udarna moč« delavstva v različnih oblikah razrednega boja je večja, kadar so delavci koncentrirani na enem mestu. To se je pokazalo tudi ob uporih črncev v ameriških mestih.

Vse te kriterije je treba upoštevati, ko gre za odločanje o tem, ali bomo pospeševali homogenizacijo določenega okolja, ali pa – nasprotno – vse večjo pomešanost, slučajnostno in enakomerno razporeditev vseh kategorij prebivalstva v prostoru, različnih vrst dejavnosti in različnih oblik fizične strukture objektov.

Ker smo splošnejša vprašanja enakosti in raznolikosti že obravnavali, na tem mestu posebej omenjamo še bolj specifično nasprotje med težnjami po asimilaciji heterogenih elementov in težnjami po segregaciji med notranje homogenimi populacijami.

Pri tem ne gre le za vprašanje enakosti ali neenakosti, temveč tudi za vrsto drugih dilem, s katerimi se naše planiranje zavestno ali nezavedno konfrontira. Poleg razrednih in etničnih kriterijev v tem kontekstu lahko obravnavamo še naslednje značilne dileme:

a) Kakšna naj bo *starostna struktura* prebivalstva in razporeditev starostnih kategorij v prostoru; v čem so prednosti in v čem negativne posledice »mešane strukture«, in sicer z vidika možnosti za zadovoljevanje potreb posameznih starostnih kategorij in z vidika odnosov med pripadniki teh kategorij?

b) Kakšna naj bo prostorska razmestitev stanovalcev, ki so zaposleni v *isti delovni organizaciji*? Po eni strani se poudarja potreba po tem, da odpravimo dolga dnevna potovanja od bivališča do delovnega mesta (kar nakazuje zahtevo po večji strnjivosti, bližini). Po drugi strani pa je sociološko znano tudi nezadovoljstvo stanovalcev, če so utesnjeni in vezani na iste ljudi tako pri delu kot v prostem času.

c) Kakšno naj bo bivalno okolje za *samske delavce*? Ali je sploh primerno graditi samske domove, saj se s tem ustvarjajo določene enklave, ki podaljšujejo segregacijo v odnosu do širšega okolja? Ali je bolj pomembno, da si skupno organizirajo svoje življenje v specifičnih razmerah in asimilacija niti ni zaželena?

Omejujemo se le na eksemplifikativni prikaz problematike, ki se pojavlja v praksi. Tu se izrazito prepletata sociološka in urbanistična problematika. Oba vidika pa zadevata zelo delikatna družbenopolitična nasprotja, kar je, npr., razvidno že iz tega, da težnja po asimilaciji (če prihaja od zunaj, ne od samih prizadetih) lahko pomeni napad na integriteto določene etnične skupine; podobno pa bi vsiljevanje kakršnekoli segregacije lahko pomenilo žalitev dostojanstva pripadnikov take skupine.

4. Izražanje osebnosti in prostorski red (*disciplina*)

Razvoj osebnosti posameznika pride do izraza pri uresničevanju njenih ustvarjalnih potencialov in njene enkratne identitete, in sicer s tem, da se le-ta prebija skozi utesnjujoče okvire svojega fizičnega in družbenega okolja in si sam izbira ter soustvarja svoje okolje v skladu s specifičnimi potrebami.

V teh procesih se posameznik oblikuje in pojavlja kot enkratna identiteta, ki vse bolj in bolj odstopa od poprečja, od podedovanih konvencij in že naprej določenega načina obnašanja. Čim bolj je posameznik razvit kot osebnost, bolj bo poskušal izraziti svojo enkratno identiteto tudi navzven, v svojem fizičnem in družbenem okolju.

Takšna dolgoročna težnja se konfrontira z uniformiranim stanovanjskim okoljem, ki nastopa dostikrat kot deformirani izraz težnje po uveljavljanju reda in discipline v prostoru. Hkrati s tem, ko se usposobljenost in potreba stanovalcev, da sodelujejo v oblikovanju svojega okolja, povečuje, pa se uveljavljajo tudi nasprotno težnje »tehnokratskih in birokratskih struktur«.⁵

Medtem, ko se vse bolj prefinjeno opredeljene razlike med posamezniki, njihovimi potrebami in prednostmi s težavo prebijajo, stanovanjska gradnja še naprej ostaja v togih okvirih maloštevilnih upoštevanih kategorij in lastnosti. V razmerah, ko si celo takšne kategorije, kot so stari ljudje, otroci, invalidi⁶ in drugi, ne zagotovijo legitimacije, ki bi jim omogočila, da bi uveljavili svoje specifične potrebe, je osveščenost o dolgoročnih trendih še toliko bolj odmaknjena.

Študija o življenju delavcev v samskih domovih⁷ nam je drastično prikazala direktno prepoved spreminjanja notranje ureditve stanovanjskih prostorov. »Človek, ki živi sicer začasno, pa vendarle zadosti dolgo (tudi do 10 let) v stanovanjskem prostoru, kjer stanuje skupina stanovalcev, ločenih od intimne skupine družine, prav zaradi tega čuti potrebo, da v prostoru v katerem biva, postavi simbole svoje identitete...« (Š. Šoš, 1976). Prepoved spremembe notranje ureditve sobe – kot jo *določajo hišni redi*, sicer zagotavlja dolgotrajnejšo uporabnost in »disciplino« v samskem domu; vendar pa gre obenem za način vdiranja v osebno življenje stanovalcev delavskih domov, saj preprečuje tudi najmanjše prilagoditve na potrebe stanovalcev.

Zgornji primer kaže, da so stanovalci prisiljeni živeti v *razosebljenem svetu, brez vsakršnega simbola lastne identitete*. Takšne ugotovitve pa so relevantne tudi za širše stanovanjsko okolje in kažejo na potrebo po poglobljeni analizi človekovega prilagajanja na že naprej in uniformno opredeljeno fizično strukturo takšnega okolja.

Stanovanjsko okolje je opredeljeno kot konstanta, ki se ji mora človek prilagoditi, kakor pač ve in zna, namesto da bi bil on sam izhodiščna točka z možnostmi oblikovanja okolja po »svoji meri«.

⁵ »Posameznik se znajde oropan prostora in časa, medtem ko manipulirajo z njegovimi potrebami tehnokratske ideologije in birokratske strukture, ki so mu popolnoma tuje. Zato je vedno bolj odtujen namesto da bi užival vedno večjo svobodo, ki jo ponudijo nove tehnike. Poskušajo ga prilagoditi okolju, namesto da bi mu pokazali, kako se lahko izrazi, komunicira, ustvarja, to je kultivira sebe v okolju, v katerega zgradbi je sam sodeloval.« (Mitja Jernejc, 1974, I. del, str. 14).

⁶ Prav izredna težavnost, s katero se prebija zahteva, da je treba v stanovanjskem okolju odpraviti prepreke, ki onemogočajo gibanje invalidom (npr. z vozički), zelo nazorno kaže, kako trdovratna je »logika povprečnega«, »normalnega« in konvencionalnega. Niti popolna nemoč invalida pred raznimi fizičnimi ovirami ni zadostni močan argument, ki naj bi opozoril na specifično potrebo. Glej v zvezi s tem raziskavo – Marija Vovk, 1975.

⁷ Gre za diplomsko nalogo na FSPN o problematiki bivanja v delavskih samskih domovih v Ljubljani (Štefan Šoš, 1976).

V običajnem družinskem bivalnem okolju prepovedi in omejitve nimajo takšnega obsega, vendar pa so implicitno ali eksplicitno navzoče v zvezi s skupnimi, javnimi, odprtimi prostori. Posameznikova identifikacija in občutek odgovornosti sta usmerjena oz. se osredotočata, kot smo že prikazali, v okvir samega stanovanja in sta tako omejena na popolno zasebnost. Vse, kar presega ta zaprti krog, pa naj bi bila stvar drugih ljudi, institucij, strokovnjakov in mestne uprave, ki skrbijo za »prostorski red, disciplino in splošne interese«.

5. Individualnost in standardizacija

Standardizacija je eden od procesov, ki spremljajo intenzivno urbanizacijo, in ki obenem kaže svojo dvojno podobo. Po eni strani standardizacija povečuje dostopnost, kar je ena od temeljnih prednosti urbaniziranega okolja. Standardizacija poenostavlja izredno raznovrstnost in zamotanost, ki je sicer vzrok za določeno dezorientacijo človeka. Standardizacija nam omogoča, da z manjšo količino podatkov dobimo popolnejšo informacijo in lažji dostop do dobrin, storitev in idej, kakor se le-te pojavljajo v prostoru in času.⁸ Standardizacija v določenem smislu torej povečuje uniformiranost, saj so vsi proizvodi, ki so narejeni po določenem standardu, povsem enaki; njihova »odlika« se ugotavlja ravno glede na to, če je zares in v kolikšni meri je zagotovljena povsem enaka lastnost (velikost, teža, oblika) v vseh primerih. Čim manjša so odstopanja, tem bolj je torej zagotovljena uspešna standardizacija.

Uniformnost pa je nekaj, kar v oblikovanju okolja najbolj nasprotuje težnjam po njegovi humanizaciji, težnjam po individualizaciji bodisi posameznika bodisi prostorsko družbene enote. Vendar pri tem pogosto prihaja do nerazumevanja. Standardizacija namreč, ki nastopa na ravni elementov, sestavnih delov, ne pomeni že sama po sebi tudi standardizacije in uniformnosti, monotonosti z vidika sestavljenih celot. Ugotavljamo celo nasprotno. Vzporedno z vse večjo standardizacijo sestavnih elementov se povečujejo možnosti njihove kombinacije v vse večje število različnih kompozicij.

Toliko torej lahko rečemo, da je standardizacija proces, ki le na določeni ravni povezovanja – posameznih elementov samih zase – povečuje uniformiranost, medtem ko na višji ravni povozovanja in kombiniranja elementov v enovite celote emogoča vse večjo raznovrstnost. Prav v tem zadnjem smislu *standardizacija torej ni nekaj nezdržljivega s povečevanjem možnosti za individualizirano izražanje, z izražanjem posebne identitete človeka ali družbene skupnosti.*

⁸ Standardizacija se pojavlja kot določeno poenotenje, npr. z uvajanjem merskih sistemov; obenem gre tudi za kategorizacijo oziroma klasifikacijo, tako da si, npr., pod oznako, da gre za hotel kategorije A, B, C ali D, predstavljamo cel sklop različnih elementov, ki opredeljujejo kvaliteto na določeni ravni, ne da bi bilo treba posebej opisovati vse te elemente.

V preteklosti je bilo naše okolje *regionalno diferencirano*, tako da je vsako območje imelo svoje specifično regionalne značilnosti. V zadnjem času te regionalne specifičnosti močno stopajo v ozadje, izgubljajo svojo posebno identiteto. V zvezi s tem tudi v socialističnih državah, kjer je močno poudarjeno vrednotenje enakosti, prihaja do odklanjanja oz. do kritike takšnega izenačevanja med posameznimi območji, ki odpravlja posebnosti, npr. v oblačenju (narodna noša), v načinu gradnje, v prehrani.

Na ta način prihajamo v položaj, ko se namesto številnih specifičnih kultur na širšem teritorialnem območju oblikuje ena enotna kultura. V določenem smislu se zdi, kot da gre za osiromašenje, saj namesto različnosti posameznih okolij prihaja do izenačevanja, ki, kot se zdi, ima znake uniformiranosti.

Vendar pa gre v zvezi s tem tudi za določeno nerazumevanje razvojnih procesov. Res je sicer, da se zmanjšujejo razlike med teritorialnimi enotami (povsod, v vseh pokrajinah oz. regijah se pojavljajo enak način oblačenja, iste vrste kruha, iste vrste prevoznih sredstev in signalov ipd.). Razlike so možne še tedaj, kadar jih pogojujejo različne geografske razmere, klima ipd. Ob tem pa se pozablja na vzporedni proces, ki kaže, da se razlike med posamezniki znotraj danega okolja vse bolj povečujejo. Istočasno s tem, ko jim je vedno več elementov skupnih, se posamezniki kot samostojne osebnosti, ki vsaka na sebi lasten način povezuje, kombinira, uporablja elemente določenega okolja, vse bolj jasno razločujejo med seboj. Ravno v tem se kaže dolgoročna zgodovinska perspektiva razvoja osebnosti človeka, ki se *ne zadovoljuje* s tradicionalno situacijo *utopljenosti v enoličnosti*, temveč vsak zase na edinstven način izraža svoje subjektivne dispozicije v opiranju na vse večjo dostopnost do vse širšega okolja, iz katerega lahko črpa bogastvo idej, dobrin in storitev.

Z vidika oblikovanja okolja se torej v dolgoročnem smislu uveljavlja določena težnja po iskanju *individualiziranega izraza za vsakega posameznika, istočasno z vse večjo navzočnostjo številnih skupnih elementov, ki so razširjeni v celotnem prostoru*. Glede na to lahko pričakujemo v prihodnosti v enem ali drugem kraju sicer povsem enkratne oblikovalske stvaritve, seveda glede na pristnost ustvarjalcev in njihovih enkratnih storitev (arhitektonske atraktivnosti v posameznih krajih), v manjši meri pa tudi razlike, ki bi te kraje oz. regionalna območja v celoti označevala kot posebnost nasproti drugim takšnim celotam.

Standardizacija je sicer v preteklosti dostikrat pomenila tudi uniformiranost, ko je prišlo do mehanične uporabe standardiziranih elementov. Iz tega pa še ne sledi, da standardizacija že sama po sebi nujno vključuje tudi uniformiranost, da implicira takšne posledice. Ravno v zvezi s tem lahko razkrivamo področje ustvarjalnega angažiranja pri oblikovanju našega okolja. Pri tem se kažejo sposobnost, domiselnost ali nesposobnost za preseganje okvirov mehaničnega agregiranja enakih elementov in uveljavljanje novih zamisli, ki so v duhu načela enotnosti raznovrstnosti.

Eno od nerešenih antinomij v zvezi z gradnjo stanovanjskih naselij v mestih zadeva problem navezanosti človeka na njegovo neposredno stanovanjsko okolje. V zvezi s tom se srečujemo istočasno z dvema značilnima zahtevama, ki prihajata v navzkrižje. Po eni strani je to zahteva, da naj bi tudi urbano planiranje s svojimi rešitvami spodbujalo občutek pripadnosti in identifikacije z določenim naseljem ali stanovanjskim območjem. Po drugi strani pa bolj ali manj jasno izražena težnja in *objektivni trend, ki kaže na vse večjo prostorsko mobilnost* prebivalcev.

Številni podatki kažejo, da se zlasti v mestih zmanjšuje delež avtohtonega prebivalstva, povečujeta pa se tako pogostost preseljevanja kot tudi prostorska oddaljenost tega preseljevanja. V nekaterih najbolj urbaniziranih območjih torej pojem stalno bivališče komajda še ohranja svoj smisel. V literaturi se tako pojavljajo vprašanja, ali je mesto – podobno pa velja za ožja stanovanjska območja – samo še »*prehodna postaja*« (glej Felizitas Lenz-Romeiss, 1970).

Izredno povečana prostorska mobilnost prebivalstva je postavila v osprednje predvsem določene probleme, kot so npr. njegova izkoreninjenost, ki se lahko povezuje s premajhnimi možnostmi za identifikacijo, ali pa z nerazvitim občutkom odgovornosti za širše bivalno okolje, pojavljajo se problemi osamljenosti, prekinjanja neformalnih medosebnih stikov, adaptacije na novo okolje, občutek začasnosti, ki problematizira smiselnost angažiranosti in podobno.

V takšnih razmerah – v razmerah dinamične prostorske mobilnosti prebivalstva – je torej prizadevanje za oblikovanje *skupnosti* oteženo. Ljudje so v stalnem procesu prihajanja, vključevanja in spet odhajanja: večje težave ali nasprotovanja so prej vzrok za umik (odselitev drugim), kot pa za vztrajanje in angažiranje z namenom, da bi prišlo do spremembe ostoječih razmer (glej podobno »logiko«, prikazano v delu A. Hirschman, 1970). Takšna mobilnost nadalje pomeni še večjo anonimnost v neposrednem stanovanjskem okolju, le-ta pa spet s svoje strani prispeva k individualizmu in privatizaciji ali izoliranosti stanovalcev.

Zgoraj navedeno je torej razumljiva spodbuda za prizadevanja, da bi *dosegli večjo navezanost stanovalcev* na njihovo okolje. V zvezi s tem so, npr., razprave, kako doseči jasneje izraženo identiteto stanovanjske soseske, seveda pod pogojem, da upoštevamo njeno prostorsko ločenost od širšega okolja (mesta kot celote), njeno funkcionalno opremljenost ter simbolno izraženost. Sredstva in načini doseganja večje navezanosti stanovalcev so obenem tisti, s katerimi je možno vplivati na njihovo zadovoljstvo z določenim stanovanjskim okoljem. V določeni meri torej lahko že naprej izbiramo: ali bodo stanovalci imeli možnost, da *v istem okolju* zadovoljijo svoje spreminjajoče se potrebe (npr. glede na tipični družinski in življenjski cikel, ali glede na povečevanje dohodka, ki omogoča tudi povečevanje stanovanjskega standarda v večje stanovanjske površine

ipd.), ali pa bodo drugačne potrebe lahko zadovoljili le v *drugem stanovanjskem* naselju? Seveda pa sta stanovanje in stanovanjsko okolje le dva od razlogov za prostorsko mobilnost, tako da lahko pričakujemo, da se bo trend povečevanja mobilnosti nadaljeval še naprej.

Z večjo prostorsko mobilnostjo torej razumljivo prihaja do nekakšne koeksistence dveh zahtev oz. problemov, do določene antinomije, glede katere se še nismo sporazumeli, v kateri smeri naj bi jo reševali. Dokler pa niti to ni razščišeno, je seveda še težje odgovarjati na vprašanje: s kakšnimi *sredstvi* naj bi to dosegli?

V tej nejasnosti je torej tudi delovanje urbanističnega planiranja – v zvezi z obravnavano dilemo – bodisi povsem paralizirano ali pa protislovno. Številna vprašanja, ki so s tem neposredno povezana, ostajajo nerazrešena. Tako, npr., dilema – ali se predvsem usmeriti v to, da bomo gradili stanovanja kot nekakšne konstante, v okviru katerih se bodo *menjavali stanovalci*, ali pa v to, da bi *spreminjali stanovanja*, v katerih bi ostajali isti stanovalci?

Čeprav ne gre za preprosto alternativo, je prvenstvena usmeritev k enemu ali drugemu vendarle lahko pomembna za vrsto praktičnih ukrepov. V jugoslovanskem kontekstu se pojavlja relativno majhno preseljevanje iz stanovanja v stanovanje v okviru istega mesta. Zamenjava stanovanj je relativno zamotana. Že samo zaradi tega prihaja do večje stacionarnosti stanovalcev. To pa še ne pomeni, da je temu skladno potem zagotovljeno bolj fleksibilno spreminjanje fizične strukture stanovanjskih zgradb.

Kljub temu, da prihaja do velikih *sprememb v potrebah* posameznikov in družin ter posameznih generacij, pa stanovanjsko *naselje ostaja* – bolj ali manj – *konstanta*. V tem pa že razkrivamo odstopanje od potreb stanovalcev, ki naj bi bile eno od temeljnih vodil celotnega urbanističnega delovanja. V značilnih obdobjih množičnega vseljevanja v novo naselje ali v določenih kasnejših obdobjih hkrati pride do zaostrene stiske in pomanjkanja v enem ali drugem oziru (prostor v vrtcih, po tem v šolah, pozneje spet v domovih za stare ipd.). Obdobjem stiske pa spet sledijo druga, ko, zaradi značilnih življenjskih ciklusov, ostajajo bodisi stanovanja in njegovi spremljajoči objekti neizrabljeni.

Čeprav tudi na tem mestu še ne podajamo rešitve obravnavanih protislovij, pa je že jasnejša izpostavitve te antinomije lahko vsaj prvi korak k njihovemu praktičnemu razreševanju.

7. *Mir(ovanje) in dinamika*

Tako mir(ovanje) kot dinamika vsak zase pogosto nastopata kot pomembni družbeni vrednoti. Določena ustaljenost je pogoj za temeljno orientacijo človeka v času in prostoru. Istočasno pa so seveda vsa pričakovanja glede razvoja povezana z določeno dinamiko tako individualne aktivnosti kot z dinamiko v človekovem okolju. *Spet torej iščemo dolo-*

čeno optimalno točko, ki po eni strani zagotavlja ohranjanje identitete posameznika in družbene enote, po drugi strani pa izhodišča za ustvarjalno angažiranje človekove osebnosti in razvoj družbe kot celote. Tako torej lahko sklepamo, da bodisi ekstremni položaj v eni ali drugi smeri nujno vodi do dehumanizacije. V enem primeru – pretirana statičnost utesnjuje človeka v vse, kar je že dano in prevzeto iz preteklosti, v drugem primeru pa spet pretirana dinamika vodi do prekinitve trajnejših medosebnih odnosov in do tolikšnih sprememb v določeni časovni enoti, da to presega »biološki ritem« človeka.

Gornje je samo izhodišče za ugotavljanje tega, kako se tudi z vidika prostorskega in urbanističnega planiranja ter oblikovanja okolja pojavljajo možnosti iskanja primerne fizične strukture in prostorske ureditve, ki se tudi s svoje strani najbolj približuje iskani optimalni točki med mirovanjem in dinamiko.

Rešitev pa spet ni zasnovana v smislu poprečja ali kompromisa, temveč prej v smislu večje diferenciacije alternativnih možnosti v času in prostoru. Z jasnejšo diferenciacijo namembnosti in uporabe prostora in časa naj bi torej zmanjšali število medsebojnih interferenc, motenj oz. konfliktov. To pa še ne pomeni, da je treba sprejeti funkcionalistično delitev na posamezne cone v okviru mesta. Gre bolj za preseganje slučajnostne razporeditve različnih namembnosti oz. aktivnosti v prostoru in času, da bi na ta način zmanjšali medsebojne kolizije in povečali izrabo omejenih prostorskih površin.⁹

Mir in dinamika se torej navidezno izključujeta, dejansko pa medsebojno pogojujeta in tako prvi kot druga pomenita določeno vrednoto bodisi za iste subjekte bodisi za isto okolje, kjer različne kategorije prebivalcev iščejo eno in drugo. Pri tem je bistveno, da ima posameznik možnost, da se po svojih potrebah bodisi vključuje v živahno dogajanje (ki mu lahko nudi bogato vsebino in dinamično obliko sprostitve) ali pa da si izbere povsem mirno okolje.

Proces urbanizacije v zadnjih desetletjih prinaša vse večjo dinamiko življenja. Pri tem lahko razločujemo dve ravni dogajanja:

a) dinamiko družbenoekonomskih sprememb, ki sestavljajo vsebino razvojnih procesov in

b) dinamiko vsakdanjega življenja posameznikov v njihovem delovnem in bivalnem okolju.

V razvojnih procesih se uveljavlja širši razpon alternativnih možnosti, ki *povečujejo pritisk na posameznika*, ki naj bi čim večji delež relevantnih možnosti uresničil v določeni časovni enoti. Posledica tega je vse večja *ozaveščenost o časovni razsežnosti vsakdanjega življenja in vse večje vrednotenje časa*. Takšna tendenca (gl. tudi A. Toffler, 1971) pa že danes v velikih mestih ogroža psihofizične prvine človekovega obstoja; čim bolj

⁹ Do takšnega sklepa smo prišli tudi v naši raziskavi o namembnosti in izrabi zelenih površin v Ljubljani. Ugotovili smo povsem nasprotno težnjo. Starejši ljudje si želijo in iščejo v parkih predvsem »mirne kotičke«, tišino, medtem, ko mlajši želijo živahno, dinamično dogajanje tudi v parku. Gl. Z. Mlinar, 1972.

je izrazita, tem bolj se aktivira tudi nasprotna potreba – potreba po miru in sproščenosti, po oddihu in rekreaciji.

Navidezna (ali dejanska) zabubljenost stanovalcev v svoja stanovanja – ki je predmet stalne kritike – ni le posledica pomanjkljive opremljenosti stanovanjskih naselij (sosesk) in privatizacije stanovalcev, temveč je tudi spremljevalni pojav pretirane dinamike, v katero je človek vključen na delovnem mestu, v prometu in drugod.

Ob tem pa seveda še vendarle ostaja tudi problem dolgoročnih, vsebinsko osiromašenih stanovanjskih (spalnih) naselij in manjših podeželskih krajev, kjer – »se nič ne dogaja«, je »pusto in prazno«, dolgčas, ipd., kar je prav tako pomemben vzrok za nezadovoljnost stanovalcev z njihovim bivalnim okoljem.

Gre torej za stopnjo dinamike dogajanja v določenem kraju, pa tudi za svobodno odločanje o stopnji vključevanja (izključenosti) v to dinamiko. Prvo je odvisno od stopnje družbenoekonomske razvitosti in od velikosti naselja, drugo pa v večji meri ravno od urbanistične koncepcije in od prostorske organizacije življenjskega okolja ljudi.

8. Obvladljivost enostavnosti in odtujenost kompleksnosti

Intenzivni proces urbanizacije razkriva naslednji protislovni tendenci. Na eni strani se uveljavlja ekspanzionistična težnja po nenehni rasti mestnih naselij, ki uresničuje vrednotenje v smislu – »čim večje, tem boljše«. Takšna miselnost je – kot se zdi – prevladovala pri nas v zadnjih desetletjih.

Povečevanje posameznih naselij smo skoraj redno ocenjevali kot simbol napredka, kot izboljšavo oz. pridobitev za določen kraj. Istočasno pa se z uveljavljanjem sistema samoupravljanja zaostrojuje zahteva, da je treba delovnim ljudem in občanom omogočiti, da bodo *sami neposredno odločali*, in da bodo obvladovali svoje življenjsko okolje. To je zahteva po odpravi različnih posredniških mehanizmov ter tehnokratskih in birokratsko-etastičnih tendenc odtujevanja. Ta zahteva je že našla svoj izraz, najprej v decentralizaciji in potem tudi deetatizaciji odločanja; kaže se v prostorskem (pre)oblikovanju občin (še posebej tudi v prostorskem oblikovanju občin v velikih mestih, v katerih deluje več občin prav zato, da bi odločanje približali občanom), v ukinitvi prejšnjih okrajev, v povečani vlogi krajevne skupnosti – v skladu z novo ustavno ureditvijo itd.

V procesu urbanizacije je torej prihajalo do nenehnega povečevanja naselij, kar pa je danes že privedlo do izrazito negativnih posledic, zlasti v največjih mestih. Namesto interesa po nadaljnji ekspanziji se povečujejo zahteve po omejitvi nadaljnje rasti; tako stanovanjska naselja (soseske, krajevne skupnosti) kot mesta v celoti postajajo neobvladljiva za posameznika. V praksi prihaja do spopada s takšnimi tendencami ne samo z vidika upravno-organizacijskih sprememb, temveč tudi na urbanističnem

področju. Pojavlja se zahteva po policentričnem urbanem razvoju (kar smo že obravnavali), zahteva po omejitvi gostote zazidave oz. omejitvi višine stanovanjskih zgradb, zahteva po graditvi manjših sosesk v mestih ipd.

Na ta način se konfrontiramo z značilnimi vidiki odtujitve v okviru velikega mesta:

a) z odtujitvijo ljudi med seboj (osamljenost v množici, anonimnost, ni medsebojne pomoči – solidarnosti, ipd.),

b) z odtujitvijo političnega odločanja in z zmanjšanjem neposrednega sodelovanja in vpliva občanov na upravljanje skupnih zadev;

c) z odtujitvijo od narave, ki pomeni obenem tudi ogrožanje bio-fizičnih temeljev človekove eksistence.

Tako kot je v preteklem obdobju enostransko prevladala »ekspanzionistična logika«, tako bi bilo sedaj neprimerno, če bi videli prednosti le v nasprotni smeri. Dejansko gre za protislovne razmere, ki se izražajo v naslednjem:

– po eni strani gre za povečevanje velikosti naselij in s tem – bolj ali manj vzporedno – prihaja tudi do raznovrstnosti vsebine dejavnosti oz. možnosti za zadovoljevanje različnih potreb; pri tem pa prihaja tudi do vse večjega odtujevanja;

– nasprotno imajo v manjših naseljih občani večje možnosti za obvladovanje svojega življenjskega okolja, ki pa je vsebinsko osiromašeno; v ekstremnih primerih (najmanjših zaselkih) pride celo do tega, da se – ob sicer največji neposrednosti oz. obvladljivosti – vse zoži zgolj na povsem trivialno vsebino, ki preneha biti zadostna motivacijska podlaga za angažiranje občanov.

Prav zaradi takšne protislovnosti je težko doseči istočasno *bogatejše* življenjsko okolje in večjo *neposrednost* njegovega obladovanja.

9. Domačnost in raznovrstnost

V iskanju kriterijev za urejanje stanovanjskih naselij razkrivamo – glede na težnjo prebivalcev po domačnosti, hkrati pa težnjo po stalnem odkrivanju še neznanega v okolju – nadaljnjo enotnost nasprotij.

Dom se pojavlja kot nekaj drgocenega. To se med drugim kaže tudi v narodnih pregovorih, kot npr. »Ljubo doma, kdor ga ima«; ali »Povsod je lepo, doma je najlepše«; tudi v narodnih pesmih pogosto srečamo to temo. Pri tem pa ne gre le za domačijo, družino, gospodinjstvo. V širšem smislu vključuje ta pojem tudi domači kraj; kot domovina pa obsega tudi nacionalne okvire.

»Domače« je sinonim varnega, prijetnega zatočišča, sinonim pripadnosti, znanega in dostopnega. S tem izrazom označujemo intimno sfero, ki se razlikuje od brezosebne vzdušja velikih organizacij in institucij. To

je obenem tudi nasprotje odtujenosti in izkoreninjenosti, (gl. o tem posebej), ki se pojavljata kot problema v današnjem velikem mestu.

Za domače okolje je značilna preglednost, tako da se človek lahko orientira v njem. Potreba po domačem pa je obenem potreba po tem, da si človek ustvari svoj svet, ki mu pripada, in ki tudi njega upošteva in priznava. To pomeni določeno ograditev do neizmerne raznovrstnosti in naključnosti širšega okolja. Domače okolje je del posebne identitete človeka, ki še potrebuje določeno oporo in se kot povsem individualizirana osebnost ni sposoben vključevati v širše okolje in se konfrontirati z njim.

V določenem smislu nasprotna težnja pa se kaže istočasno kot iskanje in spoznavanje neznanega, drugačnega oz. novega. Če prebivalci nimajo možnosti, da bi (vsaj občasno) posegali tudi v širše sfere svojega okolja in spoznavali še neznani svet, se pri njih pojavlja občutek utesnjenosti. Bodisi da gre za stanovanjsko naselje ali širše življenjsko okolje – zmeraj se pojavlja tudi iskanje novega in različnega. V tem se izraža potreba po določeni fleksibilnosti in odprtosti, ki omogoča pojavljanje novega. Čim bolj je človek razvit kot osebnost, tem bolj je živa takšna potreba in tem večje možnosti ima posameznik za to, da tudi sam ustvarja novosti v svojem okolju.

Značilnost velikih mestnih stanovanjskih naselij je v tem, da ne nudijo niti tradicionalnega domačnostnega okolja niti dosti možnosti za spoznavanje bogastva raznovrstnosti. Domačnost se je umaknila formaliziranim odnosom, atomiziranosti in anonimnosti velikega števila stanovalcev, ki prebivajo v velikih stanovanjskih blokih. Anonimna množica ne more ustvarjati domačnosti stanovanjskega okolja, tako kot uniformna in monotona fizična struktura tega okolja ne daje možnosti za simbolno identifikacijo posameznika z okoljem.¹⁰

Obenem pa je premalo priložnosti za to, da bi posameznik vzpostavljala nova poznanstva. Njegovi stiki so še vedno preveč togo določeni, bolj v tradicionalnem »stilu« – enkrat za zmeraj (podobno kot – sicer ekstremno – to velja za sorodstvene odnose). Na ravni krajevne skupnosti (soseske) je zanemarjen vidik neformalnih, medčloveških odnosov, in sicer tako v prostorsko-urbanističnih rešitvah kot v organizaciji družbenopolitičnega delovanja.

10. Pomoč (solidarnost) in samopomoč

Stanovanjska gradnja, še zlasti v socialistični družbi, je tako zahtevna akcija, da praviloma presega zmožnosti posameznika in terja posredova-

¹⁰ Zaradi prevlade ozko-ekonomističnih kriterijev ne pride do realizacije »spremljajočih objektov« in javne opreme, ali pa pride do takšnih rešitev, kot so značilni bifeji Emone in Mercatorja; v njih stanovalci lahko vedno že naprej občuti namig, da naj se ustavi le za trenutek, ko bo v gneči in stoji nekaj popil in spet odhitel naprej. Na ta način se sicer lahko poveča donosnost takšnih obratov, nikakor pa ni ustvarjeno okolje, ki bi dajalo občutek domačnosti in stimuliralo k zblizevanju stanovalcev.

nje širše družbe. Tako kot zgrajeno stanovanje ne služi samo eni generaciji in je oblika akumulacije bogastva z vidika daljšega časovnega obdobja, tako praviloma tudi gradnja stanovanja terja večja materialna sredstva, kot jih lahko zagotovita posameznik ali družina.

V takšnem položaju je že prišlo do oblikovanja različnih mehanizmov, ki naj bi presegli neskladje med dolgoročno naravo vlaganja materialnih sredstev in krajšim obdobjem dejanske uporabe stanovanja z vidika ene generacije. Gre, npr., za različne oblike kreditov, ki jih posamezniki dobijo za nakup stanovanja pod ugodnimi pogoji. Poleg tega pa se v primerih, kadar le-ti nimajo ustreznih dohodkov (da bi prevzeli kredite), lahko potegujejo za družbena oz. »solidarnostna« stanovanja. Tako bi lahko, nekoliko poenostavljeno, razvrstili interese za stanovanja v tri kategorije, in sicer na:

- a) tiste, ki dobijo v uporabo družbena stanovanja,
- b) tiste, ki pretežni del sredstev dobijo v obliki kreditov,
- c) tiste, ki si zgradijo ali kupijo stanovanje pretežno iz lastnih sredstev.

Dinamika stanovanjske gradnje je torej odvisna tako od obsega širše družbene pomoči kot tudi od intenzitete sodelovanja samih prizadetih občanov. Ob vsem tem pa naj na tem mestu opozorimo, da gre tudi za pomembno vlogo urbanističnega planiranja. Ugotavljamo namreč naslednji protisloven položaj: po eni strani gre za milijone prebivalcev, ki bi *želeli izboljšati svoje stanovanjske razmere, istočasno pa so možnosti, da bi z lastnim angažiranjem prispevali k hitrejši zadovoljitvi te svoje potrebe, omejene*. Včasih pride do absurdne situacije, ko so interese povsem paralizirani in le prekrizanih rok čakajo, da pridejo na vrsto. Aktivnost nekaterih postane le prizadevanje za boljši položaj na čakalni listi.

V tem pogledu prihaja do velikih razlik med gradnjo v mestnih naseljih in na podeželju. V mestu sta gradbena in urbanistična dejavnost v celoti institucionalizirani; zaradi gradnje v velikem obsegu tu lahko nastopajo le izvajalci, kot so gradbene organizacije združenega dela, ki so strokovno usposobljene ter materialno opremljene (mehanizacija itd.) za takšno dejavnost. Pri tem pa ni prostora za posameznika! On lahko le – prek ograje opazuje potek dela, ne more pa vplivati nanj ali se vključiti vanj. Tehnologija množične stanovanjske gradnje je že sama v veliki meri izločila potencialnega stanovalca; njegova participacija je le še finančne narave. Pri tem pa vendarle ne gre le za tehnologijo. Gre tudi za organizacijska in urbanistična vprašanja. To je najbolj razvidno v delovanju stanovanjskih zadrug, ki so organizacijska oblika večjega vključevanja in angažiranja interesentov. To je torej oblika *aktiviranja samopomoči* (in s tem hitrejšega razreševanja stanovanjskega vprašanja), ki je uporabna (primerna) tudi za stanovanjsko gradnjo v mestnih naseljih. Žal pa je v praksi ne izvajamo v zadostni meri.

V razliko od položaja v mestu na podeželju na široko razvijajo najrazličnejše oblike lastnega angažiranja v zvezi z gradnjo stanovanjskih hiš. Tudi delavci z relativno najnižjimi dohodki si – ob sicer velikih prizadevanjih in odrekanju – uspešno gradijo stanovanjske hiše, ki po velikosti presegajo gornjo mejo stanovanj v mestih. Ob manjši pomoči družbe in ob relativno nizkih lastnih dohodkih torej vendarle dosegajo izredno velike efekte. V teh efektih se izraža tako višja stopnja angažiranosti kot – enako pomembno – tudi večja racionalnost v izrabi komparativnih prednosti in situacijskih specifičnosti posameznega kraja.¹¹

Gornje nam torej kaže, da gre v praksi za številne variacije v delikatnem razmerju med lastnim angažiranjem in kolektivno oz. družbeno pomočjo pri zadovoljevanju stanovanjskih potreb. Na tem mestu ne moremo obravnavati celotnega kompleksa teh vprašanj, ki sicer zadevajo v temelje stanovanjske politike. Gre le za tiste vidike problematike, kjer tudi urbanistično planiranje (zavedno ali ne) pogojuje to razmerje in s tem dinamiko stanovanjske gradnje.

Če naj bi dosegli čim hitrejšo izboljševanje stanovanjskega standarda vseh kategorij prebivalstva, je treba torej najti ustrezne oblike sodelovanja potencialnih stanovalcev. Če zavrremo (upravičeno!) oba ekstrema – tako popolno individualizacijo kot izključno družbeno skrb za stanovanjsko gradnjo –, potem je določen najširši okvir, znotraj katerega je treba iskati urbanistične rešitve, ki bodo zagotavljale *najbolj dinamično stanovanjsko gradnjo in največji učinek pri zadovoljevanju stanovanjskih potreb vseh kategorij občanov*. Oblike in intenziteta pomoči naj ne bi vodile do pasivizacije z vidika samopomoči, temveč nasprotno. Pomoč je lahko najbolj učinkovita na tisti stopnji, ko se spodbudno dopolnjuje z lastnimi silami posameznika in tako zagotovi zadostna sredstva za razrešitev stanovanjskega vprašanja. Če je – v tem smislu – bodisi premajhna ali čezmerna, bo s tem prišlo do zaostajanja stanovanjskega standarda. V obeh primerih pride do neizrabljenih sredstev in energije (potencialnih) stanovalcev. Če je pomoč premajhna, ni mogoče aktivirati niti tistih potencialov, ki jih ima posameznik na razpolago. Pomoč prek določene stopnje (na kateri bi se že lahko vključil tudi interesent – v eni ali drugi obliki) pa spet pomeni, da se ne izrabi potencialnega prispevka posameznikov; ob velikem vlaganju družbenih sredstev ostaja posameznik lahko povsem pasiven.

Samopomoč in njeni efekti se kažejo med drugim v naslednjem:

a) večja delovna angažiranost in večje vlaganje lastnih materialnih sredstev interesenta;

b) večji izkoristek situacijsko specifičnih (komparativnih) prednosti, pa bodisi da gre za razpoložljive materialne ali za strokovna znanja oz. storitve;

¹¹ Podobno kot velja za krajevne skupnosti pri razreševanju komunalnih vprašanj, ko z omejenimi sredstvi multiplicirajo efekte, in sicer v primerjavi s tistim, kar bi s tem napravila posamezna »podjetja« po »redni poti«.

c) aktiviranje medosebne solidarnosti med prebivalci (sosedi, sorodniki, prijatelji); kar pomeni dodatno možnost za obvladanje večje naloge v krajšem času, pod pogojem, da posameznik vrača usluge kasneje;

d) organizacija dela v daljšem časovnem obdobju (po fazah) poveča možnosti posameznika;

e) večje lastno angažiranje hkrati nudi tudi večje možnosti v tem smislu, da že med gradnjo posameznik bolj uveljavi tudi svoje prav specifične potrebe in prednosti.

V gornjem se že nakazujejo tudi nekatere stične točke z urbanističnim planiranjem in urejanjem stanovanjskih naselij. Osnovna naloga je pač v tem, da se z različnimi oblikami pomoči (in tokrat ne mislimo na finančno pomoč) omogoči tudi večja samopomoč. V zvezi s tem so, npr; odprta vprašanja: večje možnosti za postopno gradnjo, uporaba tipskih oz. vzorčnih rešitev, upoštevanje specifičnosti krajevnih razmer glede uporabe materialov ipd. Glavni problem pa so še vedno mestna stanovanjska naselja z visoko gostoto zazidave. Iskati je treba fleksibilnejše oblike vključevanja potencialnih stanovalcev, v širšem kompleksu organizacijskih vprašanj pa je treba odpravljati številne ovire, s katerimi se soočajo prvi primeri oživljanja stanovanjskih zadrug.

LITERATURA:

- Boh Katja in sodelavci, Soseska Fužine: sociološka študija, Inštitut za sociologijo, Ljubljana 1976.
- Čaldarović Ognjen, Sociološki aspekti planiranja urbanih področja, Filozofski fakultet, Zagreb 1976.
- Gans Herbert, People and Plans, Basic Books, New York 1968.
- Hirschman Albert, Exit, Voice and Loyalty, Harvard University Press, 1970.
- Jernejec Mitja, Kompleksno pojmovanje okolja človekovega prebivanja in dela, Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana, 1974.
- Kuhar Boris, Odmirajoči stari svet vasi, Prešernova družba, Ljubljana, 1972.
- Makarovič Jan, Mlinar Zdravko i. dr., Sociološki vidiki načrtovanja in prostorsko družbene ureditve soseske CS-6 Nove Poljane, RI FSPN, 1977.
- Mlinar Zdravko, Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij – sociološki pristop, UI SRS Ljubljana 1978.
- Mlinar Zdravko, Prostorska organizacija in razvojne težnje v mestu Nova Gorica, RI FSPN, Ljubljana 1981.
- Mlinar Zdravko, Namembnost in izraba zelenih površin v Ljubljani, FSPN, Ljubljana 1972.
- Romeiss-Felzitas Lenz, Die Stad-Heimat oder Durchgangstation, Verlag Georg D. W. Callwey, München, 1970.
- Šeferagič Dušica, et al, Društveni koncept naselja, Institut za društvena istraživanja Zagreb, 1981.
- Šoš Štefan, Delavski samski dom in svoboda osebnega življenja (diplomska naloga), FSPN, Ljubljana 1973.
- Toffler Alvin, The Future Shock, Randona House, New York, 1970.
- Toš Niko, Družbena neenakost in razvoj, Obzorja Maribor 1974.
- Vovk Marija, Arhitektonsko-urbanistični vidiki urejanja življenjskih razmer za funkcionalno ovirane osebe v SR Sloveniji, UI SRS, Ljubljana 1975.
- Živković Miroslav, Prilog jugoslovenskoj urbanoj sociologiji, Beograd 1981.

BOJAN GROBOVŠEK

»Tretja pot« ni model, temveč metoda

(pogovor z Umberto Cerronijem)

Umberto Cerroni¹ je profesor političnih ved na rimski univerzi ter sodelavec in član upravnega odbora osrednje znanstvenoraziskovalne ustanove KP Italije *Istituto Gramsci* v Rimu. Pogovor z njim je potekal predvsem o položaju znotraj KPI po reakcijah vodstva na decembrski udar na Poljskem ter o vlogi in nalogah, s katerimi se sooča največja zahodnoevropska komunistična stranka. Pred začetkom je Umberto Cerroni poudaril, da želi s svoje strani v pogovoru sodelovati kot kritični opazovalec in ne kot dolgoletni ter pomembni predstavnik KPI. Takšno željo in namen je seveda spremljala obojestranska ugotovitev, da je objektivnost opazovanja kakršnega koli dogodka in procesa že tako in od samega začetka vprašljiva.

B. GROBOVŠEK: Z resolucijo o Poljski, ki vsebuje zelo kritične ocene modela t. i. realnega socializma in med drugim tudi ugotovitev, da se je propulzivna sila tega modela izčrpala, se je končalo zelo pomembno poglavje v zgodovini KPI. Italijanska partija je s tem pretrgala svojo vezanost na nekatera ideološka izhodišča in premise, ki so značilne za omenjeni model. Pogosta ocena koraka, ki ga je storila KPI, pa je, da se je s tem znašla na »odprtem morju« (in alto mare) oz. pred nalogo, da redefinira ideološke postavke in izhodišča, na katerih naj bi odslej slonelo njeno politično delovanje.

U. CERRONI: To, da se je KPI znašla »na odprtem morju«, ima več pomenov. Da se je KPI dokončno distancirala od omenjenega modela ter prerezala ideološko popkovino, s katero je bila vezana nanj, lahko ocenjujemo samo pozitivno. Navsezadnje se je partija s tem distancirala od

¹ Umberto Cerroni je že dalj časa sodelavec Teorije in prakse in poznan bralcem naše revije. Številni njegovi članki pa so bili objavljeni tudi v drugih jugoslovanskih revijah. Med njegovimi knjižnimi deli velja omeniti predvsem: *Marx e il diritto moderno* (1962), *Kant e la fondazione della categoria giuridica, La libertà dei moderni, Introduzione alla scienza sociale, Teoria politica e sociale in* najnovejše *Logica e società – pensare dopo Marx* (1982).

modela in ideoloških izhodišč, v katerih lahko iščemo vzroke za družbene polome na Madžarskem 1956, na Češkoslovaškem 1968 in na Poljskem v zadnjem obdobju. S prejšnjo ideološko pogojenostjo (condizionamento intelletuale) je zdaj konec in miselna avtonomija partije je zdaj večja. Sicer pa je bil ta korak – mislim na resolucijo o Poljski – posledica dolgotrajnega procesa razvijanja avtonomnih stališč in misli, kar je zgodovinska značilnost KP Italije, žal pa ne tudi značilnost številnih drugih zahodnoevropskih komunističnih partij.

B. GROBOVŠEK: Tako postavljeno se sliši jasno in preprosto. Vendar kopica starih vprašanj ostaja, pridružila pa so se jim nova, predvsem: kako in kaj naprej? Kakšen je »premislek« (ripensamento), s katerim se danes sooča KPI, kakšne so in bodo reperkusije tega koraka med generacijami članov, ki so zrastle v mitu SZ ter dojemale »realni socializem« in ideološka izhodišča, na katerih sloni kot. . . nenazadnje . . . pa vendar . . . in v precejšnji meri . . . naš model«? V tem kontekstu in okviru vaše ugotovitve, da je bil omenjeni korak posledica dolgotrajnega procesa, pa velja omeniti kritiko, s katero se danes sooča vodstvo KPI, in sicer, da skuša znova pisati svojo zgodovino. V tem pogledu naj bi KPI ravnala po dobro poznanih klišejih sholastične telovadbe, značilnih še posebno za stranke, ki imajo zelo elaborirano ideologijo, torej še prav posebej za komunistične partije. Prav zaradi tega so te partije velikokrat prisiljene, da ob vsakem praktičnem zasuku svoje politike pišejo zgodovino znova in dokazujejo, da so nove politične odločitve povsem koherentne z ideološkimi izhodišči in partijsko usmeritvijo »od vekomaj«. Pri tem seveda trpi verodostojnost teh partij (credibilità).

U. CERRONI: Postavili ste vrsto vprašanj, res pa je, da so med sabo tesno povezana. Za začetek bi rekel, da KPI danes ne stoji na stališču: to smo trdili in vedeli od samega začetka, in da dogmatizacija lastne preteklosti ne spada ravno med značilnosti te partije. Takšno trditev bi morda – seveda poenostavljeno – najlažje orisal s kratkim zgodovinskim pregledom. Začnimo z nastankom partije leta 1921² in s sprejetjem znamenitih 21 tez kot pogojem za sprejem v komunistično internacionalo. Med člani KPI je danes prav malo takih, ki bi se strinjali z eno samo od teh tez. Prav tako je danes zelo malo tistih, ki bi se strinjali z nekaterimi smernicami, ki jih je zastopal in zagovarjal prvi sekretar KPI Bordiga.³ Naj torej ugotovimo, da je partija zares nastala šele z Lyonskim kongresom,⁴ ko je krmilo prevzel Antonio Gramsci⁵, ali – bolje – je resnični nastanek partije v

² KPI je v resnici nastala januarja 1921 z razkolom na kongresu PSI (Socialistične stranke) in z odločitvijo predstavnikov njenega levega krila, da ustanove lastno stranko.

³ Amadeo Bordiga, prvi generalni sekretar KPI, je zastopal t. i. »levo pozicije« glede na sodelovanje z drugimi antifašističnimi silami in odklanjal Gramscijevo iskanje zavezništva predvsem s socialisti in naprednimi katoliki.

⁴ Lyonski ali tretji kongres KPI je bil januarja 1926.

⁵ Gramsci je bil izvoljen za generalnega sekretarja KPI januarja 1926, konec istega leta pa je bil obsojen na 20 let ječe.

Gramscijevih »Zvezkih iz ječe«, v katerih je ostro kritiziral marsikaj v zvezi z delovanjem in stališči KPI v prvem desetletju njenega obstoja, ko je bil sam že izoliran od ostalih voditeljev partije, ki so bili tedaj večinoma v emigraciji?

Kakšen naj bi bil sklep tako postavljenega razmišljanja in kaj želim povedati?

Zgodovina KPI ni nekakšna toga, kompaktna celota, na zgodovino te partije moramo gledati »in fieri«, v nastajanju, kot na zgodovino, ki je razdeljena v več obdobjih. V vsakem od teh pa ni vselej prevladalo najboljše in najpravičnejše stališče ali odločitev. To velja tudi za Gramscijevo, sicer kratko obdobje in seveda za obdobje, v katerem je bil generalni sekretar Palmiro Togliatti.⁶ Tudi njune, imenujmo jih teoretične ocene niso bile vedno pravilne ali popolne, in če se vrnem k Togliattiju, bi dodal, da je bilo v marsikaterem stališču, ki jih je partija v njegovem obdobju zagovarjala, preveč dvoumnosti (*doppiezza*). Kar zadeva nerazkrivanje resničnih razmer v SZ, lahko na primer ugotavljamo »pravilnost« takšnega početja s stališča pragmatičnih, trenutnih potreb, zgodovinsko gledano pa takšnega prikrivanja verjetno ne moremo opravičiti. Vendar in kakor koli že, samokritičnost in s tem prilagajanje realnosti okolja, ki jo je obdajalo, lahko štejemo med izrazite posebnosti te partije. Nucleus kritičnega, samokritičnega teoretskega pristopa, ki je tako značilen za Gramscija, in fleksibilnost odločitev glede na realnost okolja, ki se je razvila v času Togliattijevega vodstva, partija mora obdržati. To sta resnično dve veliki »odliki« KPI, o katerih ne priča le volilna uspešnost, temveč in predvsem njena uspešnost v prizadevanjih za demokratizacijo in napredek italijanske družbe, česar ji ne odreka tudi velik del njenih političnih nasprotnikov. Sicer pa naj omenim le zasuk v Salerno (*svolta di Salerno*)⁷ in dejstvo, da partija v povojnem obdobju tako rekoč nikoli ni aprioristično anatemizirala marsikatere oblike reformizma, ki so jih zastopali socialisti.

Zdaj pa k reperkusijam, ki naj bi jih resolucija o Poljski imela na del članstva in partijskega volilnega telesa. Začel bi z ugotovitvijo o pogostem pretiravanju, ko gre za vprašanje navzočnosti in vpliva t. i. filozofjskih elementov. Res je, da je resolucija o Poljski vnesla precej nemira in zaskrbljenosti v zvezi s perspektivami. Takšna negotovost in zaskrbljenost pa je logičen pojav, ko gre za korenito osvobajanje ideoloških spon in vezi z nekim referenčnim polom, še posebno, če so te spon in vezi bile dolgotrajne. Za ponazoritev – čeprav sta oba zgodovinska položaja v veliki meri neprimerljiva – bi vendar omenil položaj znotraj KPJ leta 1948 ob sporu s Kominformom. V vezi s položajem znotraj KPI danes pa

⁶ Palmiro Togliatti-Ercoli je bil izbran za generalnega sekretarja KPI leta 1927, t. j. tedaj, ko je bil Antonio Gramsci v ječi. Generalni sekretar KPI je bil vse do svoje smrti leta 1964.

⁷ Zasuk v Salerno (*svolta di Salerno*) preneseno pomeni odločitev vodstva KPI s Togliattijem na čelu ob vrnitvi iz Moskve v osvobojeni del Italije o podreditvi KPI provizorični vladi maršala Badoglia. Odločitev je vodstvo KPI utemeljilo s primarnostjo boja proti fašizmu ter z nacionalno enotnostjo.

se mi zdi edino pravilo in logično, da stališča iz omenjene resolucije še poglobimo in dodelamo. Vsem tistim, ki znotraj partije opozarjajo, da bi to lahko pomenilo izgubo dela članstva, lahko odgovorim le dvojje: to lahko pomeni izgubo kvečjemu zelo majhnega dela članstva, predvsem takšno razmišljanje ni argumentirano. O vsem se moramo pogovoriti povsem odkrito in izčrpno, saj gre za prihodnost partije. Nasploh pa tišanje razprave o perečih in odprtih vprašanjih ne pelje nikamor; spomnimo se samo, da je uradno stališče KPI do dogodkov na Madžarskem⁸ in tedanje zavračanje razprave o tej problematiki stalo partijo izstop in odvrnitev 500.000 (petsto tisoč!) članov in aktivnih privrženecv!...

B. GROBOVŠEK: Z omembo negotovosti v zvezi s perspektivami ste se dotaknili prvega dela prej postavljenega sklopa vprašanj, ki se je glasil: kako in kaj naprej? Misel, da je potrebno stališča resolucije dodelati in poglobiti ter se o vsem izčrpno in odkrito pogovoriti, pa vsebuje – se mi zdi – kritično noto.

U. CERRONI: Čeprav je bila resolucija o Poljski posledica dolgotrajnih miselnih premikov in miselne evolucije, se je KPI tokrat znašla v posebnem položaju. Ker je pretrgala ideološke spono z nekim družbeno-gospodarskim in političnim modelom, se mi zdi, da iz tega izhaja nuja po soočanju predvsem s svojim realnim, neposrednim širšim okoljem, tj. s stanjem in spremembami, do katerih je v zadnjih desetletjih prišlo in prihaja v razvitih zahodnih družbah, med katere spada tudi italijanska. Iz tega izhajajo tri, rekel bi nujne in kratkoročne naloge: poglobitev demokratičnosti in demokracije v politiki, uvajanje laicizma v partijo in zelo podrobna razčlenitev razvite kapitalistične družbe.

Omenjene naloge so seveda tesno prepletene med sabo in obenem sestavljajo celoto. Kljub temu bi vendarle začel z vprašanjem laičnosti in laicizma partije. Skrajni čas je namreč, da analiza pojavov in procesov znotraj razvitih kapitalističnih družb ne sloni na nekoč veljavnem ideološkem instrumentariju, še manj na apriorističnih anatemah »privatnega kapitala«. To, da je v teh družbah prišlo do korenitih sprememb, moramo pri svoji analizi posameznih pojavov in širše družbe enkrat za vselej popolnoma »internalizirati«. Pri tem seveda ne gre za ugotovitev, da razredov in razrednih konfliktov ni več. Vendar se je razredna struktura teh družb bistveno spremenila in danes ne moremo več govoriti o temeljnem nasprotju med – poenostavljeno – lastniki proizvodjalnih sredstev ter industrijskim proletariatom. Če že, potem je danes temeljno nasprotje med tistimi, ki upravljajo, ter vsemi tistimi, ki so v odvisnem mezdnem odnosu. Takih pa je v Italiji večina, kar 70% vsega aktivnega prebivalstva, drugod v razvitih kapitalističnih družbah pa še več. Proizvodni proces se je v teh družbah v zadnjih desetletjih bistveno spremenil in absurdno bi bilo vztrajati, da je delavec pač tisti – zaradi nazornosti si dovolim to prispo-

⁸ KPI leta 1956 ni obsodila intervencije sovjetskih čet in ne podprla ljudskega odpora proti obstoječemu režimu.

dobo – ki je oblečen v moder delovni pajac. Sodoben delovni proces je kompleksen, tehniziran, poznanstven in osrednji člen tega ni več klasični industrijski proletariat...

B. GROBOVŠEK: »Zbogom, proletariat« torej, če uporabimo udarni naslov knjige Andrea Gorza, v kateri najdemo razmišljanja in analize v tej smeri, kot jih lahko najdemo tudi pri marsikateremu avtorju, pa ga vendarle ne moremo obtožiti, da zastopa sicer stališča konservativnih političnih strank ali skupin...

U. CERRONI: Da, »zbogom, proletariat«, če gre za spoznanje, da klasični proletariat ni več manchesterski tip proletariata. Iz tega, iz teh sprememb pa seveda izhajajo nekatera razmišljanja o tem, kaj je danes sploh proletariat in katere so sploh njegove vloge. Res je tudi, da ugotovitve te vrste niso velika revolucionarna novost in da takšna spoznanja že dalj časa niso tuja KPI. Odsev tega je med drugim tudi, da v partijskih dokumentih ne zasledimo več termina proletariat ali delavski razred (classe lavoratrice, classe operaia), temveč termin classi lavoratrici (delovni ljudje). Zadnji morda ni najbolj idealen, vsekakor pa bolje odseva kompleksnost in fluidnost obstoječe družbene in gospodarske realnosti. S tem pa smo pri naslednjem imperativu, da internaliziramo dejstvo, da tehnik, znanstveni delavec, intelektualec in druge najširše kategorije tistih v mezdnem, odvisnem odnosu niso nikakršni »zavezniki« ali sopotniki »delavskega razreda«, temveč del, pojavna oblika in izraz tega razreda. Dokončno spoznanje tega je izjemno pomembno za trezno in kompleksno analizo socialnih fenomenov, na čemer temelji seveda tudi politična akcija. In kljub temu koraku naprej v spoznavanju sprememb in obstoječe realnosti še obstajajo taki, ki se oklepajo starih predstav, oziroma dvoumno »priznavajo« te spremembe.

B. GROBOVŠEK: Če dobro razumem, naj bi laicizem, tj. dokončni odklon od nekaterih, nekoč vendarle veljavnih, danes pa preseženih postavk, ter podrobna, kompleksna analiza značilnosti razvite kapitalistične družbe pomenila temelj in izhodišče za opredelitev novih ali dodatnih ideološko-političnih izhodišč...? S čim naj bi partija v svoji ideološko-programski sferi nadomestila »izgubo« zadnjih vezi z modelom realnega socializma, je namreč med osrednjimi spornimi vprašanji, s katerimi se KPI srečuje tako znotraj svojih vrst kot tudi zunaj, tj. s strani drugih strank. Še posebno socialisti pa ugotavljajo, da bi KPI tudi zdaj, po resoluciji o Poljski, rada zadržala svoj prejšnji način predstavljanja lastne podobe, tj. da je KPI vendar bistveno »drugačna« od vseh drugih strank. Pri tem pa naj bi »biti drugačen« avtomatično pomenilo »biti boljši«.

U. CERRONI: To je ključno vprašanje za razumevanje položaja, v katerem se je znašla KPI danes, odsev miselne evolucije KPI v zadnjih

desetletjih, obenem pa bistveno vprašanje za razumevanje prihodnje usmeritve.

Začnimo z očitki tistih znotraj partije – čeprav jih ni veliko – ki trde, da pomeni dokončna odpoved nekemu modelu »odpoved vsemu«, tj. lastni zgodovini, dosežkom partije ipd. Takšno razmišljanje je refleks strahu pred sedanostjo ter prihodnostjo in kaže na »obsesijo z modeli«. Če že hočemo, bomo nov »model« družbe pač izdelali, vendar le na temelju zelo kompleksnih spoznanj realnosti. Sicer pa novega »modela« tudi ne mislimo sanktificirati, saj sakrosanktnih modelov ni. In nasploh – kot že rečeno, vendar ponavljam – ideologija v pomenu »modela« mora biti odsev realnih potreb in problemov družbe, prav tako pa odsev volje tistih, ki sestavljajo to družbo in še posebno delovnih ljudi. Ne pa obratno! Družbe in nacije vendar niso poskusni kunci! Kakšni so rezultati aplikacije zakovanih ideoloških postavk in modelov v socialni in politični praksi, pa zelo nazorno kaže položaj v družbah t. i. realnega socializma, danes še posebno na Poljskem.

Podoben odgovor – čeprav iz drugega kota – pa velja vsem tistim političnim nasprotnikom, ki so nam desetletja očitali, da zagovarjamo perfektnost nekega modela, danes pa z vikom in krikom ugotavljajo, da je KPI stranka brez modela in programa, oziroma, da imamo nekakšen negativni model, z drugimi besedami, da odklanjamo model realnega socializma in socialno-demokratski reformistični model, alternative pa naj bi KPI ne znala predstaviti. Takšno argumentiranje je demagoško, kot je v veliki meri demagoška kritika, da se KPI predstavlja kot »boljša« oziroma »najboljša« stranka. To vendar počne vsaka stranka. Po drugi strani pa je očitek do neke mere utemeljen in razumljiv. Bolj kot ne se namreč strinjam s kritiko, da je KPI poudarjala svojo »boljšost« (l'essere migliore) bolj pogosto kot druge stranke in da se je KPI v preteklosti pogosto in rada samozadovoljno zrcalila (si specchiava)...

B. GROBOVŠEK: ... kar pa je v zvezi z laicizmom strank...

U. CERRONI: Da. Med napake in »krivde« (colpe) KPI v preteklosti štejem tudi pretirano moraliziranje in postavljanje na etične temelje vsako posamezno politično odločitev. Seveda ne trdim, da moralne vrednote in konkretna politika ne spadata skupaj. Vendar se predstavitev vsake politične poteze v visokih moralnih tonih samo po sebi velikokrat ne izide, posledica pa so logični očitki. Politika je pač največkrat kompromis, pretirano moraliziranje takšnih odločitev pa ne sodi zraven... To se še posebno ne bi smelo dogajati v rojstni deželi Macchiavellija...

B. GROBOVŠEK: Ostaja torej še tretja od na začetku omenjenih nalog, s katerimi naj bi se soočila partija, tj. poglobljanje demokratičnosti in politične demokracije. Ker je najin pogovor – intervju – ubral pot razčlenjevanja vprašanj s kritičnimi konstatacijami, bi v zvezi s tem

kontekstom omenil dvoje kritik: bistvene odločitve so do zdaj skoraj izključno prihajale »od zgoraj« ali konsultacij z bazo je bilo do zdaj premalo in demokratični centralizem ne dopušča manifestacije različnih mnenj o specifičnih in splošnih vprašanjih. O tem je v zadnjem času veliko govora predvsem v zvezi z različnimi strujami, ki naj bi obstajale znotraj partije, in v zvezi z alternativami, ki naj bi jih predstavljala ta ali ona struja. Povsem konkretno: del vodstva in širšega članstva naj bi se zavzemal za večje odpiranje do socialistične stranke, medtem ko naj bi drugi del vodstva in širšega članstva imel v tem pogledu zelo močne zadržke.

U. CERRONI: Struje v pomenu mnenjske diferenciacije v zvezi s specifičnimi problemi in odločitvami obstajajo. To je danes povsem jasno in očitno. Tega tudi nihče ne zanika, res je le, da te struje še niso numerično opredeljene.

Da obstajajo močno divergentna stališča do nekaterih vprašanj, se mi zdi povsem logično, še toliko bolj, če pomislimo, da je KPI partija, ki združuje 30% italijanskega volilnega telesa. Prav tako menim, da je manifestacija različnih mnenj zelo pozitivna in ta je partiji, v prid demokratičnosti odločanja, potrebna posodobitev (aggiornamento) procesov odločanja in organizacijske strukture. Iz tega izhaja seveda tudi potreba po posodobitvi in prilagoditvi demokratičnega centralizma novim razmeram, čeprav – kot je znano – v KPI demokratični centralizem že zdavnaj ni več »demokratični centralizem«, kakršnega smo poznali pred 30 leti.

Kakšna naj bi bila posodobitev, pa je seveda zapleteno vprašanje. Osebnostno se ne navdušujem za institucionalizacijo struj in takšna rešitev pri drugih strankah ni pokazala zelo dobrih rezultatov. Bolj sprejemljiva se mi zdi rešitev nekakšnega »strujanja« od relevantnega vprašanja do relevantnega vprašanja, vsakokrat naj bi se pač pokazala in določila večinska in manjšinska razmerja sil, vendar se posamezne skupine ne bi smele zakovati v struje. K temi sodi tudi uvedba tajnega glasovanja na več ravneh, kar bi med drugim preprečilo negativne reperkusije, denimo za politične kariere in politično prihodnost posameznikov, ki bi glasovali za takšen ali drugačen predlog. Prav tako bi bilo potrebno uvajati mehanizme za pospešitev horizontalne in vertikalne mobilnosti na vseh ravneh in mehanizme za lažjo in hitrejšo filtracijo kritike od spodaj navzgor.

O tem se danes v vrstah KPI veliko diskutira in prav možno je, da bo na naslednjem kongresu, tj. čez približno leto dni, prišlo do uvedbe tajnega glasovanja in opredeljevanja večina – manjšina. Pričakujemo pa lahko tudi drugačne organizacijske spremembe. In čeprav osebno mislim, da do tega ne bo prišlo, ne izključujem možnosti nastanka nekakšnih institucionaliziranih struj. To seveda le v primeru očitnega razhajanja med posameznimi skupinami ali če bi vsaka od teh skupin predstavila svojo programsko platformo. Vendar resnično ne verjamem v takšno možnost.

Sicer pa je vprašanje demokratičnosti in demokracije poglavje širših

razsežnosti in ga ne moremo obravnavati samo v okviru možnih organizacijskih sprememb znotraj KPI...

B. GROBOVŠEK: ... S čimer pravzaprav načenjamo naslednji sklop vprašanj in poglavje, ki presega kratkoročne naloge, s katerimi naj bi se soočila KPI. To poglavje bi zaradi aktualnosti poenostavljeno imenovali kar »tretja pot«. Iz dokumentov in tekstov, ki eksplicirajo, ali bolje omenjajo »tretjo pot«, je razbrati, da je le-ta način pristopa za doseganje strateških, dolgoročnih ciljev. Pri tem pa je vendarle težko mimo občutka, da gre za dokaj neotipljive in abstraktne predstave. Sicer pa, je ta pot reformistična, revolucionarna? Ali povsem prozaično: kam vodi »tretja pot«?

U. CERRONI: Če govorimo o dolgoročnih ciljih, bi stvar postavil v Gramscijevem jeziku: dolgoročni cilj je dokončna odprava vseh antitetičnih odnosov, se pravi odpravljanje in odprava odnosov upravljalci – upravljani (dirigenti – diretti), vladajoči – vladani (governanti – governati), eksploataorji – eksploatirani, intelektualci – neintelektualci (intelletuali – semplici) itd.

Seveda pa je s tem premalo povedano in opredeliti je potrebno »kako« – okvirne značilnosti »tretje poti«, saj »tretja pot« – to je seveda figurativni izraz – ni model, temveč metoda. Takšna metoda pa ne more biti le reformistična: izdelovanje in ponujanje nekakšnih korekcij obstoječega ob hkratnem fetišiziranju kapitalizma in njegove nedotakljivosti! Kapitalizem – obstoječi sistem družbenogospodarskih odnosov in vrednot – je vidno v krizi in v okviru spreminjanja obstoječega naj bi KPI postala organizacijski kanal, preko katerega naj bi potekala fundirana kritika vseh pojavov in protislovij, prav tako pa organizacijski kanal, kjer bi znali razvijati kompleksne projekte v smeri globokih, radikalnih sprememb (del cambio). V smeri le-teh pa KPI ne more delovati v imenu formul in »resnic«, predvsem pa ne ob nespoštovanju ljudske suverenosti, pravice do svoboščin in volje vseh delovnih ljudi (classi lavoratrici). Tretja pot kot metoda ne more biti nekaj vmesnega med sistemom, ki sloni na diktaturi ene partije in sistemom, kjer obstajajo organizacijsko-sistemsko zajamčeni temelji za uveljavljanje ljudske suverenosti in spoštovanje svoboščin. Tretja pot kot metoda se v razvitih družbah Zahoda lahko razvija le v okviru sistema, kjer obstajajo omenjeni organizacijsko-sistemski temelji, to pa je njen nadvse značilni element in specifika. Dejal bi celo, da so ti temelji predpogoj, rezultati in stanje v družbah t. i. realnega socializma pa so nazorno svarilo, da to mora biti predpogoj. V tem prav tako tiči bistvena razlika med tipom totalizirajoče (totalizzante) in ideologizirajoče (ideologizzante) partije na eni ter KPI na drugi strani. KPI je namreč partija, ki ostaja sicer pri globalno kritičnem stališču in odnosu do obstoječega, obenem pa zagovarja načela demokracije in demokratičnosti...

B. GROBOVŠEK: ... pri čemer pa je KPI še vedno politični subjekt, ki deluje v kontekstu zelo realnih socialnih, političnih in ekonomskih protislovij. Vloga političnih subjektov pa ne more biti le kritično-posvetovalna ...

U. CERRONI: Partija kot politični subjekt se in se bo soočala s protislovji in problemi na vseh možnih ravneh. Kar zadeva npr. kratkoročne probleme, stoji KPI vsekakor na stališču obrambe interesov, predvsem tistih v odvisno-mezdnih odnosih (classi lavoratrici), emarginiranih plasti in seveda interesov tistih, ki sploh nimajo možnosti, da bi se vključili v delovni proces. Obrambe njihovih interesov partija seveda ne more žrtvovati na oltarju trenutnega pragmatizma in npr. v ekonomski sferi se mi zdijo povsem nesprejemljive nekakšne neoliberalne rešitve iskanja izhoda iz gospodarskih težav s krčenjem javnih izdatkov (spese pubbliche), še posebno v sektorju sociale. V okviru takšne problematike se KPI kot nacionalni politični subjekt, subjekt z odgovornostjo na nacionalni ravni, seveda srečuje s številnimi delikatnimi vprašanji. Tako je že dalj časa v ospredju kontroverza v zvezi s sindikalnimi zahtevami po zvišanju mezd in s sistemom pomične lestvice (scala mobile),⁹ v čemer privatni pa tudi javni sektor vidita glavni vzrok za nizko konkurenčnost italijanskega gospodarstva v primerjavi z drugimi zahodnimi gospodarstvi, pa tudi za nizko akumulativno sposobnost italijanske ekonomije.

Primer s sindikalnimi zahtevami in pomično lestvico se mi zdi ilustrativen za delikatnost položaja, v katerem je KPI kot nacionalna sila, obenem pa zelo primeren za izpostavitve naslednjih dveh elementov ali značilnosti »tretje poti« kot metode. Gre skratka za poudarjanje vloge znanosti in kulture v naši družbi in v tem pogledu je KPI v Italiji že dalj časa v avantgardnem položaju. Znanost in kulturo moramo seveda obravnavati v korelaciji, za začetek pa bi poenostavljeno orisal pomen in vsebino poudarjanja znanosti. Znanstveno-intelektualni potencial v naši družbi je namreč izjemno velik in naš največji kapital. Kljub temu pa se privatni in javni sektor ter večina ustanov, ki naj bi bile za to odgovorne, do tega vedejo predpotopno, kot da svet ne bi bil na pragu nove znanstveno-tehnološke revolucije. Načrtno, sistematično in smotrno izkoriščanje obstoječih znanstveno-intelektualnih zmogljivosti pri posodabljanju, programiranju in avtomatiziranju proizvodnih procesov bi prineslo pozitivne gospodarske trende in dvig materialne blaginje ...

B. GROBOVŠEK: ... kar pa ostaja v največji meri materialno-kuantitativni aspekt, ki zadeva gospodarsko rast. Nasploh pa je danes keynezijski model well-fare statea in socialnega kapitalizma v krizi in nekdanje proslule enačbe, npr. rast in razvoj ob polni zaposlenosti, se ne izidejo kot nekoč ...

⁹ Pomična lestvica (scala mobile) – v letu 1975 so italijanski sindikati dokončno izborili praktično avtomatični dvig cen v razmerju z dvigom življenjskih stroškov.

U. CERRONI: Vsekakor, prav tako pa drži, da je bil glavni poudarek pri teh modelih na kvantitativnosti. Vendar so procesi, s katerimi se soočamo danes, izjemno dinamični in nova znanstveno-tehnična revolucija odpira izredne možnosti. S tem načenjamo komplementarnost med znanostjo in kulturo, kar po svoje lahko enačimo s kvantiteto in kvaliteto življenja. Med osrednjimi problemi zahodnih razvitih družb je namreč njihova kulturno-civilizacijska pavperizacija in dehumanizacija zaradi ozke ekonomistično-materialne usmerjenosti teh modelov. Poudarjanje »kulture« pa pomeni najširši pristop k postopnemu prevrednotenju vrednot in nazadnje k postopnemu odpravljanju antitetičnih odnosov. Ne gre skratka za fetišizacijo rasti kot take, fetišizacija znanosti pa je veljavna le, če vzporedno z apliciranim tehnološko-znanstvenim napredkom poteka tudi prevrednotenje vrednot. Spreminjanje in rast intelektualnih vrednot je zato že dandanes primarna naloga, kajti obdobje, ko naj bi kulturno-civilizacijska kriza v razvitem zahodu dosegla svoj višek, nikakor ni daleč in prevrednotenje vrednot, s katerim naj bi se začele soočati te družbe, je že konkretna utopija. Odsev tega so najrazličnejša alternativna gibanja ter evrolevica kot konvergenčni pol vseh naprednih političnih sil, ki se zavzemajo za preseganje obstoječega tako na ravni posameznih družb kot na ravni delitve sveta Vzhod–Zahod ter Sever–Jug. Vloga predstavnikov evropskih naprednih silnic (forze della cultura dell'Europa) se mi zdi v tem okviru nadvse odločilna, saj je Evropa po drugi svetovni vojni doživela fragmentacijo tistega, kar bi imenovali evropska humanistična kultura in evropske humanistične vrednote, na podlagi ideološko-vojaških ločnic. Takšna razmišljanja zvene morda res utopično, kljub temu pa se mi zdi konvergenca naprednih evropskih kulturnih tokov – kar pa je žal danes lažje uresničljivo v zahodni Evropi – pomemben vzvod za politično akcijo, ki bi iz tega izhajala. Napredni kulturni tokovi Evrope so lahko že danes pomemben posredniški pol med zahodno Evropo in še posebno med tistimi deli sveta, kjer je kriza vrednot še toliko akutnejša, za kar pa v veliki meri nosi odgovornost Evropa s svojimi kolonialnimi posegi v preteklosti.

V okviru poglavja kultura in KPI bi želel poudariti, da je bilo v vrstah partije v zadnjih letih storjeno marsikaj za drugačno dojetanje vrednot in splošni dvig politične kulture kot predpogoja za laično in pretehtano odločitev posameznika, ko se sooča s konkretnimi situacijami. V zvezi s prvim bi omenil predvsem prizadevanja za odpravo ozkega ekonomistično-sidikalističnega razmišljanja. Predlogi za razširitev in uvajanje ekonomske demokracije s strani zaposlenih v nekaterih podjetjih – so odsev prizadevanj v tej smeri, čeprav se – to je kritična nota – levica v Italiji kot tudi drugod še vedno oklepa pretiranega ekonomizma revindikacijskega tipa, oz. mu pogosto podreja vse ostalo.

V zvezi z dvigovanjem splošne ravni politične kulture kot načina kompleksnega dojetanja političnih in socialnih procesov bi poudaril tudi vlogo partijskih kadrov v večjih industrijskih podjetjih v dobi, ko so

pripadniki levoterorističnih skupin skušali pritegniti čim več industrijskih delavcev. Z nešteti sestanki, občnimi zbori in improviziranimi seminarji je KPI v veliki meri preprečila takšne namere. Med primarnimi nalogami v okviru širjenja in poglobljanja politične kulture na vseh ravneh je tudi kompleksno predstavljanje problematike Sever–Jug in še marsikaterega problemskega sklopa. Uspehi pri tem so se v Italiji pokazali predvsem tam, kjer je na pokrajinskem ali občinskem nivoju na oblasti KPI. S tem seveda ne želim zanikati podobnih pozitivnih prizadevanj nekaterih drugih, predvsem manjših političnih strank in grupacij.

B. GROBOVŠEK: Med argumetni in dokazi za visoko raven politične odgovornosti (responsabilita politica) in za to, da KPI ni več le Kampfpartei, temveč v nekem smislu tudi Staatspartei, uradna KPI pogosto navaja svoje pobude za politiko širokih sporazumov (larghe interese)¹⁰ in za nacionalno solidarnost (solidarieta nazionale)¹¹ v drugi polovici 70-ih let. Doktrinarni temelji oziroma oznaka in skupni imenovalec za te politične odločitve je bil zgodovinski kompromis (compromesso storico).¹² Ugotovitev se mi zdi relevantna prvič zato, ker je kultura kot vrednota v okviru doktrine zgodovinskega kompromisa zelo pomembna prvina, drugič pa zato, ker popuščanje KPI v tem obdobju s poskusi približevanja KD ni porodilo konkretnih rezultatov, kar zadeva vključitev KPI v vlado. Številni celo ugotavljajo, da je KPI postala žrtev političnega manevriranja KD in da je zaradi popuščanja, še posebno v sindikalni sferi, ob zadnjih parlamentarnih volitvah izgubila del svojega volilnega telesa.¹³ Neodvisno od metode »tretje poti« je uspeh KPI v sedanosti in prihodnosti vendarle odvisen od zelo konkretnih kratkoročnih in srednjeročnih odločitev ter izbiri.

U. CERRONI: Prehodu iz teoretiziranja v prakso se v pogovoru takšne vrste pač ne moremo izogniti, s tem pa seveda prehajamo na kompleksnost italijanskega položaja. Začnimo torej pri zgodovinskem kompromisu, strategiji, katere temeljna značilnost je konvergenca vseh naprednih sil in najširših množic delovnih ljudi (classi lavoratrici), kar glede na specifične italijanske zgodovinske kulturno-civilizacijske okoli-

^{10, 11} V obdobju od 1975 do 1979, v t. i. obdobju zgodovinskega kompromisa, je KPI na občinski ter na pokrajinski ravni skušala vključiti v pokrajinske vlade ter občinske svete tudi predstavnike KP, čeprav bi poslanska in svetovalska mesta KPI, PSI (socialistične stranke) in drugih laičnih strank zadostovala za večino brez KD. Na vladni ravni je KPI tedaj zastopala stališče »ne v vladi ne v opoziciji« in v resnici podpirala tedaj enobarvne vlade KD, t. i. vlade nacionalne enotnosti, ter odbijala ponudbe socialistov za sklenitev leve zveze. Usmeritev KPI se je spremenila po januarskem padcu zadnje vlade »nacionalne enotnosti«, ko je bilo jasno, da večina vodstva KD odbija prihod KPI v vlado. KPI je tedaj začela zastopati »demokratsko enotnost«, t. j. levo alternativo, vendar je naletela na nepripravljenost socialistov. Aprila 1980 so socialisti že sodelovali v t. i. drugi Cossigovi vladi in obnovila se je vladna formula levega centra: V omenjeni vladi je poleg KD in PSI sodelovala tudi republikanska stranka PRI.

¹² Umberto Cerroni velja za enega najpomembnejših teoretikov zgodovinskega kompromisa. Med drugim gl. Umberto Cerroni, O strategiji KP Italije, TIP 1978, št. 7–8.

¹³ Po izjemnem porastu glasov na parlamentarnih volitvah leta 1976 (34,4% glasov) je KPI na parlamentarnih volitvah junija 1979 beležila 30,4% glasov, KD pa 38,3 leta 1976 in 38,4 junija 1979.

ščine vključuje tudi katoliške množice (masse cattoliche). Temu bi dodal, da vse, kar je objektivno levo in napredno, ni vedno stvar predznaka posameznih strank in političnih grupacij. Če KPI nastopa kot avantgardna sila vseh delovnih ljudi, bi avtomatično izločanje katoliških množic pomenilo sektaško stališče. Žal je zgodovinski kompromis v nekem trenutku in obdobju postal stvar vsakodneвне politike in KPI se je preveč zanašala na možnost neposredne povezave s KD. Kljub mnenju nekaterih, da je bilo popuščanje KPI v tem obdobju cena, ki jo je partija morala plačati, da bi se prenehala diskriminacija proti njej, zgodovinski kompromis kot politična in vladna formula ni prinesel uspeha. Vendar to še zdaleč ne jemlje veljave dolgoročnosti in strateškemu pomenu zgodovinskega kompromisa, saj resničnih in trajnih rešitev za obstoječe probleme ne moremo iskati v alkimijah najrazličnejših političnih formul in v sporazumevanjih med vrhovi strank.

B. GROBOVŠEK: Velja po vašem tovrstna ocena tudi za sedanjí položaj, ko naj bi se KPI soočala ali z levo alternativo skupnega nastopanja, predvsem s socialisti, ali pa s tem, da ostane izolirana? Italijanski politični položaj, za katerega je značilna bipolarnost KPI – KD z vmesnim prostorom, ki ga zasedajo veliko manjše stranke kot sta KD in KPJ, je v veliki meri vkovan v omenjena razmerja moči . . .

U. CERRONI: Ne strinjam se z ocenami in trditvami o imobilizmu in vkovanosti (situazione bloccata) italijanskega političnega položaja. V Italiji je v zadnjih desetletjih prišlo do globokih in velikih sprememb tako v družbenogospodarski kot v politični sferi. Kar zadeva politično sfero, bi omenil splošni porast vpliva in moči laičnih strank (partiti laici)¹⁴ in če drži, da je KD še vedno najmočnejša stranka, velja prav tako, da njena moč in vpliv v zadnjem obdobju nenehno upadata. Dokaz za to sta sedanjí predsednik republike in ministrski predsednik, ki sta oba iz vrst laičnih strank. Obenem pa se mi zdi pretirana »obsesija z oblastjo« v pomenu prihoda v vlado: biti v vladi ali ne, ni ključno vprašanje, saj imajo stranke svojo vlogo in funkcijo tudi v opoziciji.

Če smo povsem konkretni, ne moremo mimo ugotovitve, da je bila opozicija v vsem povojnem obdobju med osrednjimi gibalnimi silami in izvodi v okviru globokih socialnih in političnih premikov ter sprememb. Ključna je narava odnosov med posameznimi strankami, za KD pa je bil skoraj ves čas še posebej značilen aprioristično diskriminacijski odnos do KPI in stališče, da KPI nikakor ne more v vlado, ker je pač KPI. To pa je bila in delno še vedno ostaja ena izmed temeljnih anomalij italijanskega političnega položaja, ki v najslabšem primeru lahko KPI pripelje do sektaškega zapiranja. Osebnó sem v tem pogledu prej optimist kot ne in menim, da je med pomembnejšimi italijanskimi političnimi silami in

¹⁴ V italijanskem političnem izrazoslovju so laične stranke skorajda vse, razen KD.

dejavniki prevladalo spoznanje, da do večjih sprememb v Italiji ne more priti brez sodelovanja in vključitve KPI, najsi bo v opoziciji ali v vladi! To seveda pomeni drugačen in nediskriminacijski dialog. Da je do tega spoznanja prišlo tudi v vrstah KD, je razbrati iz poteka kongresa KD,¹⁵ saj izvolitev Ciriaca do Mite pomeni,¹⁶ da je prevladala struja, ki zagovarja večjo odprtost do KPI.

Sicer pa so kakršne koli druge napovedi stvar ugibanja...

Rim, maja 1982

¹⁵ Pogovor se je odvijal ob izteku XV. vsedržavnega kongresa KD, ki je bil od 2. do 6. maja letos.

¹⁶ Potem ko je na XIV. kongresu KD februarja 1980 prevladala struja, ki je zastopala apriorno zapiranje dialoga s KPI, s čimer se je dotedanja t. i. leva struja sekretarja KD Benigna Zaccagninija znašla v manjšini, je XV. kongres KD maja letos prinesel razkol do tedaj večinske struje. Ciriaco de Mita, novoizvoljeni sekretar KD, velja za privrženca smernicam Alda Mora in s tem odpiranju dialoga s KPI.

JANEZ ŠINKOVEC

Sindikati v združevanju dela in sredstev

V VIII. poglavju temeljnih načel ustave SFRJ je opredeljena vloga sindikata kot najširše organizacije delavskega razreda. S temi ustavnimi določbami je pravno normirana misel E. Kardelja o položaju in družbeni vlogi organiziranih sil socialistične zavesti in negirana teorija spontanosti, ki slabi in spodkopuje družbeno moč najnaprednejših sil delavskega razreda in družbe. Iluzija je, da je spontana akcija množic lahko uspešna brez vodilne ustvarjalne misli človeštva, ki je sinteza številnih procesov v družbi in njeni zavesti. Zato Kardelj poudarja, da je potrebno zagotoviti vlogo in vpliv subjektivnih sil na delo družbenih in samoupravnih organov. Ker se naša družba gradi kot samoupravna in demokratična družba, je specifična vloga organiziranih zavestnih sil delavskega razreda in socialističnih sil sploh odločilni sestavni del sistema in pogoj za njegovo stabilnost.¹

Združevanje dela in sredstev je imperativna zahteva sodobnega sveta ne glede na proizvodni odnos, od slednjega zavisi le temelj: kdo si prilašča rezultate dela. Skladno s tako poudarjeno družbeno nujnostjo je že v temeljnih načelih ustave SFRJ poudarjena pravica in dolžnost sindikata da se bojuje.

- za tak položaj delavskega razreda, kot ga določa ustava;
- za uresničevanje socialističnih samoupravnih odnosov in odločilno vlogo delavcev pri upravljanju družbene reprodukcije;
- za uresničevanje interesov in samoupravnih in drugih pravic delavcev na vseh področjih dela in življenja, za zagotavljanje enakopravnosti delavcev pri združevanju dela in sredstev, pridobivanju in delitvi dohodka in določanju skupnih meril za delitev po rezultatih dela;
- za samoupravno povezovanje in združevanje različnih področij družbenega dela;
- za razvijanje proizvodjalnih sil družbe in večjo storilnost dela;
- za samoupravno usklajevanje posamičnih, skupnih in splošnih družbenih interesov;

¹ E. Kardelj: Idejna in politična izhodišča za spremembo ustave, Problemi naše socialistične graditve, IX., DZS, 1974, str. 175.

– za zagotavljanje socialne varnosti in razvoj življenjskega standarda delavcev ter za razvijanje in krepitev solidarnosti in za večjo razredno zavest in odgovornost samoupravljalcev.

I

Bistvena značilnost integracije in koncentracije je, da se izogiba spontanemu in stihijskemu delovanju tržnega mehanizma ter togosti in neučinkovitosti centralnega planskega reguliranja, vendar ob tem spoštuje nekatere prednosti obeh metod vzpostavljanja zvez in odnosov med številnimi gospodarskimi subjekti. V našem sistemu je samoupravno in družbeno planiranje združevanje dela in sredstev po načelih samoupravnega sporazumevanja. Razumljivo je, da integriranje ne izključuje trga v njegovih temeljnih funkcijah: da je trg globalni in strukturalni verifikator družbene aktivnosti gospodarskih subjektov; da trg ustvarja objektivno zakonite zveze med gospodarskimi subjekti; da trg z informacijami, ki jih daje, omogoča gospodarskim subjektom prognoziranje in planiranje aktivnosti.²

Povezovanje gospodarskih subjektov ni družbeno nevtržno. V kapitalističnem sistemu se krepí vloga države s širjenjem javnega sektorja in s sprejemanjem številnih ukrepov ekonomske politike, gre za inovacijo sistema, ne pa za spremembo temeljnega razmerja, ki ohranja ločenost neposrednih proizvajalcev od materialnih predpostavk in pogojev ter rezultatov dela. Država ima v socialistični ureditvi drugačno vlogo. V začetni fazi razvoja ne obstaja direktno združevanje, to se opravlja prek države kot lastnika proizvodjalnih sredstev in s koordinacijo prek sistema centralističnega državnega planiranja. Marx je ob analizi pariške komune poudarjal, da je nastala oblika, v kateri bi lahko prišlo do ekonomske osvoboditve dela. Kardelj je ob obravnavanju ekonomske in politične odtujitve delavcev navajal, da se glavna značilnost politične oblasti zreducira na upravljanje in razpolaganje s presežnim delom. Vzpostavitev kontrole nad tem delom družbenega kapitala je pogoj za dejansko družbeno moč razreda in posameznih slojev v družbi. Osrednje vprašanje graditve socializma je združitev dela in družbenega kapitala v rokah tistih, ki delajo.³ Država se tako umika iz urejanja vrste vprašanj, razumljivo pa je, da ohranja vse tiste pristojnosti, ki omogočajo varovanje danega družbenopolitičnega in ekonomskega sistema, ter tudi usmerjevalno vlogo v njegovem razvijanju, saj vsaka organizacija zahteva uveljavljanje odgovornosti glede na zastavljene cilje.

V samoupravnem socializmu delujejo ekonomske zakonitosti. Obvladujejo se s svobodnim in planskim usmerjanjem, ki je bistveno različno od centralističnega državnega planiranja, s samoupravnim sporazumevanjem o združevanju dela in sredstev, delno pa tudi z državno intervencijo.

² M. Cvetković: Suština i problemi samoupravne integracije u privredi, Samoupravljanje 4-5/78.

³ E. Kardelj: Svobodno združeno delo, DZS, 1978, stran 16 in 46.

Izhodišče združevanja je opredeljeno v resoluciji X. kongresa ZKJ (Boj za nadaljnjo graditev samoupravljanja in naloge ZKJ), kjer je poudarjeno: »S samoupravnim odločanjem delavcev v združenem delu, z združevanjem in povezovanjem dela in sredstev in družbenim dogovarjanjem in odločanjem v krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in družbenopolitičnih skupnostih je treba odločno odstranjevati ostanke stare družbe ter etatiističnega in tehnokratskega odločanja o družbeni reprodukciji... Treba je razvijati pozitivne učinke blagovne proizvodnje kot objektivne etape razvoja – njen vpliv na produktivnost dela, učinkovitost izkoriščanja sredstev, izbiro proizvodnje in investicijske usmeritve, njene vplive na tokove družbene reprodukcije in na racionalno ravnanje organizacij združenega dela kot blagovnih proizvajalcev. Z izpopolnjevanjem samoupravnih odnosov, združevanjem dela in sredstev, s samoupravnim sporazumevanjem, družbenim dogovarjanjem in načrtovanjem nastajajo osnove za obvladovanje zakonitosti blagovne proizvodnje v samoupravnem združenem delu ter za zavestno družbeno usmerjanje in korekcijo družbenih tokov, s tem se zmanjšujejo možnosti neugodnega vplivanja stihijnih elementov v družbenoekonomskem razvoju in od-nosih... Razvijanje samoupravnih odnosov je hkrati tudi najučinkovitejši način za premagovanje prizadevanja, ki težijo k temu, da bi postalo povezovanje temeljnih in drugih organizacij združenega dela funkcija tehnokratskih struktur na podlagi skupinskolastninskega ravnanja in odnosov kapitala«. Ustava SFRJ v temeljnih načelih (III) povzema opisana idejna izhodišča združevanja dela in sredstev.

Kljub idejno in ekonomsko jasnim izhodiščem pa vendar ni bistvenih premikov na teh področjih. V razmerjih med gospodarskimi subjekti prevladujejo pogodbeni razmerja, ki so tipičen izraz blagovno tržnih razmerij. Močna je miselnost, ki temelji na skupinskolastninskih pojmovanjih in individualizmu gospodarskih subjektov, kar nam povzroča velike težave v gospodarskem in političnem delovanju. Zaradi premalo poudarjenega splošnega interesa in pojmovanja dela kot družbenega, ki temelji na medsebojni odvisnosti in vzajemnosti, je v našem gospodarskem sistemu prišlo do občutnih strukturalnih nesorazmerij. Očitno je, da je dosežena stopnja družbene zavesti še vedno prenizka, da pogosto temelji na zasebnolastninskih pojmovanjih, ne glede na to da so posledice takih ravnanj več kot očitne. Na dlani je tedaj vloga subjektivnih sil pri preoblikovanju družbene zavesti, zato tudi pozitivna zakonodaja daje sindikatu vrsto pravnih instrumentov za uresničevanje njegovih nalog pri varovanju in razvijanju interesov delavskega razreda.

II

Pojem interesa spada med sporne kategorije politične znanosti. V najbolj vsakdanjem pomenu pojma interesa je v ospredju njegova subjektivna komponenta, ki poudarja motive človekove dejavnosti, njegov

čustveni odnos do okolja in podobno. Interesi, ki izvirajo iz strukturalnega položaja nosilca, so objektivni, vendar pa postane ta interes, ko se subjektivizira, politično relevanten. Zato objektivni interes ne obstaja brez subjekta, o interesu je mogoče govoriti le v zvezi s človekom.⁴ Interes je gibalno političnih akcij, saj kaže na aktivni človekov odnos do kake stvari, druge osebe, določene ideje, njegovo udeležbo v nečem ali pa tudi pomen, vrednoto, veljavo, korist za človeka.

Marksistična teorija interesov izhaja iz potreb, poudarja, da so materialni interesi pomemben dejavnik družbenega življenja ljudi. Marx in Engels sta utemeljila teorijo o trajnih interesih velikih družbenih skupin, razredov, torej razredni interes, ki pripelje do razredne borbe in do nujnosti, da zaradi tega nekatere interese vsili avtoriteta države. Problem splošnega interesa je pereč tudi po opravljeni proletarski revoluciji. Takrat vznikne dvojje vprašanj. Ali proletariat dejansko vodi politiko prek svojih predstavnikov ali pa to opravlja državna in politična birokracija, glede na to, da odnosi v proizvodnji temeljijo na delitvi po delu. To pa povzroča konflikte in spopade kot izraz posebnih interesov. Zato nekateri poudarjajo, da je interes izraz potreb in položaja posameznika ali skupine v globalni družbi ali celotne globalne družbe v svetovni človeški skupnosti.⁵

Kardelj je utemeljil teorijo demokratičnega pluralizma samoupravnih interesov. Opozarja na konflikte med parcialnimi interesi, nasprotja med posameznimi in skupnimi interesi, med samoupravljanjem v družbeno-ekonomskih odnosih in načinom poslovnega upravljanja, opozarja na socialne razlike, idejne in politične konflikte. Parcialni interesi skupaj ne predstavljajo družbenega interesa. V državolastninskem sistemu odpravlja nasprotja med interesi država s svojo avtoriteto. V sedanjih razmerah ohranja država ozka področja, večino konfliktov moramo razreševati v delegatskem sistemu, ki temelji na sporazumevanju in dogovarjanju. Le kadar ni mogoče sprejeti demokratične odločitve, mora biti sprejeta po načelu večinskega sklepa na vseh ravneh in področjih družbenega življenja. Na ta način preprečujemo oblikovanje odtujenih centrov politične, ekonomske, upravne in vsake druge monopolistične moči. Nekateri elementi arbitriranja ostajajo še naprej v pristojnosti državnih organov.⁶

Samoupravljanje vsebuje po eni strani pluralistično komponento, po drugi strani pa faktorje sinteze, integracije, ki vodijo k skupnemu, splošnemu interesu, pri tem pa imajo bistveno vlogo subjektivne sile. V konceptiji pluralizma interesov ne gre za enakovrednost interesov, ne gre za pluralizem parcialnih interesov. Problem je v tem, kako v tem pluralizmu doseči, da bo prevladal dolgoročni interes delavskega razreda, kajti pluralizem samoupravnih interesov je izrecno razredna konceptija plura-

⁴ A. Bibič: Prispevek k teoriji interesov, *Teorija in praksa* 11-12/72.

⁵ A. Igličar: Usklajevanje posameznih, skupnih in splošnih interesov kot socialna osnova pravotvorne dejavnosti, *Združeno delo* 3/79, str. 247.

⁶ E. Kardelj: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, ČZP Komunist, 1977.

lizma, zato naša teorija hkrati brani koncepcijo diktature proletariata. Koncept demokracije, ki temelji na pluralizmu samoupravnih interesov, je značilen po tem, da poudarja predvsem neposrednost demokracije kot bistveno značilnost političnega sistema prehodnega obdobja. Struktura interesov socialistične družbe se dinamično preobraža in vzporedno z odmiranjem države kot »politične države« odpravlja klasični dualizem med človekom kot nosilcem konkretnih interesov in državljanom kot nosilcem konkretnih interesov in državljanom kot abstraktnim političnim bitjem.⁷

Ekonomska dimenzija samoupravnega razrednega interesa je integralni socialistični samoupravni družbenoekonomski interes, ki ga uresničujejo delavci in drugi delovni ljudje z neodtujljivo pravico dela z družbenimi sredstvi. Gre za kompleksno pravico, kajti številnost nosilcev integralnega samoupravnega družbenoekonomskega interesa in pluraliteta ekonomskih odnosov, v katere stopajo ti subjekti zaradi družbene delitve dela z neizbežnimi subjektivnimi interesnimi komponentami, ustvarjata v samoupravnih odnosih široko paleto prepletenih, usklajenih in naprotujočih si interesov. Ti tedaj narekujejo samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje.⁸

Pluralizem samoupravnih interesov priznava temeljne konflikte, ki nastanejo v organizacijah združenega dela. Ti konflikti se kažejo v naslednjih razmerjih: razmerje posameznika (skupine) nasproti drugim delavcem temeljne organizacije; razmerje delavcev temeljne organizacije nasproti drugim delavcem temeljnih organizacij v statusnih povezavah; razmerje med delavci znotraj panoge in različnih panog; razmerje med delavci materialne proizvodnje in družbenih dejavnosti; razmerje med delavci v združenem delu in družbenopolitičnimi skupnostmi. Tako nastajajo razmerje med posameznim, skupnim in splošnim interesom.

Skladnost interesov med samoupravnimi subjekti je temelj vsake integracije. Različnost interesov ustvarja neskladje predvsem z vidika koristi, ki jo subjekti pričakujejo od integracije. Različnost interesov v organizacijah združenega dela je predvsem ekonomskega pomena in nastopa v proizvodnji, delitvi, menjavi, porabi in v celoti razmerij družbene reprodukcije. Problemi nastajajo predvsem v primerih, kadar različne integracijske oblike niso posledica dogovorjene delitve dela in na tej delitvi temelječih skupnih interesov. Konflikti nastajajo zaradi neusklajenosti kapacitet, bistvenih sprememb na trgu, spremenjenih okoliščin in kadar se potencirajo parcialni interesi. Ekonomski interesi v organizacijah združenega dela, ki so med seboj povezane s katerokoli obliko integracije, so v bistvu dohodkovni interesi, kajti cilja vsake integracije sta

⁷ A. Bibič: Ne: ali za pluralizem, marveč: za kateri pluralizem, Zbornik razprav: Socializem in demokracija, ČZP Komunist, 1978, str. 62–70.

⁸ V. Horvat: Usaglašavanje interesa u proširenoj reprodukciji samoupravnim sporazumijevanjem o stjecanju zajedničkog dohotka, Zbornik Društveno dogovarjanje i samoupravno sporazumijevanje kao pravni mehanizam uskladjivanja interesa u udruženom radu, Pravni fakultet, Osijek, 1978, str. 36.

doseganje skupno ustvarjenega dohodka in ustrežna udeležba v tem dohodku. Problematiko skupnega interesa opredeljuje zakon o združenem delu v 5. in 346. členu.

Med najbolj spornimi in splošni interes. Profesor Bibič navaja, da se s splošnim interesom želi opravičiti razdelitev politične moči in tako dati nekemu posebnemu interesu status splošnega obveznega imperativa. Vendar je splošni interes realno dejstvo, saj se osrednji problemi skupnosti, demokracije, integracije in samoupravljanja ne bi dali razrešiti brez skupnega interesa kot merila akcije. Posebni interes prispeva k splošnemu, s tem da ustvarja razmerja, v katerih se lahko optimalno razvijajo humani potenciali, torej, kadar omogoča razvoj človekovih delovnih sposobnosti in njegove ustvarjalnosti, pospešuje razvoj humanih potreb in omogoča zadovoljevanje teh potreb. Splošni interes je dejanski družbeni odnos, v katerem se ljudje oblikujejo kot subjekti, ki razvijajo svojo individualnost kot bitja razvitih sposobnosti in bogatih potreb. Država ni izključni nosilec splošnega interesa v socialistični družbi, čeprav še vedno bistveno prispeva k ustvarjanju odnosov, v katerih se realizira splošni interes: nosilec splošnega interesa so tudi družbenopolitične organizacije in interesna združenja, pa tudi posameznik, kolikor s svojo dejavnostjo v svoji osebi in v drugih prispeva k oblikovanju odnosov, ki so označeni kot splošni; razredni interes je splošen, če nanj ne gledamo kot na izolirano in hipostazirano kategorijo, marveč kot na prvino totalne družbene strukture, če razred skupaj z drugimi strukturnimi prvinami družbe ustvarja razmere, ki v perspektivi omogočajo razkroj same razredne narave družbe, in če razred združuje svojo aktivnost z maksimalno možno zavestjo epohe, ki se oblikuje v znanosti.⁹

Zakonodajalec je poudaril vlogo sindikata v varovanju splošnega interesa, saj mu je dodelil legitimacijo za izpodbijanje samoupravnih sporazumov pred sodiščem združenega dela (4. odst. 590 člena zakona o združenem delu), če ugotovi:

- da se z njimi kršijo samoupravne pravice delavcev,
- da se v razporejanju čistega dohodka in delitvi sredstev za osebno in skupno porabo delavcev krnijo razmerja, ki ustrezajo načelu delitve po delu, ali ovira normalna družbena reprodukcija,
- da se z njimi kako drugače onemogoča izvajanje z družbenimi načrti in družbenimi dogovori začrtana politika ali kršijo moralna načela socialistične samoupravne družbe.

Med osrednjimi problemi je tedaj usklajevanje interesov. Bistveni element izražanja interesov je delo, ki temelji na družbeni lastnini, na položaju delavcev v združenem delu, da v odnosih vzajemne odgovornosti in odvisnosti upravljajo svoje in celotno družbeno delo. Temeljni procesi usklajevanja potekajo v različnih oblikah združevanja dela in sredstev. Bistvenega pomena je načelo neposrednosti, samoupravnega sporazume-

⁹ A. Bibič: op. cit. pod 4.

vanja in družbenega dogovarjanja, po katerem različni subjekti urejajo ne le zadeve skupnega, temveč tudi širšega pomena.

Pri tem so pomembne družbene organizacije in društva, ki povezujejo ljudi glede na njihove znanstvene, strokovne, umetniške, socialne, humanitarne in druge interese. Osrednjo vlogo pri integriranju interesov imajo družbenopolitične organizacije zlasti z oblikovanjem samoupravne socialistične zavesti, razkrivanjem interesnih struktur in ideologij, ki so nasprotno socialistični samoupravni usmeritvi, organiziranjem in spodbujanjem delavskega razreda k uresničevanju njegovih kratkoročnih interesov, tako da se hkrati uveljavljajo dolgoročni – odprava razredne družbe in osvoboditev dela, s kadrovske politiko, razvijanjem odgovornosti ter povezovanjem razrednega in nacionalnega interesa.

Dejavnik v integraciji interesov je tudi država, ki pa ni le politična oblast, ampak čedalje bolj samoupravna organizacija, ki pa še vedno intervenira z državnimi pravnimi sankcijami. Integrativno funkcijo države je treba videti predvsem v njeni regulativni, zaščitni in rezervni funkciji. Integrativni dejavnik je tudi znanost kot element subjektivnih družbenih sil. Posledica teh značilnosti integracije interesov je v spreminjanju narave splošnega interesa, ki postaja sinteza konkretnih, individualnih, posebnih in skupnih interesov.¹⁰

Izhodišče samoupravnega sporazumevanja o združevanju dela in sredstev je opredeljevanje skupnega interesa. Zato skupni interes ni istoveten z interesnimi pozicijami pogodbenih strank, kjer gre le za obveznosti in nasprotno obveznosti, ki z izpolnitvijo ugasnejo, vsaka pogodbeni stranka pa samostojno in neodvisno od druge izkoristi dosežene učinke.¹¹ Zato ni mogoče govoriti o usklajevanju interesov v polnem smislu besede, če promet med gospodarskimi subjekti poteka po načelih blagovno tržnega sistema, saj je v tem primeru odnos med subjekti pretežno medsebojno konkurenčen. Pogodba sicer je do neke mere tudi usklajevanje interesov, seveda pa to še ni skupni interes. Usklajevanje interesov s samoupravnimi sporazumi o združevanju dela in sredstev omogoča povezovanje, sodelovanje in vzpostavljanje širših in močnejših planskih zvez v globalnem sistemu družbene reprodukcije in drugih družbenoekonomskih odnosih. S tem se preprečujejo morebitne skupinskolastninske in monopolne težnje posameznih delov združenega dela, odstranjuje anarhično ravnanje na trgu in obvladuje neučinkovitost gospodarjenja, kadar je posledica delovanja drobnih, izoliranih gospodarskih subjektov, hkrati pa se zagotavljajo bistveni pogoji za plansko usmerjanje in napredek vse družbene reprodukcije na temelju socialističnih, samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Od tod izvira pomembna razlika med samoupravnimi sporazumi in pogodbami.¹²

¹⁰ A. Bibič: Artikulacija interesa u našem društvenopolitičkom sistemu, Zbornik Društvenopolitički sistem SFRJ, Radniška štampa, Beograd 1976.

¹¹ M. Vedriš: Obligacijski ugovori i samoupravni sporazumi, Privreda i pravo 7-8/78, str. 151.

¹² M. Brkić: Samoupravni sporazumi prema ZUR, Savetovanje zavoda za savremenu organizaciju poslovanja, Beograd, 1977, str. 5.

Najširše usklajevanje interesov poteka s samoupravnim in družbenim planiranjem. Z njim delavski razred in vsi delovni ljudje, organizirani v združenem delu, ekonomsko in družbeno nadzirajo vso družbeno reprodukcijo oziroma pogoje, sredstva in rezultate svojega in skupnega družbenega dela; usklajujejo materialne osnove v razvoju gospodarstva in družbe, da bi tako ustvarili najugodnejše možnosti za razvoj materialnih proizvodnih sil in za nenehno izboljševanje svojih delovnih in življenjskih razmer; usklajujejo in usmerjajo medsebojne ekonomske, socialne in druge samoupravne odnose in interese delovnih ljudi oziroma posameznih delov združenega dela, pa tudi razvoj samoupravnih socialističnih proizvodnih odnosov sploh; premagujejo stihijski učinek trga ter tako izvajajo svojo odločilno vlogo v samoupravni socialistični družbi.¹³

Zanimivo je, da se v jugoslovanski pravni literaturi obravnava usklajevanje interesov pretežno kot oblika poravnave. Za poravnavo štejemo pogodbo, s katero se z medsebojnim popuščanjem spor med osebami razreši ali odstranijo negotovosti o pravnem razmerju in določijo medsebojne pravice in obveznosti. Za poravnavo je tedaj značilno, da vsaka stranka v nečem popusti in nekaj dobi od druge. Očitno je, da se stvar rešuje z vidika interesnih pozicij pogodbenih strank. Tako se navaja, da temelji način samoupravnega sporazumevanja na enakopravnosti in solidarnosti in je pravzaprav kompromis, ki ga sprejmejo udeleženci, s tem da recipročno popuščajo pri svojih izhodiščnih stališčih. Statično gledano, je kompromis delna uveljavitev vseh interesov v konfrontaciji ali konfliktu. Dinamično gledano, je sporazumevanje iskanje skupnega interesa, njegovo maksimiranje v skupni kooperativni dejavnosti in delitev povečanega efekta na člane v skladu z deležem oziroma žrtvijo, ki so jo prispevali za doseganje tega skupnega učinka, ta pa mora biti praviloma večji od vsote izoliranih posameznih učinkov.¹⁴

Kot možnost rešitve interesnih sporov navaja prof. Pusić: dominacijo, ko eden izmed nasprotnikov uveljavi svoje interese na račun drugih; kompromis, ko vsi konkurenti sporazumno omejijo uresničevanje vsakega posamičnega interesa, da bi vsi lahko uveljavili svoje interese vsaj delno; reorientacijo, ko konkurenti prostovoljno opustijo neki interes in se orientirajo k drugemu, ki ne vodi v spor; ekspanzija, ko konkurenti s skupno akcijo razširijo možnost zadovoljevanja interesov, tako da postane spor brezpredmeten.¹⁵ Končno vidijo nekateri izhod iz spora interesov predvsem v dominaciji družbenega (splošnega) interesa nad skupnim ali posamičnim, kar seveda predpostavlja razvito družbeno zavest udeležencev sporazumevanja in pomembno vlogo subjektivnih sil v postopku.¹⁶

Cvetkovičeva poudarja, da vsak sistem družbene proizvodnje vsebuje

¹³ E. Kardelj: O sistemu samoupravnega planiranja, DZS, 1977, str. 31.

¹⁴ D. Gorupić: Samoupravno odločevanje i sporazumijevanje u udruženom radu, Zbornik radova: Udruženi rad, Naša zakonitost, 1977, str. 23–25.

¹⁵ E. Pusić: Regulacija interesa u samoupravnom društvu, zbornik pod 8, str. 29.

¹⁶ I. Mecanović: Postojanje različitih interesa u OUR i njihovo pravno reguliranje, Zbornik pod op. 8, str. 7.

nasprotja in dialektično enotnost nasprotij med sestavnimi deli. Z uveljavitvijo družbene lastnine kot nelastninske kategorije, ki izključuje upravljanje proizvodnega procesa ter prilaščanje in delitev proizvodnih rezultatov na temelju lastninske pravice, so postavljeni udeleženci v enak položaj. Vendar s temi niso avtomatično ukinjeni konflikti samoupravnih subjektov, ki izhajajo iz družbene delitve dela in njihove relativne samostojnosti kot blagovnih proizvajalcev. S porastom števila subjektov se povečuje število možnih konfliktov, ki jih ni mogoče prikriti z deklariranim skupnim ali splošnim interesom, ki bi ga določila država ali druga upravljalna struktura. Kljub temu da ni neposredno očitna identiteta med posameznimi ter skupnimi in splošnimi interesi, pa le ni mogoče govoriti o nespremljivih nasprotjih, ker so taki le, če jih opazujemo statično, na kratek čas in izolirano od skupne družbene reprodukcije in njenega samoupravnega reguliranja. Ni mogoče zanemarjati vsestranske medsebojne odvisnosti in poveznosti razvoja, kar objektivno obstaja zaradi družbene delitve dela, ki opredeljuje dohodkovne zveze in odnose.

Uveljavitev posamičnega interesa kot motiv proizvodnega in poslovnega ravnanja je vedno odvisna od družbenoekonomske pozicije subjekta. V dohodku se direktno ali indirektno reflektira družbena učinkovitost delovanja celotnega sistema in usklajenost širših tokov reprodukcije. Zato nobena organizacija združenega dela ne more biti le parcialni nosilec in predstavnik samo posamičnih interesov, ki bi bili v popolnem nasprotju s skupnimi in splošnimi. Vsak samoupravni subjekt lahko delovanje optimalizira le znotraj sistema kot celote.

Bistveno v usklajevanju interesov je stalno vzporejanje občasnih s trajnimi ekonomskimi interesi, s tem pa se spreminjajo odnosi med posamičnimi, skupnimi in splošnimi interesi. Trajne ekonomske interese izražamo z integracijskimi programi, ki niso preprost kompromis ali koalicija, kjer se deli nečemu odrekajo ali podrejujejo. Posamezni subjekti prostovoljno in začasno opustijo uresničevanje posameznega interesa, zato da bi ga prek integracijske skupnosti ekonomsko racionalneje, varneje in trajneje uveljavili v perspektivi. Z integracijskimi procesi se ne ukinja prioriteta, zato temelji začasno umirjanje rasti posameznih delov, hitrejša rast drugih, vrstni red gradnje novih kapacitet, širjenje in modernizacija obstoječih na ekonomskih ugotovitvah, ki so plansko usklajene. Vrstni red je določen s sporazumom in temelji skupnega plana, ki temelji na zahtevi po proporcionalnosti razvoja, ne gre torej niti za arbitrarnost niti za hierarhično razmerje ekonomske moči enih nad drugimi. Temelj usklajevanja je tedaj v sistemu dolgoročnega in srednjeročnega planiranja, ki usklajuje posamične, skupne in splošne interese, ekonomsko motivira delavce v temeljnih organizacijah za smotrno gospodarjenje s svojim živim in minulim delom, tako da si zagotovijo uspešen gospodarski razvoj.¹⁷

¹⁷ M. Cvetković: op. cit. pod 2, str. 81-95.

Pritrditi je treba Cvetkovičevi, da pri usklajevanju interesov v samoupravnih razmerjih ni mogoče izhajati iz kompromisa, temveč iz sistema samoupravnega planiranja.

Že skromen teoretični prikaz problematike skupnega in splošnega interesa očitno pokaže, da ima sindikat v združevalnih razmerjih izredno pomembno vlogo, saj je najširša organizacija delavskega razreda. Ali je bila doslej vloga sindikata vedno podana v nakazani smeri uresničevanja skupnega in splošnega interesa, je težko reči. Dejansko prihaja v organizacijah združenega dela, pa tudi na višjih ravneh do zlitja različnih struktur, ki neredko izhajajo iz parcialnih, avtarktičnih in lokalističnih interesov. Preostaja tedaj boj, zato da bi se spremenila dejanska vloga sindikalne organizacije pri varovanju in razvijanju sistema združevanja dela in sredstev kot imperativa v obdobju sedanjega ekonomskega razvoja.

III

Ob analiziranju nekaterih temeljnih problemov v naši družbi se srečujemo z odgovornostjo. Na področju odgovornosti bi moral sindikat odigrati pomembno vlogo, ker sodeluje v kadrovske politiki, spremlja in kontrolira izvajanje odločitev in ima na voljo pravni instrumentarij za izpodbijanje napačnih ali protipravnih odločitev.

Gledano z gospodarskega ali širšega družbenega vidika uveljavljamo sankcije pretežno na močno obrobni področjih. Obravnavajo se preprosti problemi, kjer je vzročna zveza med ravnanjem in posledico več kot očitna. Družbenopolitične sankcije se uveljavljajo pretežno v manjših samoupravnih organizacijah in skupnostih (odpoklic, razrešitev, odstop, nezaupnica). Pogrešamo uveljavljanje odgovornosti pri velikih gospodarskih projektih, ko gre za nepokrite investicije, ko veliki objekti »proizvajajo« le izgubo ali podobno. Še bolj pogrešamo odgovornost za opustitvena ravnanja, ko nosilci javnih pooblastil in odgovornosti ničesar ne ukrenejo in s tem povzročajo velike motnje v celotnem sistemu. Med take motnje bi lahko šteli strukturalna nesorazmerja, ki jih je bilo mogoče z vso zanesljivostjo pričakovati (energetika, surovine, magistralne komunikacije ipd.).

Obrobno uveljavljanje odgovornosti povzroča pri delavcih nejevoljo, pri odgovornih pa nadaljevanje napačnega ravnanja. Še več, pri slednjih se dogaja, da se obračajo na vse občane in delavce in jim dopovedujejo, kaj vse je napačno, ne povedo pa, zakaj niso ničesar ukrenili, da do takih posledic ne bi prišlo, kako bodo nezaželene posledice odstranili ali vsaj zmanjšali njihov učinek. Sliši se tudi, da naj bi bili vsi za vse odgovorni, ker pač v delegatskem sistemu vsi o vsem odločamo. Pravna, pa tudi siceršnja odgovornost je praviloma individualna. Kadar razpravljamo o kolektivni odgovornosti, mislimo predvsem na odgovornost članov nekega organa, pa vendar je tudi v tem primeru odgovornost v bistvu indivi-

dualna, odvisna od tega, koliko je posamezen član nekega organa prispeval k napačni odločitvi (opustil dati predlog) in s tem k negativni posledici.

Temelj vsaki odločitvi, zlasti tako kompleksni, kakor je združevanje dela in sredstev, je informatika. V teoriji velikih sistemov, predvsem pri prognoziranju njihovega razvoja, se daje tem vprašanjem osrednji poudarek.¹⁸ Razvoj v informatiki je privedel do prave revolucije v znanosti: »computer shock«. Odločitve pri nas so pomanjkljive zaradi slabe obdelave informacij. Z informatiko se sicer ukvarja vrsta institucij, vendar so njihove analize parcialne, nepopolne in metodološko med seboj neuskla-jene. Premalo se ukvarjajo s kvaliteto podatkov, ki jih zbirajo in distribuirajo, zajemanje pa niti ni usklajeno s planskimi kazalci. Očitno je, da je potrebno za uveljavitev odgovornega ravnanja izoblikovati tak sistem informacij, ki bo omogočal racionalne odločitve in spremljanje njihovega izvajanja, s tem pa tudi prilagajanje spremenjenim okoliščinam. Če takega sistema ni, so odprta vrata različnim oblikam voluntarizma. To bomo preprečili, če bomo uveljavili tudi odgovornost institucij, ki se ukvarjajo z informatiko ali pripravljajo druge analize, kot podlago za odločitve, saj je postalo skoraj znano pravilo, da se »raziskave« prilagodijo potrebam naročnika.

Vloga sindikata v sistemu združevanja dela in sredstev ter planiranja ni mogoče uresničiti, če ne oblikujemo takega sistema informatike, ki bo omogočal znanstveno in strokovno sprejemanje odločitev ter spremljanje njihovega izvajanja.

Nujni nadaljnji pogoj za uveljavitev odgovornosti je jasna opredelitev pristojnosti organov, organizacij in skupnosti. Težko razpravljamo o odgovornosti na področjih družbenega dela, kjer ohranjajo pristojnosti hkrati državni organi, organi samoupravnih interesnih skupnosti, kopica zavodov in vrsta izvajalcev s svojimi lastnimi skupinskimi interesi. Hipertrofija organizmov preprečuje skladnost, hitrost v odločanju in učinkovitost.

Oblikujejo se preštevilni krogi sporazumevanja, vse to pa pogosto postaja le še formalnost, ker so zadeve nujne. V želji po deetatizaciji smo zgradili kompliciran družbeni mehanizem, ki hudo povečuje družbeno režijo ter zamegljuje učinkovitost in odgovornost. Poleg številnih formalno pristojnih organov pa so dodatno breme še neformalne skupine, ki pogosto zavzemajo stališče in dajejo predloge, razpolagajo z veliko količino družbene moči, ostajajo pa neidentificirane in niso odgovorne.

Na tem področju bi moral sindikat zahtevati, da se zmanjša družbena režija, odpravi hipertrofija organizmov, odgovornost jasno opredeli in izvaja. Vsa ta vprašanja so bila že zapisana v stališčih sindikatov, niso bila pa realizirana. Ali so bili naslovniki tudi to pot anonimni?

V praksi in teoriji je nesporno, da k učinkovitosti sistema ne sodi hipertrofija pravnega normiranja. S številnimi podrobnimi, že skoraj

¹⁸ R. Stojanović: Veliki ekonomski sistemi, Savremena administracija, 1979.

kazuističnimi normami prisilnega značaja uvajamo zahteve po nepotrebnih in zahtevnih postopkih, številnih evidencah, kar vse povečuje rast režije, zamegljuje dejanske osrednje družbene probleme, ki naj bi se uredili, s tem pa se tudi onemogoča uveljavljanje odgovornosti. Organizacijam združenega dela se nalaga sprejemanje številnih samoupravnih splošnih aktov, ki so pogosto le prepisovanje kogentnih norm, namesto da bi vprašanja avtonomno reševali. Ti splošni akti se sprejemajo s kompliciranimi postopki: ker smo široko opredelili, kaj vse je neodtujljiva pravica delavcev, se mora odločati z osebnim izjavljanjem. Pozabljamo na vsebinska vprašanja, osrednji problem postajajo formalni postopki. Neredko se organi upravljanja ukvarjajo z veliko papirno vojno namesto z odločanjem o ustvarjanju nove vrednosti. Ali ne gre za nesprejemljiva stališča ustavnih sodišč, ko proglašajo za neodtujljivo pravico delavcev sprejem kogentnih norm državnega prava v lastnih splošnih aktih, da se torej lotevajo interpretacije ustave in zakona o združenem delu po gramatikalni in ne teleološki interpretaciji? Neodtujljiva pravica delavcev je lahko podana le tam, kjer gre za avtonomno reševanje vprašanj. Drugačna stališča spreminjajo samoupravljanje v komplicirane postopke, neracionalno odločanje in opuščanje reševanja dejanskih, vsebinskih vprašanj.

Gospodarsko življenje je dinamično, ni ga mogoče v preveliki meri institucionalizirati. Pravne norme bi morale ostajati na ravni velike splošnosti in abstraktnosti, tako da bi bilo možno hitro prilagajanje ekonomskim potrebam. Mar je logično, da je ekonomist blokiran s prevelikim, podrobnim normiranjem. Pravni teoretiki modernega kapitalizma podarjajo, da je pravno življenje v velikih integracijah vrtiljak pravne tehnike. Pravnike obhaja vrtoglavica, ki pa jo kaj hitro nadomesti navdušenje nad sposobnostjo, da se pravni postopki prilagodijo katerikoli ekonomski situaciji, kakor pač ustreza fantaziji in sposobnosti ustvarjalcev ekonomskih kombinacij.¹⁹ Ali je tako pravilo veljavno za samoupravni socializem? Gostota norm in pogosto preseganje Marxove misli o tem, da pravo ne more biti nikdar na višji stopnji kakor ekonomska struktura in od nje odvisna stopnja družbene kulture, vodi k neučinkovitosti prava, učinkovitost pa je njegov bistveni element. Pojavlja se obilje prava, ki je le navidezno, ki obremenjuje in duši nujno in dejansko pravo, ker ni primerno za uresničenje v pravnem življenju in družbenih odnosih. Ugotavljamo, da se vrsta norm ne izvaja, da kršitev ne sankcioniramo, ker so postale pravilo, v takem primeru pa je sankcioniranje nesmiselno.

Sindikati bi morali v večji meri sodelovati v družbenopolitičnih zborih skupščin družbenopolitičnih skupnosti, ko se sprejemajo splošni akti. Nastopati bi morali proti sprejemanju norm, ki so v nasprotju s prikazano problematiko. Vrsta pravnih norm bi se kaj lahko nadomestila s pravili samoupravne socialistične morale, pri oblikovanju le-te pa je pomembna vloga sindikata. Uveljavljanje morale na vrsti področij ne bi privedlo do

¹⁹ V. Krulj: Pravni režim i oblici koncentracija u privredi, Savremena administracija, 1978.

svobodnega oblikovanja prava, še vedno bi ohranjali vse tiste elemente, ki zagotavljajo pravno varnost vseh subjektov. Potrebno je torej ločevati, kaj spada v državno in kaj v samoupravno regulativo in katera področja se lahko brez prisilnih norm urejajo skladno z interesi delavskega razreda.

Med vprašanja, ki sodijo k smotrnemu uresničevanju družbene integracije spada tudi problematika odmiranja države in prava. Klasiki so poudarjali, da bo država po opravljeni revoluciji izgubljala politične funkcije, spreminjale se bodo v enostavne, administrativne. Tako država ne bo sila nad družbo, temveč instrument družbe same. Vse bolj naj bi se zmanjševala nasprotja med interesi posameznih subjektov in splošnimi družbenimi interesi. Moderno življenje z uveljavitvijo vse večje delitve dela in kompliciranim sistemom, ki zahteva skladnost, ne more odpraviti nujnih funkcij države.

V jugoslovanski pravni teoriji in praksi, pa tudi pri drugih družbenih vedah so pogosta pretiravanja v zvezi z odmiranjem države in prava. Nekateri to teorijo poenostavljajo tako daleč, da razglašajo vsako državno intervencijo za etatizem. Taka pojmovanja bi vodila v družbeni razkroj, potrebno je ločevati med državnostjo in etatizmom. Za etatistične je po akademiku Goričarju mogoče šteti edinole takšne politične strukture, v katerih država prek birokracije odtuja presežno delo in posega z regulativnimi ukrepi tudi na druga področja, torej taka stanja, v katerih je svoboda države dejansko neomejena, ustrezno temu pa je svoboda družbe močno omejena oziroma je sploh ni.²⁰ Zato se nosilci javnih pooblastil ne bi smeli sklicevati na težave, ki naj bi nastajale pri uresničevanju njihovih nalog. Ustave natančno razmejujejo državnost in samoupravljanje, pa tudi vlogo subjektivnih sil, neizpolnjevanje pristojnosti državnih organov in valjenje odgovornosti na samoupravne organe in subjektivne sile, bi moralo pripeljati do neodgovornosti.

Sindikati ima pravico in dolžnost zahtevati od državnih organov, da izvajajo pooblastila, ki so jim dana z ustavo. Odklanjati pa mora prevzemanje odgovornosti za ukrepe in naloge, ki bi jih morali izvrševati ti organi, odklanjati je potrebno tudi marsikje uveljavljeno zlitje struktur, ki odpravlja možnost uveljavljanja odgovornosti.

IV

Zastavljena vprašanja so normativno urejena. Sindikat ima določene pristojnosti, ki mu omogočajo sodelovanje pri sprejemanju odločitev o sporazumevanju glede združevanja dela in sredstev (poprejšnja obravnava po 462. členu, udeleženec sporazumevanja po 2. odst. 590. člena zakona o združenem delu, saj se s temi sporazumi urejajo dohodkovni odnosi). Sindikat ima široka pooblastila za izpodbijanje sporazumov (4.

²⁰ J. Goričar: Samoupravnost in/ali državnost, Teorija in praksa, 3/1977, str. 465.

odst. 590. člena zakona o združenem delu), uveljavlja lahko zahtevo po ponovnem preizkusu sporazuma glede ničnosti (596. člen zakona o združenem delu).

Skladnost ravnanja udeležencev samoupravnih sporazumov pri njihovih odločitvah je lahko predmet postopka pred sodiščem združenega dela, kjer ima sindikat aktivno legitimacijo (26. in 29. točka 18. člena zveznega zakona o sodiščih združenega dela).

Sindikat je tudi lahko pobudnik uveljavljanja katerekoli oblike odgovornosti, bodisi v samoupravnih organizacijah in skupnostih ali družbenopolitičnih skupnostih, sodeluje in soodloča v kadrovske politiki.

Sklenemo lahko, da ni ovir za uresničevanje široke vloge sindikata pri uveljavljanju interesov delavskega razreda, ki se dejansko pogosto manifestirajo prav s smotnostjo združevanja dela in sredstev, skratka, v vseh integracijskih procesih, ki potekajo v celotnem družbenopolitičnem in ekonomskem sistemu. Zastavlja se vprašanje, zakaj je bila doslej vloga sindikata pri pravnem urejanju teh vprašanj manj učinkovita (izpodbijanje sporazumov, uveljavljanje ničnosti, uveljavljanje odgovornosti). Očitno je bilo uveljavljeno prepričanje, da je primarna vloga v zavestnem usmerjanju in opozarjanju. Vendar je treba ugotoviti, da, če neka ravnanja postajajo vse bolj nesprejemljiva, ni razloga, da se ne bi posluževali tudi pravnih sredstev.

Morda bi na koncu veljalo opozoriti še na neki paradoksalen družbeni fenomen. Ugotavljamo, da vrsta sporazumov o združevanju dela in sredstev nima pravno varovanih ciljev in predmetov, da so pogosto protipravni (monopolni sporazumi, kršitev enotnosti jugoslovanskega trga ipd.), pa vendar se sodišča združenega dela pretežno ukvarjajo s problemi individualnih pravic delavcev, tudi ustavna sodišča najpogosteje odločajo o kršitvah, ki zadevajo individualne pravice delavcev. Ali ni pravo instrument vladajočega razreda in ga je treba uresničevati, saj so sicer ogroženi interesi, ki smo jih opredelili kot družbeno priznane in potrebne.

Krajevna skupnost in samoupravljanje

Uvod

Krajevna skupnost je bila (zlasti po ustavi iz leta 1974) predmet obravnave v številnih družbenih dokumentih – v resoluciji X. kongresa ZKJ in v resoluciji VII. kongresa ZKS (1974), v zakonu o združenem delu (1976) in v drugih sistemskih zakonih, v študiji E. Kardelja *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (1977) v resolucijah XI. kongresa ZKJ in VIII. kongresa ZKS (1978), v posebni resoluciji skupščine SFRJ (1979), v teoretičnih prispevkih sociologov in politologov, priročnikih¹ itd. V tem kratkem sestavku ne moremo biti izčrpní; opozorili bomo le na nekatere temeljne značilnosti ustavne zasnove krajevne skupnosti, in pa na najbolj pereča vprašanja, ki se pojavljajo pri njenem uresničevanju v družbeni praksi. Hkrati opozarjamo, da bo v obravnavi prevladoval pretežno družbenopolitični in delno družbenoekonomski vidik, ki ju je treba dopolnjevati tudi z drugimi – zlasti s sociološkim. Nekatere (enostranske) obravnave te snovi (npr. večkrat urbaniistične) povzročajo v praksi precejšnje (negativne) posledice za uresničevanje vseh sestavin (zlasti humanizacije odnosov med ljudmi) ustavne in idejnoteoretske zasnove krajevne skupnosti.

V tem sestavku bomo krajevno skupnost spremljali tudi pri njenem povezovanju z drugimi temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi v občini, pri oblikovanju skupnih interesov v občinski skupščini itd. Ob tem nujnem vidiku obravnave krajevne skupnosti – kot enega temeljnih pogojev za preraščanje občine v komuno pa seveda krajevno skupnost skupaj s TOZD jemljemo kot temelj samoupravljanja v celotni družbi.

I. Temeljne značilnosti zasnove krajevne skupnosti

1. Iz ustave in drugih temeljnih virov povzemamo nekatere temeljne značilnosti ali boljše rečeno sklope vprašanj, katerih uresničevanje pomeni uresničevanje ustavne zasnove krajevne skupnosti. Pri tem je mogoče ta vprašanja dopolnjevati oziroma jih širše obravnavati.² V ospredju pri

¹ RK SZDL Slovenije je izdala 1. 1979 priročnik za izobraževanje delegatov z naslovom »Samoupravljanje v krajevni skupnosti«, ki je v veliki meri še vedno aktualen.

² Tako je bilo za preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani pripravljeno obsežno strokovnoteoretično gradivo »Preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani in nekateri drugi vidiki njihove samoupravne preobrazbe« (MK ZKS in MK SZDL Slovenije, Ljubljana, marec 1979), kjer so sociološka gledanja (dr. Z. Mlinarja) na izhodišča in kriterije za preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani obravnavana na str. 41 do 120.

uresničevanju novih odnosov v krajevni skupnosti je vsekakor humanizacija odnosov med ljudmi, na kar se včasih pri razpravah (zlasti ekonomskih) pozablja. Pri obravnavanju oblik organiziranosti krajanov v krajevni skupnosti se često pozablja, da so te oblike zaradi ljudi, in da je zato treba pozornost nameniti predvsem njihovi vsebini. Razprave in gledanja na krajevno skupnost so še često pokroviteljska (npr. v izvršilnih organih), pa tudi normativni posegi širših skupnosti (v statutih, zakonih, itd.) niso vedno v mejah pristojnosti, ampak so preobsežni in prepodrobni, kar ni v skladu s spoštovanjem posebnosti in razmer v krajevni skupnosti kot prvenstvenim izvirom vsebine samoupravljanja v njih. Krajevno skupnost ponekod jemljejo kot občino v malem – s finančnim načrtom, ki naj bi se avtomatsko napajal, z nekaterimi oblastnimi pristojnostmi njenih organov itd., kar prav tako ni sprejemljivo gledanje.

Kljub tem in drugim slabostim pa lahko ugotovimo, da je napredek pri uresničevanju novih odnosov v krajevnih skupnostih občuten³, bil bi pa lahko že v zdajšnjih družbenoekonomskih in drugih razmerah boljši.

2. Temeljne značilnosti zasnove samoupravnega položaja delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti so zlasti:

– opredelitev številnih novih področij oziroma pravic in dolžnosti delovnih ljudi in občanov ter njihovih temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, ki jih uresničujejo v krajevni skupnosti;

– opredelitev odnosov krajevne skupnosti z združenim delom oziroma vzpostavitev krajevne skupnosti kot družbenoekonomskega razmerja, v katerem delavci v združenem delu v celoti odločajo o pogojih in sadovih svojega dela in življenja, tako v združenem delu kot v kraju svojega prebivanja, kjer skupaj z drugimi delovnimi ljudmi in občani uresničujejo velik del svojih družbenoekonomskih in drugih interesov ter življenjskih potreb;

– nova vloga in pomen planiranja ter družbenih planov in samoupravnih sporazumov o temeljnih planov krajevnih skupnosti za njihovo delo in razvoj ter na tej podlagi zavzemanje za samoupravno združevanje sredstev za realizacijo planiranih nalog;

– zavzemanje za vse večjo humanizacijo in neposrednost odnosov med ljudmi v krajevni skupnosti na družbenoekonomskih temeljih socialističnega samoupravljanja;

– uveljavljanje krajevne skupnosti kot odprte skupnosti, ki se glede na skupne interese samoupravno povezuje z drugimi krajevnimi skupnostmi in drugimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi;

– zavzemanje za takšno samoupravno organiziranost krajevne skupnosti, ki bo vsem delovnim ljudem in občanom dejansko omogočala

³ Ta področja so: medsebojni odnosi v naselju, urejanje naselij in drugega prostora ter prebivanje, upravljanje stanovanj, otroško varstvo in socialno skrbstvo, zdravstveno varstvo, vzgoja in izobraževanje, prosveta in kultura, javno obveščanje, telesna kultura in rekreacija, komunalne in druge dejavnosti za neposredno zadovoljevanje njihovih potreb in potreb družin in gospodinjstev, varstvo interesov uporabnikov dobrin in storitev, SLO in DS, varstvo človekovega okolja, kulturnih in drugih spomenikov, upravljanje stvari v družbeni lastini ter druga področja njihovega skupnega življenja in dela (140. čl. rep. ustave).

demokratsko in uspešno uresničevanje njihovih interesov in potreb oziroma pravic in obveznosti;

– vključitev in razvijanje krajevne skupnosti kot bistvenega pogoja za preraščanje občine v komuno in v integracijo samoupravljanja v širših skupnostih prek delegatskega sistema – krajevna skupnost je s TOZD nenadomestljiva oblika vključevanja delovnih ljudi in občanov v celotni politični sistem socialističnega samoupravljanja – od občine, mesta, republike in federacije.

3. Uresničevanje pravice delovnih ljudi in občanov do samoupravljanja v krajevni skupnosti je v najtesnejši zvezi z njeno velikostjo oziroma razčlenjenostjo. V Sloveniji obstajajo vsi trije tipi krajevnih skupnosti – mestne, podeželske (ali vaške) in primestne krajevne skupnosti. Krajevne skupnosti se razlikujejo po številu prebivalcev, njihovi socialni strukturi, stopnji družbenoekonomskega razvoja, številu naselij, velikosti teritorija itd. Po letu 1974 je potekala v Sloveniji in v Jugoslaviji intenzivna akcija za prostorsko preoblikovanje (pre)velikih krajevnih skupnosti⁴ v naravne življenjske celote ter se je zato število krajevnih skupnosti precej povečalo – v SRS od ca. 1100 na preko 1200, v Jugoslaviji od ca. 12.000 na okrog 14.000 krajevnih skupnosti.

V Sloveniji so še KS (zlasti mestne, med njimi pa predvsem nove soseske), ki so po številu prebivalcev prevelike in zaradi svoje velikosti ne omogočajo pravega razvoja samoupravljanja v njih. Posledice te neustrezne velikosti krajevnih skupnosti so: odtujevanje odločanja delovnim ljudem in občanom in njegova koncentracija v ozkih vodstvenih skupinah (zlasti v svetih krajevnih skupnosti), nezainteresiranost delovnih ljudi in občanov za samoupravljanje v krajevni skupnosti (saj je tudi ne doživljajo kot svojo življenjsko skupnost), zapletena samoupravna organiziranost (»stopničasta samouprava« – v primerih, ko je v okviru ene krajevne skupnosti več velikih sosesk), ki daje videz samoupravljanja, v resnici pa je najpogosteje demokratična fasada itd. Rezultati preoblikovanja krajevnih skupnosti, ki se kažejo kot večja pripravljenost krajanov, da aktivno sodelujejo v samoupravljanju krajevne skupnosti kot izboljšanje vsebine delovanja krajevne samouprave (ukvarja se zares z življenjskimi problemi), boljše povezovanje s sosednjimi KS (tudi v okviru skupnosti KS), boljša organiziranost in vsebina delovanja DPO, tesnejša povezanost delegacij in delegatov s krajanom novih (manjših) krajevnih skupnosti itd., utemeljujejo zahtevo in aktivnosti v zvezi s preoblikovanjem velikih ali umetno sestavljenih KS na podlagi temeljitih analiz sedanje stopnje uresničenosti samoupravljanja v njih ter odgovorne priprave izhodišč in kriterijev za preoblikovanje v manjše krajevne skupnosti. Pri tem velja opozoriti tudi na to, da imajo krajevne skupnosti za uresničevanje skupnih

⁴ »Zveza komunistov se bo bojevala za to, da bo zagotovila konstituiranje in organiziranje krajevnih skupnosti kot naravnih celot, ki bodo v mestnih in vaških okoljih omogočale neposredno odločanje delovnih ljudi in občanov o vseh zadevah znotraj njih in v širših družbenopolitičnih skupnostih.« (1. tč. V. poglavja resolucije X. kongresa ZKJ – Boj za nadaljnjo graditev socialističnega samoupravljanja in naloge ZKJ).

interesov razen neinstitucionaliziranega sodelovanja z drugimi krajevnimi skupnostmi po slovenski ustavi (čl. 141) možnost, da zaradi trajnejših skupnih interesov (dve ali več krajevnih skupnosti oblikuje skupnost krajevnih skupnosti, v kateri koordinirajo in se sporazumevajo glede takšnih interesov.

4. Že omenjene naloge krajevne skupnosti po novi ustavi, ki prese-gajo njihovo komunalno-potrošniško vlogo, so najprej konkretizirali za-koni – npr. zakon o ljudski obrambi, zakon o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah, zakon o socialnem skrbstvu, zakon o samoupravnih sodiščih itd., še bolj pa so na tej podlagi konkretno oprede-ljene v statutu krajevne skupnosti. Pri tem je zakonsko opredeljenim nalogam nujno dodati tudi (ali celo predvsem) naloge, ki izvirajo iz specifičnih potreb in razmer na posameznem področju življenja in dela delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti.⁵

Takšne »osebne legitimacije« oziroma specifičnosti je v sedanjih statutih krajevnih skupnosti odločno premalo. Tudi zakonodajalec često omejuje njihove možnosti s preveč podrobnim opredeljevanjem nalog, ki naj jih opravljajo krajevne skupnosti in s predpisovanjem togih oblik organiziranja krajanov za samoupravljanje na določenem področju.

Pri uresničevanju pravic in dolžnosti krajanov gre za neposredno dejavnost v sami krajevni skupnosti, večinoma pa je potrebno povezo- vanje te skupnosti z drugimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi (TOZD, KS, SIS) ter z občino, s katerimi je KS delegatsko povezana ali vanje vključena kot njihov konstitutivni del. Od uspešnosti delovanja njihovih delegacij in delegatov pa je precej odvisno, kako krajanji uveljav- ljajo svoj vpliv na področja, ki prizadevajo njihove interese in potrebe oziroma samoupravne pravice in dolžnosti, ki jim pripadajo v krajevni skupnosti. O tem več kasneje!

5. Osrednja novost ustavne zasnove krajevne skupnosti je, da jo oprede- ljuje kot sestavni del združenega dela oziroma kot bistveno sestavino družbenoekonomskih razmerij. Delavci v združenem delu v celoti odlo- čajo o možnostih in sadovih svojega dela in življenja tako v združenem delu kot v kraju svojega prebivanja, kjer skupaj z drugimi delovnimi ljudmi in občani uresničujejo velik del svojih družbenoekonomskih in drugih interesov ter življenjskih potreb. Tako je prišlo (v idejnoteoret- skem modelu, ne pa v praksi) do odprave umetnega ločevanja med položajem in interesi človeka kot proizvajalca in prebivalca oziroma občana v krajevni skupnosti. Položaj, v katerem delavci ob odločanju o celovitem dohodku neposredno odločajo tudi o zadovoljevanju svojih

⁵ Tako, na primer, na področju socialnega skrbstva in otroškega varstva krajanji proučujejo vse okoliščine, ki so pomembne za socialno varnost delovnih ljudi in občanov, zaznavajo njihove socialne probleme in predlagajo pristojnim organom ter organizacijam potrebne ukrepe, s katerimi naj bi izboljšali ali odpravili neugoden materialni oziroma družbeni položaj posameznikov, družin ali določenih skupin občanov. Zato sodelujejo pri organizaciji sosedske pomoči za ostarele ter invalide osebe ter predlagajo domsko varstvo ali varstvo v tuji družini za socialno ogrožene občane. Krajanji spremljajo tudi problematiko družbenega varstva otrok, skrbijo za koristno izrabo njihovega prostega časa, organizirajo razne oblike dnevnega varstva otrok ter skrbijo za vzdrževanje otroških igrišč ter drugih prostorov, kjer se zbirajo otroci itd.

osebnih in skupnih potreb, ki jih uresničujejo v krajevni skupnosti, ter njihova zavest o nujni (organski) povezanosti s krajevno skupnostjo, v kateri živijo, sta temeljnega pomena za samoupravno preobrazbo naših krajevnih skupnosti.

V tem okviru je osrednje vprašanje samoupravno planiranje TOZD, KS in SIS ter samoupravno združevanje dela in sredstev za uresničevanje skupnih potreb delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti.⁶ Odprava slabosti v dosedanem planiranju delovanja in razvoja krajevnih skupnosti je temeljni pogoj za gospodarjenje delavca z ustvarjenimi sredstvi ne le na njegovem delovnem mestu, temveč tudi v krajevni skupnosti, v kateri prebiva. Takšno usmeritev podkrepljuje opredelitev, po kateri je krajevna skupnost »specifična interesna skupnost vseh organizacij združenega dela z vseh področij dela, se pravi iz materialne proizvodnje in iz družbenih dejavnosti, katerih delavci in njihove družine živijo na področju krajevnih skupnosti, dalje vseh samoupravnih interesnih skupnosti, ki opravljajo svojo dejavnost na območju te krajevnih skupnosti in vseh organizacij združenega dela, ki poslujejo na območju te krajevnih skupnosti, nadalje organov občine, ki na območju krajevnih skupnosti opravljajo določene komunalne zadeve, kakor tudi stanovanjskih organizacij ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti in občanov« (Kardelj, »O samoupravnem planiranju«).

Samo kontinuirano, realno planiranje delovanja in razvoja krajevnih skupnosti, časovno in vsebinsko usklajeno s planiranjem v TOZD in v samoupravnih interesnih skupnostih, je lahko podlaga za presejanje sedanjih razmer, ko so plani krajevnih skupnosti večkrat neuresničljiva zbirka sicer realnih potreb in interesov delovnih ljudi in občanov. Delovni ljudje in občani opredelijo svoje skupne interese, potrebe in cilje ter naloge v krajevni skupnosti s srednjeročnim planom in z vsakoletnim programom za njegovo izvajanje. Združevanje sredstev za financiranje teh nalog temelji na samoupravnem sporazumu o temeljnih planov krajevnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti, na dogovoru o temeljnih družbenega plana občine ter na drugih, z zakoni določenih dokumentih in postopkih družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja delavcev in delovnih ljudi in občanov.

Srednjeročni plani in letni programi krajevnih skupnosti temeljijo na enem ali več samoupravnih sporazumih o temeljnih planov posamezne krajevnih skupnosti, ki ga sklenejo njeni krajanje ter delavci v TOZD in delovnih skupnostih, ki ne glede na njihov sedež s svojo dejavnostjo

⁶ Skupščina SR Slovenije je 15. decembra 1980 sprejela ugotovitve, stališča in sklepe o zagotavljanju materialne osnove za zadovoljevanje skupnih in splošnih potreb delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti (Ur. l. SRS, št. 32/80). V tem aktu so navedene vse možnosti, ki jih imajo krajevne skupnosti pri zagotavljanju materialne osnove za svoje delovanje po posameznih zakonih na podlagi samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja. V Ljubljani je bil na tej podlagi v letu 1981 pripravljen Družbeni dogovor o temeljnih načelih združevanja sredstev za zadovoljevanje skupnih potreb delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih, s katerim (in s samoupravnimi sporazumi) se želi nadomestiti preživele oblike proračunskega zagotavljanja materialne osnove krajevnih samouprave in zbiranja sredstev iz združenega dela na podlagi glavarine.

neposredno in bistveno posegajo v delo in razvoj krajevne skupnosti in vplivajo nanju, ter samoupravnimi interesnimi skupnostmi, ki s svojo dejavnostjo vplivajo na delo in razvoj krajevne skupnosti oziroma se z njo povezujejo za uresničevanje skupnih nalog. Med naštetimi dejavniki se lahko sklepajo samoupravni sporazumi o združevanju sredstev za dodatne programe.

Viri sredstev za planiranje potreb krajevnih skupnosti po ustavi SRS iz leta 1974 (čl. 74) so številnejši kot prej, hkrati pa že sam ustavno določen vrstni red virov kaže na prevladovanje samoupravnih načinov združevanja sredstev. Financiranje krajevnih skupnosti naj bi se izvilo iz objema občinskega proračuna. Le-ta naj bi zaenkrat pokrival le še dejavnost krajevne skupnosti na področju uresničevanja delegatskega in skupščinskega sistema (zlasti za delovanje zborov delovnih ljudi in občanov in samoupravnih organov krajevne skupnosti, za delovanje delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, za delovanje delegacij za skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine SIS, za informiranje krajanov o delovanju delegatskih skupščin ipd), ter ljudske obrambe in družbene samozaščite. Za te namene občina zagotavlja namenska sredstva prek ustrezno opredeljene postavke v občinskem proračunu – tudi z odstopanjem dela davkov, taks in davščin, zbranih na območju krajevne skupnosti. V okvir financiranja delovanja delegatskega sistema v krajevni skupnosti sodi tudi financiranje tistih funkcij družbenopolitičnih organizacij, ki zagotavljajo skrb za usposabljanje delegatov in delegacij ter za povezovanje delegacij pri obravnavanju problematike, ki zadeva življenjske interese in potrebe krajanov.

Poleg sredstev za potrebe krajevne skupnosti, ki jih namenjajo delavci v TOZD neposredno, v okviru samoupravnih interesnih skupnosti, proračunskih in drugih sredstev, je izredno pomembno tudi razvijanje vseh oblik samoupravljanja krajanov – krajevni samoprisepek, prostovoljno delo (za urejeno in čisto bivalno okolje, ozelenjevanje naselij, za čista in urejena otroška igrišča in druge skupne rekreacijske površine v naselju, za varstvo spominskih znamenj, za opravljanje zemeljskih in drugih del ob gradnji in vzdrževanju skupnih objektov itd.), darovanje sredstev in storitev (les in drugi gradbeni material, prevozi, priprava načrtov itd.).

Ob zavzemanju za uveljavitev samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v krajevni skupnosti je potrebno doseči trajno podlago za enakopravno uresničevanje pravic, obveznosti in odgovornosti delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti, pri tem dosledneje uveljavljati uresničevanje načel vzajemnosti in solidarnosti in na planski podlagi presegati neutemeljene razlike v materialni podlagi za delovanje krajevnih skupnosti. Ta načela je mogoče in potrebno uveljaviti v večini samoupravnih načinov združevanja sredstev, pa tudi pri razdeljevanju sredstev iz občinskega proračuna za potrebe krajevne skupnosti. V tem okviru je nujna tudi večja aktivnost zborov združenega dela in zborov krajevnih skupnosti občinskih skupščin.

6. Razvoj samoupravnih družbenoekonomskih razmerij in solidar-
nostno zadovoljevanje interesov in potreb delovnih ljudi in občanov v
krajevni skupnosti nujno zahtevata, da se krajevna skupnost uveljavlja in
razvija kot *odprta skupnost*. Kot takšna se povezuje na podlagi skupnih
interesov in za njihovo uresničevanje z drugimi krajevnimi skupnostmi, s
temeljnimi in drugimi organizacijami združenega dela, v katerih delajo
njeni krajanj in z organizacijami združenega dela, ki so zadolžene ali
zainteresirane za sodelovanje (npr. zaradi varstva interesov potrošnikov),
s samoupravnimi interesnimi skupnostmi, z občino, s pobratenimi krajev-
nimi skupnostmi itd. Pri tem povezovanju gre za uresničevanje krajevne
skupnosti kot specifične interesne skupnosti. Poseben pomen pri tem ima
sklepanje različnih samoupravnih sporazumov zaradi določanja, usklaje-
vanja in uresničevanja skupnih interesov delovnih ljudi in občanov v
krajevni skupnosti in delovnih ljudi v drugih samoupravnih organizacijah
in skupnostih.

Resolucija Skupščine SFRJ o nadaljnjem razvoju krajevnih skupnosti
na podlagi ustave SFRJ se zavzema za to, da bi zbor krajevnih skupnosti v
občinski skupščini imel funkcijo pobudnika in koordinatorja samouprav-
nega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja krajevnih skupnosti pri
razreševanju njihovih skupnih interesov, o katerih ne določa občinska
skupščina, ter pri njihovem sodelovanju in povezovanju med seboj in z
drugimi organizacijami in skupnostmi. Ob tem še vedno velja ugotoviti, da
novi samoupravni odnosi med krajevno skupnostjo in temeljnimi organi-
zacijami združenega dela ter drugimi subjekti, s katerimi se povezuje, v
njihovih samoupravnih splošnih aktih niso opredeljeni ali pa so oprede-
ljeni pomanjkljivo, kar bistveno vpliva na (ne)povezovanje med njimi.
Tudi delegatske poti, ki so medsebojno vzpostavljene, še niso dovolj
zaživele, o čemer več kasneje. Skupnosti krajevnih skupnosti kot oblika
trdnejšega povezovanja dveh ali več krajevnih skupnosti zaradi trajnejših
skupnih interesov so bile oblikovane v zelo redkih primerkih.

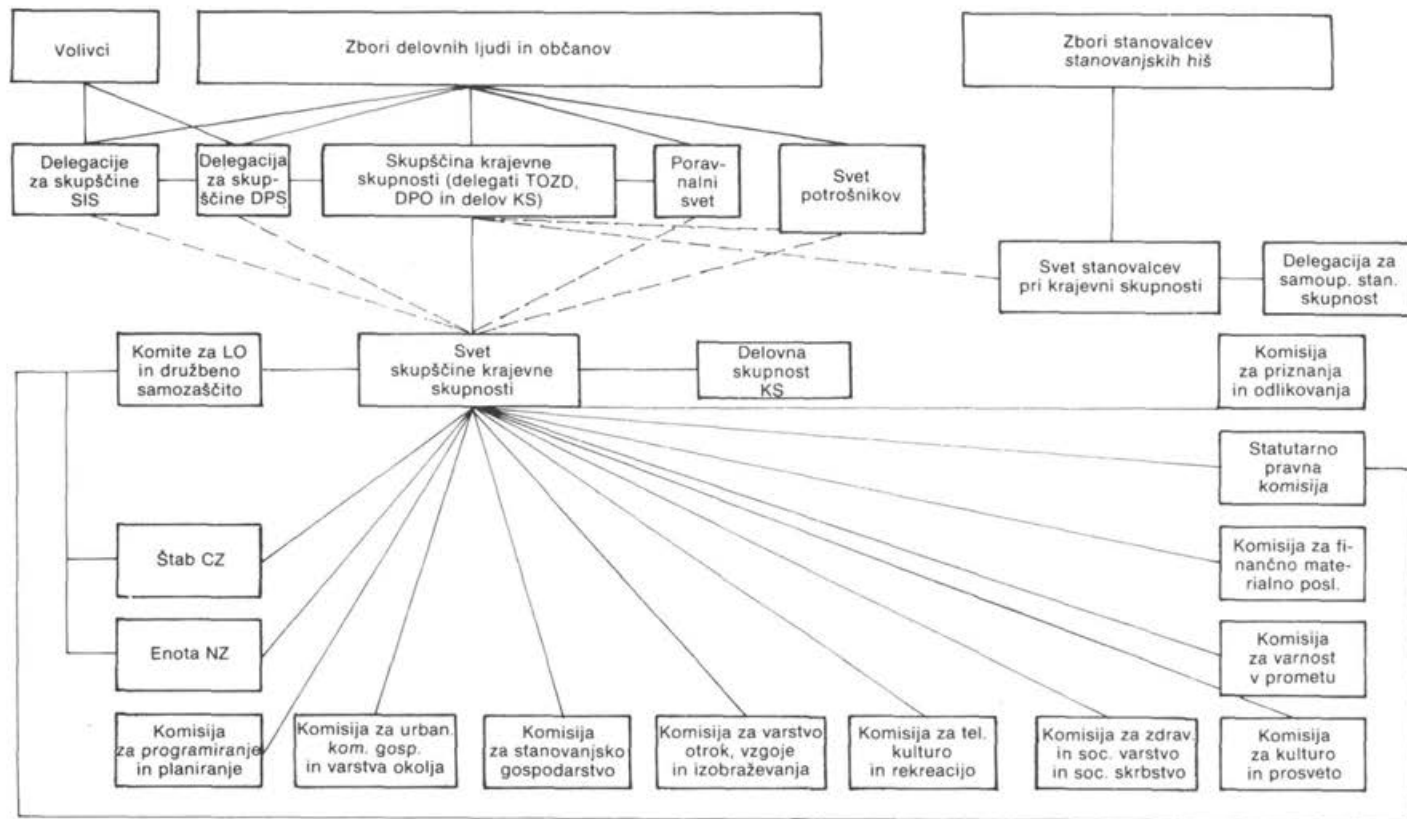
7. Delovni ljudje in občani vzpostavljajo različne samoupravne oblike
in organe, v katerih izražajo, soočajo in usklajujejo svoje interese in
potrebe. Ustava spoštuje načelo *samoorganiziranja krajevne skupnosti* t.j.
ne predpisuje obveznega modela organiziranosti ljudi v krajevni skupno-
sti. Tako upošteva silno pestrost krajevnih skupnosti glede na število
prebivalcev in naselij, razsežnost teritorija itd. Samouprava v vsaki KS naj
bi bila organizirana tako, da bi omogočala neposredno povezanost samou-
pravnih organov s krajanj oziroma le-tem dajala dejansko demokratične
možnosti za odločanje o skupnih interesih, ki jih imajo v krajevni skupno-
sti, po delegatskih poteh pa v širših samoupravnih in družbenopolitičnih
skupnostih (SIS, občini, itd.). Oblike samoorganiziranosti krajevne skup-
nosti naj bi bile čimbolj preproste, funkcionalne in fleksibilne – glede na
socialnoekonomske okoliščine, čas in zahteve določenega okolja. Tako
zakonodajalec kot tudi sestavljalci samoupravnih aktov v praksi često ne
spoštujejo teh načel, kopira se, npr., skupščinski sistem, kopicijo se

različna telesa – komisija, odbori, itd., kar tudi zmanjšuje pripravljenost ljudi za aktivno udeležbo v samoupravljanju krajevne skupnosti. Manjše krajevne skupnosti bi lahko imele določene skupne organe – npr. poravnalni svet, svet potrošnikov. Kljub ustavnemu načelu samoorganiziranja krajevne skupnosti so določeni organi in telesa samoupravnega in družbenopolitičnega organiziranja ljudi v krajevni skupnosti nujni (obvezni) v vseh krajevnih skupnostih. Tako so določili nekateri zakoni (npr. zakon o ljudski obrambi), za določeno poenotenje pa so se zavzeli tudi nekateri dokumenti družbenopolitičnih organizacij ter skupščine SRS in skupščine SFRJ.

Poglavitne, v pretežni večini krajevnih skupnosti uveljavljene oblike samoupravnega organiziranja delovnih ljudi in občanov, so: zbor delovnih ljudi in občanov, skupščina krajevne skupnosti, svet skupščine krajevne skupnosti, poravnalni svet, svet potrošnikov, zbori stanovalcev v skupnostih stanovalcev in zbor stanovalcev pri krajevni skupnosti, hišni sveti, delegacija za skupščine družbenopolitičnih skupnosti, delegacije za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, komisije in odbori (predvsem pri svetu krajevne skupnosti), odbor oz. komite za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito⁷, v podeželskih krajevnih skupnostih še vaški odbori in zbori vaščanov, v nekaterih mestnih krajevnih skupnostih pa še sveti sosesk.

Družbenopolitične organizacije (SZDL, ZK, ZZB, NOV, ZSM – ponekod tudi že koordinacijski odbori sindikatov), društva (npr. društvo upokojencev) in družbene organizacije (npr. Rdeči križ) so sestavni del samoupravljanja in prostovoljnega interesnega organiziranja ljudi v krajevni skupnosti. Krajevna skupnost je temeljna ravnina njihovega organiziranja (za SZDL, ZK in ZSM v mestnih krajevnih skupnostih pa še ožje samoupravne celice v krajevni skupnosti – skupnosti stanovalcev) in delovanja. V njej imajo pomembne naloge v zvezi z bogatenjem in razvijanjem samoupravljanja in se vanj s svojo vlogo enakopravno vključujejo. Iz številnih kazalcev glede sestave organov in teles izhaja, da se je po letu 1974 število delovnih ljudi in občanov, ki se aktivno vključujejo v samoupravno in družbenopolitično dejavnost krajevne skupnosti, bistveno povečalo. Kljub temu pa so še vedno velike neizrabljene možnosti pri vključevanju mladine in proizvodno še aktivnih delovnih ljudi in občanov – zlasti delavcev. Pripravljenost ljudi za sodelovanje v krajevni samoupravi pa je večja tam in takrat, kadar imajo organi in telesa realne, na aktualno problematiko krajevne skupnosti naravnane programe dela. Takšnih programov je vsekakor več v podeželskih kot v mestnih krajevnih skupnostih.

⁷ S spremembami in dopolnitvami zakona o ljudski obrambi so namesto odborov predvideni komiteji za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito v krajevnih skupnostih. Z njihovo sestavo in predvidenimi nalogami so močneje poudarjene vloge, položaj in naloge in odgovornost ZK in drugih družbenopolitičnih organizacij ter skupščine in sveta krajevne skupnosti za to področje.

Vsebinsko dela posameznih organov in teles v krajevni skupnosti podrobneje določa njen statut.⁸ Kot primer organizacije samoupravljanja v razvitejši mestni krajevni skupnosti priobčujemo shemo, ki prikazuje tudi medsebojne odnose med organi in telesi.

8. Prav tako kot delavci, organizirani v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela ter drugih skupnostih, tudi delovni ljudje in občani, organizirani v krajevnih skupnostih, po svojih delegatih in delegacijah neposredno sodelujejo pri upravljanju družbenih zadev in odločanju o vprašanih skupnega pomena v občinski skupščini, SIS in širših družbenopolitičnih skupnostih. S tem je postala KS tudi temeljna celica delegatskega skupščinskega sistema.

Zbor krajevnih skupnosti v občinski skupščini je bistvena novost, ki jo je prinesla ustava iz leta 1974 in logična izpeljava in konkretizacija idejnoteoretske zasnove krajevnih skupnosti kot (ob TOZD) druge temeljne samoupravne celice družbe, katere interesi (t.j. interesi delovnih ljudi in občanov ter organizacij in skupnosti z njenega območja) se morajo organizirano pojaviti povsod tam,⁹ kjer se o njih razpravlja in odloča. Tako tudi v občinski skupščini.

Prek zborov združenega dela, zborov krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih zborov ter skupščin samoupravnih interesnih skupnosti prihajajo v občinski skupščini vse bolj do izraza neposredni interesi delavcev v združenem delu, delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih in v družbenopolitičnih organizacijah ter uporabnikov in izvajalcev v samoupravnih interesnih skupnostih; ti interesi se v procesih medsebojnega usklajevanja in dogovarjanja vse bolj oblikujejo v skupni interes.

V zboru krajevnih skupnosti delegati krajevnih skupnosti enakovrno z delegati drugih področij družbenega dela in življenja odločajo o vseh vprašanih iz pristojnosti občinske skupščine, ki imajo pomen za delovne ljudi in občane v krajevnih skupnostih. Gre za vprašanja in zadeve, ki se nanašajo na urejanje naselij in drugega prostora in varstvo okolja, javni red in mir, družbeni plan občine, organizacijo in uresničevanje družbene samozaščite in druge zadeve, ki jih določa statut občine.¹⁰

Zbor krajevnih skupnosti se – razen, kadar je pristojen za odločanje o določeni zadevi – kot odprt zbor mora povezovati in mora sodelovati tudi z drugimi organi in organizacijami v občini in v širših družbenih skupno-

⁸ Glej v cit. priročniku »Samoupravljanje v KS.«

⁹ T. j. v samoupravnih organizacijah in skupnostih posebnega družbenega pomena (npr. v organih šol in vzgojnovarstvenih zavodov), v samoupravnih interesnih skupnostih, v občinski skupščini, v republiški skupščini (predvsem v zboru občin) ter v skupščini SFRJ (predvsem v zveznem zboru kot delegatskem izrazu in dejavniku delovnih ljudi in občanov, organiziranih v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah in skupnostih v republikah in avtonomnih pokrajinah).

¹⁰ Analiza organiziranosti in delovanja občinskih skupščin in njihovih zborov, ki je bila opravljena v okviru Skupnosti slovenskih občin leta 1977 (občan, št. 9/1977), je opozorila, da je v večini primerov zbor krajevnih skupnosti preobremenjen, oz. da soodloča z drugima zboroma o pretežni večini zadev iz pristojnosti občinske skupščine. Ob tem, da bi bilo potrebno tudi skupščino kot celoto razbremeniti številnih zadev izvršilnoupravne narave (ki ne pomenijo določanja politike) in jih prenesti na izvršni svet in upravne organe, so se številne občine zavzemale za to, da se natančneje razmejijo pristojnosti zborov občinske skupščine in omogoči uveljavitev prave (specifične) vloge posameznega zbora. Te in druge ugotovitve, pa tudi želje in zahteve občin so še vedno zelo aktualne.

stih. Kot zainteresiran zbor lahko nastopa pri obravnavi vprašanj, ki so v pristojnosti drugih dveh zborov, pa tudi skupščin samoupravnih interesnih skupnosti ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti (zlasti tistih, ki so posebnega družbenega pomena).

Vsi interesi delovnih ljudi in občanov se ne morejo uresničevati le v krajevnem in občinskem okviru, zato so z ustavo zagotovljene možnosti za njihovo uveljavljanje tudi v širših družbenih okvirih. Delegati krajevnih skupnosti so tudi člani skupin za pošiljanje delegatov v zbere občin, skupščin posebnih družbenopolitičnih skupnosti in skupščine SR Slovenije, ki naj bi praviloma mnenja in stališča verificirale v zborih krajevnih skupnosti in drugih zborih občinske skupščine kot konferencah delegacij za zbere občin. Z vključevanjem občinskih skupščin in Skupščine SR Slovenije v delo Skupščine SFRJ (v tem okviru zlasti zveznega zbora) je omogočeno, da so tudi v njenih odločitvah (zakonih in drugih oblastnih predpisih ter v resolucijah in drugih dokumentih) ustrezno upoštevani interesi delovnih ljudi in občanov krajevnih skupnosti.

V raziskavi o položaju in delovanju občinskih skupščin, ki je bila izvedena v okviru Skupnosti slovenskih občin v letu 1981¹¹, smo ugotovili, da je bil zbor krajevnih skupnosti najaktivnejši zbor občinske skupščine tudi v drugem mandatnem obdobju. Več je bilo razprav in kvalitetnejše so bile odločitve zbora. Preoblikovanje krajevnih skupnosti je ustvarilo boljše možnosti za sodelovanje delegacij s krajsani in samoupravnimi organi krajevnih skupnosti, delegati pa so tako bolj opremljeni s stališči in smernicami svoje delegatske baze. Pri tem pa še ne moremo biti zadovoljni s koordinacijo dela med organi krajevnih skupnosti in delegacijami za zbor krajevnih skupnosti, ter temi in »sisovskimi« delegacijami. V tej koordinacijski funkciji bi se morala bolj uveljaviti skupščina (ali svet) krajevnih skupnosti. Sicer so pripombe glede delovanja zbora tudi kritične – da še ni dovolj aktualne problematike iz krajevnih skupnosti na njegovih sejah, da predlagatelji zadev za ta zbor (največkrat izvršni svet) premalo upoštevajo interese krajevnih skupnosti, da ni pravega sodelovanja zbora s skupščinami SIS, kar povzroča spore glede pristojnosti, da ni jasno razmejena pristojnost zbora krajevnih skupnosti in zbora združenega dela itd. Zbor krajevnih skupnosti se tudi še ni uveljavil v vlogi samoupravnega organa.

II. Nekatere temeljne ugotovitve o razvoju krajevnih skupnosti 1978–1982

V SZDL so bila oblikovana enotna idejnopolitična izhodišča in osnovana je bila koordinirana družbenopolitična aktivnost, usmerjena v razreševanje nekaterih najbolj aktualnih vprašanj razvoja in utrjevanja samoupravljanja v krajevnih skupnostih, kot so njihova samoupravna in prostor-

¹¹ Izdana v okviru zbirke Občina kot komuna, št. 6, Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1982.

ska preobrazba, planiranje razvoja krajevnih skupnosti ter združevanje dela in sredstev za zadovoljevanje razvojnih in drugih potreb delovnih ljudi in občanov, krepitev hišne samouprave, vključevanje krajevnih skupnosti v delegatski sistem ter metode za učinkovito uresničevanje vloge, položaja in nalog ZK, SZDL in drugih organiziranih socialističnih sil v krajevni samoupravi.

Možnosti za učinkovitejšo demokratično uveljavljanje in usklajevanje interesov in potreb delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih so se okrepile. Vse več krajanov je aktivnih v procesih samoupravnega in delegatskega odločanja v samoupravnih interesnih skupnostih, občini in v širših družbenih okvirih, doseženi pa so bili tudi pomembnejši uspehi pri vzpostavljanju neposrednih samoupravnih odnosov med krajevno skupnostjo in organizacijami združenega dela. Okrepila se je družbenopolitična aktivnost subjektivnih sil na tej temeljni ravni njihove organiziranosti.

Skupščine krajevne skupnosti so se marsikje že uveljavile kot odprta središča samoupravnega sočanja in usklajevanja mnogoterih interesov delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih, veliko pa je še primerov, ko delujejo le na pobudo in predlog svetov krajevne skupnosti in občinskih organov.

Samoupravni razvoj krajevnih skupnosti je kljub dosežkom še naprej bremenila vrsta nerazrešenih ali nezadovoljivo razrešenih materialnih, organizacijsko-tehničnih in drugih vprašanj. Vzroki za to so tudi v nasprotovanju birokratskih sil v nekaterih krajevnih skupnostih samih, v občinskih organih, samoupravnih interesnih skupnostih, pa tudi v organizacijah združenega dela, ki se izražajo v različnih lokalističnih težnjah, v pomanjkanju volje za iskanje skupnih rešitev problemov skupnega življenja in razvoja ter v pogosto premalo usklajeni aktivnosti subjektivnih sil – predvsem ZK, SZDL in sindikatov. Veliko – predvsem materialnih vprašanj – tudi ni bilo mogoče zadovoljivo razreševati z avtoriteto splošnih gospodarskih problemov in težav.

V akcijah za preoblikovanje krajevnih skupnosti v naravne življenjske celote, v katerih se izražajo in zadovoljujejo interesi delovnih ljudi in občanov, katerih pobudnik so bile organizacije ZK in SZDL, se je število krajevnih skupnosti povečalo za 130. Pri tem je bila sicer intenzivna družbenopolitična aktivnost neredko mnogo bolj usmerjena v prizadevanja za uspešno izvedbo referendumov za preoblikovanje krajevne skupnosti, manj pa v zagotavljanje družbenopolitičnih in materialnih možnosti za delovanje novih krajevnih skupnosti, še zlasti v spodbujanje krajanov k temu, da se organizirano vključijo v samoupravno in družbenopolitično delo za zadovoljevanje svojih skupnih potreb in interesov.

V zvezi z iskanjem ustreznih rešitev planiranja razvoja ter samoupravnih načinov združevanja sredstev za potrebe krajevnih skupnosti so bile na ravni republike sicer sprejete načelne rešitve in usmeritve, ki pa se marsikje niso ustrezno konkretizirale in uveljavile v samoupravnih planih

krajevnih skupnosti, organizacij združenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti in občine.

Še naprej prihaja do težav tudi pri medsebojnem povezovanju krajevnih skupnosti ter pri njihovem vključevanju v celoto samoupravnih družbenoekonomskih in političnih odnosov v občini. Številne krajevne skupnosti z vsebino dela zbora krajevnih skupnosti, še zlasti pa izvršnega sveta in drugih predlagateljev zadev, ki naj jih obravnava zbor krajevnih skupnosti, niso zadovoljne, ker imajo ti premalo posluha za njihove pobude in interese, hkrati pa je odnos občinskih organov do krajevne skupnosti pogosto hierarhičen in pri razreševanju njihovih problemov marsikdaj monopolen. ZK in druge socialistične sile so pri odpravljanju teh problemov premalo uveljavljale svojo usmerjevalno vlogo, niso dovolj uveljavljale družbenopolitičnega zbora, pa tudi prek občinskih vodstev razvojnih problemov krajevnih skupnosti in uresničevanja delegatskih razmerij ter vpliva in odnosa svojih osnovnih organizacij do delegacij krajevnih skupnosti niso dovolj sistematično spremljale.

Napredek je bil dosežen tudi pri uveljavljanju hišne samouprave, poravnalnih svetov in organiziranju potrošniških svetov, vendar je akcija ZK in drugih družbenopolitičnih organizacij pogosto zastala le pri zagotavljanju organizacijskih možnosti za njihovo delovanje.

MARIJAN PAVČNIK

Materialni viri prava

1. Pomen materialnih virov prava

Od materialnih virov prava¹ je odvisno, katera družbena razmerja naj bodo pravna in kako naj bodo normativno urejena. Če hočemo na to vprašanje odgovoriti, nujno trčimo ob staro, a še vedno perečo razmerje med tem, kar je (Sein), in tem, kar naj bo (Sollen). S stališča pravnih virov to pomeni, da moramo ugotoviti, kako posamezni družbeni pojavi vplivajo na formalne vire prava in jih vsebinsko pogojujejo.

Pri tem ne moremo mimo ugotovitve, da je človek ustvarjalno bitje, ki ga determinirajo zgodovinske okoliščine, v katere je vsajen, a hkrati bitje, ki te okoliščine spreminja, tako da »okoliščine prav tako delajo ljudi kot ljudje okoliščine«. ² Kot tak si človek lahko zastavlja cilje, ki mu omogočajo doseči drugačne rezultate, kot bi jih dal samodejni tok zgodovinskega razvoja. ³ Iz tega sledi, da tudi pravna norma ⁴ kot zamisel človekovega bodočega vedenja in ravnanja vznikla iz dejanskega, nanj povratno vpliva in ga spreminja. Tako preoblikovana resničnost je spet temelj za nadaljnje človekovo delovanje in načrtovanje. V tem krogotoku, ki se znova in znova ponavlja, sta »Sein« in »Sollen« obojestransko povezana, saj učinkujeta drug na drugega in se tako nenehno spreminjata. ⁵

Ob tem vedenju izhajamo iz podmene, da materialni viri prava niso pravni že sami po sebi. Ti viri vsebujejo le določena izhodišča in značilnosti, ki vplivajo in določajo, kako in na kakšen način naj bodo ustrezna družbena razmerja pravno urejena. Človek kot dejavno bitje te sestavine

¹ O pojmu pravnih virov glej avtorjevo razpravo »Pravni viri«, Zbornik znanstvenih razprav XLI/81 (v tisku); iz te razprave izhaja tudi članek o materialnih virih prava.

² Karl Marx-Friedrich Engels: Nemška ideologija, obj. v Marx-Engels, Izbrana dela II, Ljubljana 1971, str. 50.

³ Glej Vojan Rus: Izvirna marksistična dialektika, Ljubljana 1978, str. 379.

⁴ Če iz miselne zveze ne izhaja drugače, uporabljam v nadaljevanju izraz pravna norma v smislu splošne in abstraktne pravne norme, to je v pomenu pravne norme, ki jo vsebuje in oblikuje ustrezen formalni vir prava.

⁵ V slovenski pravni teoriji se s tem problemskim sklopom posebej ukvarja Anton Perenič (A. P.: Relativna samostojnost prava [prispevek k marksistični teoriji prava], Ljubljana 1981), ki ugotavlja: »Shema baza-vrhnja stavba je mogoče z uspehom uporabiti kot metodološko pot za odkrivanje bistva prava, njegove specifičnosti in relativne samostojnosti samo tedaj, če vidimo v njem predvsem posledico spoznanja, da dejstev in vrednost ni mogoče mehanično ločevati, da so celota, ki tvori človeško prakso, v kateri se smisel dviga iz dejstev (od tod v zadnji instanci primarnost dejstev) ter se vanje ustvarjalno vrača.« (str. 67). – Glej tudi Predrag Vranicki: O dijalektici, obj. v Marks i savremenost I. Beograd 1964, str. 141 in nasl.

in možnosti, ki jih nudijo materialni viri prava, ugotavlja, identificira in izbira. Ta izbira (odločitev) je pravno konstitutivna šele od tedaj dalje, ko posamezna družbena razmerja zajame in uredi ustrezna pravna norma, tako da s tem začno nastajati tudi posledice, ki se navezujejo na pravo kot poseben normativni sistem.⁶

Kot zgled vzemimo, da lahko bolj ali manj določno ugotovimo (predvidimo), kdaj in zakaj je pravno opredeljevanje družbenih razmerij možno in neogibno. Integralna teorija tako na primer opozarja, da so predmet pravnikovega izkustva samo tista razmerja, ki dopuščajo možnost javne kontrole in fizične izsiljivosti, pravno normirana pa da morajo biti tista, ki hkrati izražajo tolikšno stopnjo interesne konfliktnosti, da je ogrožen obstoj zgodovinsko danih družbenih sistemov. Ta prednormativna družbena razmerja naj bi imela že sama po sebi takšne lastnosti, da so zaradi njih relevantna za pravo.⁷

Če zakonodajalec ta družbena razmerja uredi, se prednormativno in pravno določeno družbeno razmerje skladata. V nasprotnem primeru takšnega prekrivanja niti na videz ni in se zato zastavlja vprašanje, ali je mogoče pravno normo in prednormativno družbeno razmerje obravnavati na isti ravni in jima tako z vidika prava pripisovati enako težo.⁸ Če prepustimo odgovor praksi (izkustvu), se pokaže, da lahko pravna norma izključi obstoj pravnih praznin ali pa pospešujoče vpliva na nastajanje ustreznih družbenih razmerij. Iz tega je razvidno, da pravna norma lahko določenih razmerij ne ureja, čeravno imajo znake prednormativnih družbenih razmerij, ali pa zajema ravno tista družbena razmerja, ki se dejansko še niso v celoti izoblikovala (pospešujoča-kreativna vloga pravne norme).

Pravna norma ima potemtakem nekatere lastnosti, ki so takšne narave, da ji v primerjavi z družbenimi razmerji, ki jih ureja, in z drugimi družbenimi pojavi (npr. vrednotami), ki prav tako vplivajo nanjo in jo sooblikujejo, gre določena prednost. Kakor smo že nakazali, so torej materialni viri prava relevantni za pravo, niso pa pravni in pravno zavezujoči vse dotlej, dokler jih ne zajamejo formalni viri prava. Za te vire prava pa je v tej povezavi značilno, da morajo ali pa bi vsaj morali dajati pravno obliko prav tistim družbenim razmerjem, ki to obliko ne le *prenesejo*, ampak jo tudi *zahtevajo*.

To pomeni, da pravo lahko preverja in izsiljuje samo ustrezno fizično (zunanj) aktivnost pravnih naslovljencev, izmika pa se temu, da bi prisilno posegalo še v človekovo notranje življenje in aktivnost (npr. mišljenje).⁹ Če hoče pravo zajeti tudi to področje, se mora zaradi njemu lastnih urejevalnih sposobnosti zadovoljiti le z varstvom pred posegi v človekovo intimno (notranjo) sfero, samo notranjo aktivnost pa lahko

⁶ Glej tudi Michel Virally: *La pensée juridique*. Paris 1960, str. 17.

⁷ Nikola Visković: *Pojam prava*. Split 1976, str. 86, 97 in 98.

⁸ Glej na primer Visković: *Pojam prava*, str. 53–54.

⁹ Immanuel Kant: *Metafizika čudoredja*. Sarajevo 1976, str. 22 in str. 32–33.

sankcionira le toliko, kolikor je zaznavna navzven, iz ustreznega fizičnega vedenja in ravnanja.

Ta družbena razmerja pravno formo prenesejo, mnogo težje pa je ugotoviti, kdaj jo tudi zahtevajo. Odgovor na to vprašanje je odvisen od družbene stvarnosti in njene normativne moči. Tokrat nam šele podrobnejša razčlenitev pokaže, katere značilnosti družbenih razmerij so takšne narave, da se jim pravna norma tudi po tej plati prilaga.

2. Normativna moč dejanskosti

a) Ekonomsko razmerje in pravo

Če izhajamo iz spoznanja, da so ekonomski pogoji tisti, od katerih je navsezadnje odvisen zgodovinski razvoj,¹⁰ se moramo najpoprej ustaviti ob Marxovi misli, kakor jo je zapisal v Kapitalu:

»Blago ne more samo hoditi na trg in se ne more samo menjavati. Zato si moramo ogledati njegove varuhe, posestnike blaga. Blago je stvar in se zato človeku ne more upirati. Če ni voljno, človek lahko uporabi silo, z drugimi besedami, si ga vzame. Da pa bi stvari mogle biti v medsebojnem odnosu kot blago, morajo biti njihovi varuhi med seboj v odnosu kot osebe, katerih volja tiči v teh stvareh; na ta način en varuh samo z voljo drugega, torej vsak samo z obema skupnim dejanjem volje, prisvoji sebi tuje blago, s tem da odtuji svoje. Torej se morata med seboj priznavati za privatna lastnika. Ta pravni odnos, katerega oblika je pogodba, ne glede na to, ali je zakonito izražena ali ne, je odnos volje, v katerem se zrcali ekonomski odnos. Vsebina tega pravnega odnosa ali odnosa volje je dana s samim ekonomskim odnosom.«¹¹

Težišče Marxove misli je v tem, da ekonomsko razmerje določa, kakšna naj bo vsebina pravnega kot voljnega razmerja. Pri obravnavanju te ugotovitve se postavlja vprašanje, kakšna je podrobnejša geneza pravne forme in njene zraččenosti z ekonomsko bazo družbe. Ta problem-ski sklop je tako v klasični¹² kot v sodobni teoriji premalo raziskan (beri: zanemarjen) in je zato razumljivo, da kot najbolj pronicljiva razlaga tega razvojnega toka še vedno velja anliza, ki jo je že pred več kot petdesetimi leti opravil sovjetski teoretik Pašukanis.¹³

Pašukanis ugotavlja, da ima v materialni resničnosti družbeno razmerje prvenstvo pred normo.¹⁴ Če ne bi noben dolžnik vračal dolga, bi bilo treba priznati, da ustrezno pravilo realno ne obstaja. Če kljub temu ugotavljamo, da pravna norma obstaja, jo na ta ali oni način nujno

¹⁰ Friedrich Engels: Pismo Heinzu Starkenburgu, obj. v Marx-Engels: Izbrana dela II. Ljubljana 1951, str. 646.

¹¹ Karl Marx: Kapital, I, Ljubljana, 1961, str. 98.

¹² Karl Renner, Socijalna funkcija pravnih instituta, Beograd 1960, str. 14.

¹³ Glej Ljubo Tadić: Teorija J. B. Pašukanisa i neki problemi marksističke teorije prava, obj. kot uvod h knjigi J. B. Pašukanis: Opšta teorija prava i marksizam, Sarajevo 1958, str. 48.

¹⁴ Pašukanis: Opšta teorija prava i marksizam, str. 98.

fetišiziramo.¹⁵ Pravo kot objektivni družbeni pojav potemtakem ni in ne more biti izčrpano v normi. Le-ta je ali neposredno izvedena iz že obstoječih razmerij, ali pa je izdana kot državni zakon. V tem primeru je samo simptom, ki omogoča bolj ali manj zanesljiv sklep, da bodo v bodočnosti nastala ustrezna družbena razmerja.¹⁶

Pašukanis izhaja iz tega, da mora teoretično preučevanje temeljiti samo na dejstvih. To pomeni, da pravo nastane šele tedaj, ko so se resnično izoblikovala družbena razmerja, kot jih predvideva pravna norma. Če je bil izdan zakon ali dekret, a ju v praksi niso udeležili, gre le za poskus, da bi zakonodajalec ustvaril pravo.¹⁷

To realno delujoče ali obstoječe pravno razmerje izvira iz ekonomskega. Šele če imamo ekonomsko menjalno razmerje, se oblikuje tudi kupnoprodatna pogodba in z njo pravno razmerje.¹⁸ Iz tega je razvidno, da pravno formo pogojuje in izraža blagovnotržno razmerje kot družbeno razmerje sui generis.¹⁹ Kakor ugotavlja Pašukanis, moramo torej genezo pravne oblike iskati v odnosih menjave²⁰ in njeni ekvivalentnosti (do ut facias, facio ut des) kot tistem dejavniku, s katerim pravna forma tudi v socializmu stoji in pade (beri: odмира).²¹

Kot podmeno pravne forme je treba ob ekvivalentnem načelu omeniti še nasprotje privatnih interesov, kakor se ti navezujejo na blagovnotržno razmerje,²² za sâmo pravno obliko pa je značilno, da je vsajena v pravno razmerje in je tako njegov sestavni del.²³ Pravna oblika se kaže zlasti v pravni subjektivnosti individuov, ki so v korelativnem razmerju kot nosilci pravic in dolžnosti;²⁴ te pravice in dolžnosti morajo biti točno odmerjene²⁵ in oprte na sredstva za prisiljevanje (izsiljivost dolžnosti-obveznosti), tako da je v primeru spora mogoče uvesti sodni postopek in nato po potrebi tudi doseči, da se sodna odločba prisilno izvrši.²⁶

Ta miselni tok dovolj prepričljivo opozarja na tiste ekonomske razloge, ki zahtevajo, da so določena ekonomska razmerja hkrati tudi pravna. S tem dobi ekonomsko razmerje novo kvaliteto (pravno obliko), ki mu zagotavlja ustrezno določljivost, utrjenost in izsiljivost obveznosti. V tem je primarna kreativnost pravne oblike, saj je kot taka *conditio sine qua non*, da se proizvodnja, menjava in potrošnja materialnih dobrin sploh lahko odvijajo.

¹⁵ Ibidem, str. 99.

¹⁶ Ibidem, str. 99.

¹⁷ Glej ibidem, str. 100.

¹⁸ Ibidem, str. 105.

¹⁹ Ibidem, str. 95.

²⁰ Glej ibidem, str. 60.

²¹ Glej ibidem, str. 76–77.

²² Glej ibidem, str. 93–94.

²³ Glej ibidem, str. 59–60: »Drukčije rečeno: forma prava, izražena putem logičkih apstrakcija, jeste proizvod realne ili konkretne (kako se izražava drug Stučka) pravne forme, realnog posedovanja proizvodnih odnosa«. Glej tudi str. 99 in 100, op. 27.

²⁴ Ibidem, str. 111 in 123.

²⁵ Ibidem, str. 60. Glej tudi str. 106.

²⁶ Glej ibidem, str. 60 in str. 169–170.

b) Načelo delitve po delu in pravo

Ti razlogi vplivajo na urejanje družbenih razmerij tudi v razmerah socialistične družbe. To pomeni, da socialistični ekonomski odnosi ohranjajo ekvivalentno načelo (načelo delitve po delu) in z njim »buržoazna« pravna merila (Marx), ki tako še vedno oklepajo in opredeljujejo poglavitna ekonomska, politična in druga, za družbo pomembna razmerja. Temeljni vzrok, ki uporabljanje teh pravnih meril izziva, je ekonomska nujnost, ki jo Marx označuje takole:

»Družba, s katero imamo tu opraviti, je komunistična družba, ki se ni razvila na lastnih temeljih, temveč se, narobe, šele poraja iz kapitalistične družbe; ki se je torej v vseh pogledih, ekonomsko, moralno in duhovno, še drže materina znamenja stare družbe, iz neder katere izhaja. Zato prejema vsak posamezni producent – po odtegljajih – natanko to nazaj, kar ji daje . . . Od družbe dobi potrdilo, da je prispeval toliko in toliko dela (po odbitku njegovega dela za družbene sklade), in s tem potrdilom dobi iz družbenih zalog toliko potrošnih sredstev, kolikor velja enaka količina dela. Isto količino dela, ki jo je dal družbi v eni obliki, dobi vrnjeno v drugi obliki.«²⁷

Iz tega izhaja, da velja v socializmu isto načelo kakor pri menjavi blagovnih ekvivalentov, to je načelo, da se »enaka količina dela v eni obliki« zamenjuje »za enako količino dela v drugi obliki«. Enaka pravica je zaradi tega še zmerom »buržoazna pravica«, saj uporablja enako merilo za neenake individue oziroma za neenako delo. Enaka pravica tako ohranja stare sestavine in je »po svoji vsebini pravica neenakosti kakor vsaka pravica«.²⁸

Z enakim merilom je mogoče ocenjevati neenake posameznike le pod pogojem, da jih »gledamo z enakega gledišča, samo z določene strani, v tem primeru npr. samo kot delavce«. Iz družbenega sklada dobi »eden več kakor drugi, eden je bogatejši kot drugi itd.«. Če bi hoteli te pomanjkljivosti odpraviti in delitev organizirati tako, da bi posamezniki prejeli po potrebah, potem pravica ne bi »smela biti enaka, temveč neenaka«.²⁹

S tem dobi urejanje družbenih razmerij nove razsežnosti – »buržoazno pravo priznava proizvajalna sredstva za privatno lastnino posameznih oseb, socializem pa jih spremeni v skupno lastnino« –, a vendar razsežnosti, ki niso takšne narave, da bi postalo odveč tudi samo pravo kot »regulator (urejevalec) razdeljevanja proizvodov in delitve dela med člani družbe«.³⁰ Iz te empirično potrjujoče se ugotovitve je razvidno, da prava ne izzivajo le razredno nepomirljiva družbena nasprotja, ampak tudi tisti interesni konflikti, ki nastajajo zaradi nerazvite materialne proizvodnje in iz nje izvirajočega pomanjkanja materialnih in materialnih dobrin.³¹ Ti

²⁷ Karl Marx: Kritika gothskega programa, obj. v Marx-Engels: Izbrana dela IV, Ljubljana 1968, str. 491–492.

²⁸ Ibidem, str. 492–493.

²⁹ Ibidem, str. 493.

³⁰ V. I. Lenin: Država in revolucija, Ljubljana 1972, str. 84. – O utemeljenosti socialistične države in prava glej tudi Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve VI, Ljubljana 1964, str. 57 in nasl.

³¹ Glej Radomir Lukić: Društvena svojina i samoupravljanje, Beograd 1964, str. 124 in 140.

konflikti in nasprotja naj bi obstajali vse dotlej, dokler posamezniki kljub še tako razviti družbeni produktivnosti ne bodo ozaveščeni v tolikšni meri, da bo delitev po delu lahko nadomestilo prostovoljno ravnanje, skladno s pravili o delitvi po potrebah.

c) Načelo delitve po potrebah in pravo

Delitev po potrebah ne terja ekonomske (količinske) enakosti, ampak racionalno in medsebojno usklajeno porabo. Merilo, ki je lastno menjavi blagovnih ekvivalentov, zdaj nadomesti merilo, ki izhaja iz posameznikovih potreb in nagnenj (sposobnosti). Ob domnevi, da dobrin ni in da jih ne more biti v neomejenih količinah, je treba tudi tokrat upoštevati, da je posameznikova »pravica« omejena s »pravnicami« drugih, to je s tem, da morajo biti potrebe posameznikov zadovoljene v pravičnem sorazmerju s potrebami drugih.

V te primeru gre za solidarno in neenako obravnavanje neenakih posameznikov, za obravnavanje, ki dosega kvalitativno enakost (zadovoljitev potreb) s tem, da so dobrine razdeljene glede na psihofizične in druge razlike med ljudmi. Interesna raznolikost pa seveda izvira še iz ekonomskih, političnih, socialnih in drugih okoliščin življenja, dela in ustvarjanja ljudi,³² v končni posledici pa jo kljub enakim življenjskim okoliščinam omogočajo tudi naravni privilegiji, kakršna sta, denimo, neenaka individualna nadarjenost in usmerjenost.³³ Iz teh razlogov si je težko zamisliti, da bo delitev po potrebah potekala nemoteno in v mejah reda, ne da bi bili posamezniki podrejeni obveznim (pravnim) pravilom.³⁴ Le-ta bodo morala podrobneje opredeljevati in razčlenjevati enotna merila za ugotavljanje potreb in za takšno delitev dobrin, ki bo v skladu s poprej določenimi potrebami posameznih subjektov.³⁵

č) Druga družbena razmerja in pravo

Pravo se navezuje še na kopico drugih družbenih razmerij. Le-ta so tako heterogena in odvisna od konkretnih družbenih razmer, da jih v kolikor toliko zanesljivo preglednico ni mogoče zajeti.³⁶ To ugotovitev

³² Glej Edvard Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana 1977, str. 86.

³³ Glej K. Marx: Kritika gothskega programa, str. 493.

³⁴ O tem problemu glej zanimiva izvajanja tudi pri Jožetu Goričarju (Temelji obče sociologije, Ljubljana 1972, str. 198 in nasl.) in pri Stevanu Vračarju (Socialna sadržina funkcije državnopravnog poretka, Beograd 1965, str. 226 in nasl.).

³⁵ Prim. tudi Vojan Rus: Etika in socializem. Ljubljana 1976, str. 345–346; V. R. ugotavlja: »To seveda ne pomeni, da bo kdaj možna popolna zadovoljitev vseh človeških potreb, saj bi to pomenilo konec gibanja in bivanja človeštva. V bodočnosti je možna le bistveno večja, ne pa absolutna skladnost med potrebami in vrednotami; v tem smislu je možna družba, v kateri se deli po potrebah«.

³⁶ Prim. Georges Ripert: Les forces créatrices du droit. Paris 1955, str. 82 in 86 ter Katja Vodopivec: O oblikovanju kazenskopravnih norm. Zbornik znanstvenih razprav XXXIII, Ljubljana 1968, str. 7; slednja ugotavlja: »Na oblikovanje zakonskih določil nasploh vplivajo:

- geografski položaj družbene skupnosti in gostota prebivalstva na nekem družbenem prostoru;
- stopnja razvoja produktivnih sil in načinov proizvodnje;

potrjujejo tudi stališča, ki so se izoblikovala v jugoslovanski teoriji prava. V njej je nesporno, da pravo ureja ekonomska in politična razmerja, glede drugih družbenih razmerij pa obstajajo različna, a vendar ne izključujoča se gledišča.³⁷ Med temi in podobnimi teorijami tako razmerje tudi ni mogoče vse dotle, dokler merijo le na ustrezno zunanje vedenje in ravnanje pravnih naslovljencev. Ob tej domnevi je kakršnakoli taksativna opredelitev prednormativnih družbenih razmerij prej orientacijska kot izčrpna, saj domala ni takšnega področja družbenega življenja, ki bi bilo kar za naprej in v celoti imuno pred posegi prava.

Iz tega je dovolj jasno razvidno, da je predmet pravnega urejanja določljiv le glede na nekatere notranje značilnosti in lastnosti posameznih družbenih razmerij. Te lastnosti vsebujejo vsa tista družbena razmerja, ki so v tolikšni meri konfliktna, da jih prizadeti subjekti ne morejo sami disciplinirati.³⁸ Če pravo v teh primerih ne bi posredovalo, bi bil ogrožen obstoj družbe ali pa bi bilo vsaj oteženo nemoteno in uravnoteženo opravljanje vseh tistih dejavnosti, ki so za družbo življenjsko pomembne.

V skladu s temi izhodišči morajo biti pravno disciplinirana vsa nepomirljiva družbena nasprotja, se pravi nasprotja, ki so razredne narave. Predmet prava so tudi konflikti, ki se porajajo na tleh socialističnih družbenih odnosov. V jugoslovanski družbi se ta nasprotja in neenakosti raztezajo vse od pojavov razredne in slojne razčlenjenosti družbe ter neenakomerne porazdelitve družbene moči in socialnih razlik znotraj samega delavskega razreda, pa protislovij med samoupravnim in tehno-birokratičnim odločanjem, prek nasprotij med državno oblastjo in parcialnimi samoupravnimi interesi do nacionalnih konfliktov, kulturno-civilizacijskih razlik ter neenakomerne ekonomske razvitosti posameznih občin, republik in avtonomnih pokrajin.³⁹

Vzporedno s temi in podobnimi konflikti so tu še psihofizične in druge razlike med ljudmi, to je razlike, ki obstajajo kljub temu, da morajo biti možnosti za človekov osebni razvoj čedalje bolj izenačene. Če se omejimo le na sedanje družbene razmere, lahko ugotovimo, da stopnja človekove osveščenosti in socializiranosti še zdaleč ni tolikšna, da bi

- stopnja razvoja produkcijskih in drugih iz njih izvirajočih družbenih odnosov;
- stopnja razvoja družbene zavesti in prosvetljenosti ljudi z medosebni odnosi, običaji in vrednotenji;
- tradicionalni predsodki in verovanja.»

³⁷ Prof. Kušej uvršča, na primer, k ekonomskim in političnim razmerjem še družinske odnose (Uvod v pravoznanstvo, Ljubljana 1976, str. 77), prof. Lukić še družinska, kulturna, ideološka, religiozna, moralna in druga razmerja (Teorija prava, Beograd 1957, str. 58), prof. Vračar pa še ideološko področje družbenega življenja (Socialna sadržina funkcije državnopravnog poretka, str. 201).

³⁸ Glej Visković: Pojam prava, str. 97-98.

³⁹ V jugoslovanski teoriji prava je interdisciplinarno preučevanje prava domala nerazvito. S tem merimo zlasti na pravnosociološke in pravnoekonomske raziskave, ki naj bi ugotavljale, kako nenormativni družbeni pojavi vplivajo na pravo; glej Slobodan Bosnić: Istraživanja radničkog samoupravljanja (1950-1977) – referat na znanstvenem posvetovanju »Teoretični in metodološki vidiki raziskovanja socialistične samoupravne družbe«, org. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj«, Ljubljana, januarja 1980 (glej tudi Marijan Pavčnik: Interdisciplinarnost, celovitost in pravo. Pravnik, št. 1-3/80, str. 25). Druga plat problema pa je v tem, da sama teorija prava ne izrablja dovolj dosežkov jugoslovanske sociologije in drugih družbenih znanosti (glej Anton Perenič: Ali pravna teorija lahko prispeva k učinkovitosti prava? Zbornik Višje pravne šole, Maribor 1980, str. 58 in nasl.).

posamezniki ravnali v skladu s pravnimi in drugimi temeljnimi pravili sožitja le zaradi tega, ker bi jim tako vedenje že postalo bolj ali manj samoumljiva navada.⁴⁰ V širšem smislu so zato predmet pravnega urejanja tudi tista družbena razmerja, v katerih že specifičen način posameznikovega vedenja in ravnanja narekuje, da ga mora oklepiti še pravna forma. To pomeni, da mora pravo s svojo načrtnostjo in organizacijskotehnično izbrušenostjo urejati nasploh vsa tista družbena razmerja, ki se navezujejo na točno odmerjene pravice in dolžnosti.⁴¹ S tem je ponovno potrjeno, da je zagotavljanje reda poglavitna ali pa vsaj ena izmed temeljnih funkcij prava – tako na področju interesno heterogenih in konfliktnih družbenih razmerij, kakor tudi povsod tam, kjer je že zaradi sestavljenosti, zapletenosti in strokovnosti določenih opravil in dejavnosti (npr. ravnanje v cestnem prometu) potrebno, da je aktivnost posameznikov natančno določena in medsebojno usklajena.

3. *Problem kreativnosti prava*

V uvodu smo opozorili, da normativna moč družbene stvarnosti ni pravna že sama po sebi, ampak nudi le bolj ali manj izoblikovano gradivo in prvine, ki so takšne narave, da morajo biti zaradi njih določena družbena razmerja pravno urejena. Če je ta ugotovitev točna, nastaja vprašanje, kakšno je potem razmerje med pravno normo in drugimi sestavinami pravnega pojava, na primer med normo in družbenim razmerjem. Ob tem se je treba vnovič soočiti s stališčem, po katerem naj bi imelo pravno razmerje kar vselej prvenstvo pred pravno normo (Pašukanis).

Iz te Pašukanisove ugotovitve ne izhaja, da je pravno razmerje mogoče brez norme, ali pa da je le-ta manj pomembna sestavina pravnega pojava. Pravnemu razmerju gre prvenstvo samo zato, ker je to razmerje istovetno z dejansko obstoječimi in razvijajočimi se razmerji. Če je izdan zakon, a se ta v dejanskem družbenem življenju ne uresničuje, ga ne istovetimo s pravom. V tem primeru imamo opraviti le z željo in zamisljivo, kakšno naj pravo bo: pravo je potemtakem šele udejanjena norma in ne že norma sama po sebi.

To udejanjeno normativnost Pašukanis enači s pravnim razmerjem. Sestavina pravnega razmerja je tudi pravna oblika⁴² kot tista prvina, ki daje družbenemu razmerju pravno naravo. Sama pravna oblika pa je kreacija družbene prakse in je kot taka neposredno vraščena v pravno

⁴⁰ Ob tem je treba upoštevati več dejavnikov; Ljubo Bavcon (Narava socialnopatoloških pojavov, obj. v delu Bavcon [in drugi]: Socialna patologija. Ljubljana 1969) ugotavlja, da so v naših »razmerah posameznikova reagiranja, ravnanja in dejanja odvisna s sociološkega gledišča predvsem od treh dejavnikov: aa) od njegovega konkretnega družbenega statusa; bb) od uspešnosti ali neuspešnosti procesa socializacije in cc) od večje ali manjše uspešnosti družbene kontrole ali z drugimi besedami od večje ali manjše stopnje družbene organiziranosti oziroma dezorganiziranosti« (str. 29–30).

⁴¹ Glej Georges Gurvitch: L'idée du droit social, str. 103 in nasl. ter Radomir Lukić: (1) Samoupravno pravo i pravo, Samoupravno pravo, št. 2/75, str. 5–6 in (2) Vrste našeg samoupravnog prava, Arhiv, št. 4/80, str. 461.

⁴² Glej razdelek 2, tč. a te razprave.

razmerje. Postavljeno (državno) pravo črpa to obliko iz že obstoječih pravnih razmerij in vnaša vanjo le ustrezno jasnost in obstojnost.⁴³ Od tega načela je mogoča izjema tedaj, ko šele ustrezen prepis spodbudi (predvidi) pravno razmerje in se potem to razmerje tudi dejansko izoblikuje.⁴⁴

Iz tega razberemo, da izhaja postavljeno (npr. zakonsko) pravo praviloma iz faktično nastalega pravnega razmerja in z njim spojene pravne oblike, ki je le drugi (beri: Pašukanisov) izraz za dejansko nastalo normo. Ta dejanska normativnost je torej temeljna prvina prava, medtem ko vnaprej oblikovana pravna pravila niso njegova obvezna sestavina. Takšno razlago najjasneje potrjujejo tisti pravni sistemi, v katerih ne obstaja posebna zakonodajna (pravodajna) dejavnost, ker to regulativno funkcijo posredno opravljajo kar sodišča, ko odločajo v posameznih in konkretnih primerih.⁴⁵

Pašukanisova izvajanja zelo jasno opozarjajo na organsko zraščeno normativnega z dejanskim in narobe. Ta stališča so posebej zavezujoča za tiste organe, ki so nosilci zakonodajne (pravodajne) dejavnosti. Oblikovanje formalnih virov prava naj potemtakem pomeni iskanje in ustvarjanje takšnih pravnih norm in rešitev, ki so objektivno možne in s tem tudi uresničljive.⁴⁶

Ta prizadevanja se morajo nanašati tako na blagovnotržna razmerja kot tudi na druga družbena razmerja, ki so relevantna za pravo. Le-ta je Pašukanis zanemaril, dal s tem prevelik poudarek ekonomskim razmerjem in ga je zato mogoče vsaj delno označiti kot ekonomskega determinista.⁴⁷ Tako usmerjen je obravnaval tudi nadaljnji razvoj prava v socialistični družbi in se pri tem oprl na rast socialističnega gospodarstva, ki naj omogoči, da bo izginil interesni konflikt med družbo in posameznikom. Kakor je predvideval, naj bi z odpravo tega nasprotja odmrlo tudi pravo kot tisti pojav, ki ga izziva ravno konflikt privatnih interesov.⁴⁸

Kar zadeva predmet našega preučevanja, se zastavlja še vprašanje, ali ni Pašukanis ozek tudi v tem, da se osredotoča domala le na faktične razsežnosti prava. Dokazovanje, da pravo vznikaja iz dejanskosti (*ex facto oritur ius*), je sicer točno, a vendar enostransko, ker pozablja, da se tudi dejanskost kvalitativno spreminja, če pravo na njo ustvarjalno vpliva. Socialističnemu pravu naj bi bilo po tej strani sploh lastno, da samo sebe

⁴³ Glej Pašukanis: *Opšta teorija prava i marksizam*, str. 105–106.

⁴⁴ Glej *ibidem*, str. 100.

⁴⁵ Glej *ibidem*, str. 100, op. 27: »Uzred budi rečeno, potrebno je ukazati da socijalno-regulativna djelatnost može da bude bez unaprijed fiksiranih normi. U to nas uvjerava činjenica tzv. sudskog stvaranja prava. Njegov značaj je naročito upadljiv u onim epohama kojima nije uopšte bila poznata centralizovana fabrikacija zakona. Tako je starogermskim sudovima bio posve tuđ pojam gotove, izvane date norme. Razni zbornici pravila nisu bili za porotnike obavezni zakoni, nego pomoćna sredstva poučavanja na osnovu kojih su izgrađivali svoje sopstveno mišljenje.»

⁴⁶ Glej diskusijske prispevke Franceta Bučarja, Gorazda Kušēja in Nikole Viskovića v razpravi na temo »Vrednost prava u jugoslovanskom društvu«, *Gledišta*, št. 5–6/72.

⁴⁷ Glej Boštjan Zupančič: Pašukanis in današnji čas (oblika in vsebina prava), *Pravnik*, št. 4–6/80, str. 101–102.

⁴⁸ Glej Gorazd Kušej: *Uvod v pravoznanstvo*, str. 292.

presega in zato ustvarjalno preraščanje dejanskega ne le dopušča, ampak ga tudi usmerja in spodbuja.

Pravo pa seveda ni kreativno samo tedaj, ko dejanskim družbenim razmerjem nekaj pridaja, jih dopolnjuje ali spreminja. Kreativnost izpričuje že dejstvo, da daje pravna norma družbenemu razmerju pravno obliko: kakor hitro postane družbeno razmerje pravno, je s tem samim drugačno, kot je bilo poprej. Družbeno razmerje je zdaj točno določeno ali vsaj določljivo, je zanesljivo in predvidljivo, pa tudi izsiljivo v posebej predvidenem in prav tako določno oblikovanem postopku. Če ponovimo, je mogoče ugotoviti, da »golo« družbeno razmerje nima teh lastnosti že samo po sebi, ampak mu jih daje šele pravo oziroma pravna norma.⁴⁹ Zlitje družbenega razmerja s pravno obliko je zato kreativno vse do takrat, dokler pravna norma pospešuje razvoj zgodovinsko obstojnega družbenega reda ali pa ga vsaj varuje in utrjuje.

⁴⁹ Glej Gorazd Kušej: Pripombe na rob razprave Iva Krbeka »Prilog teoriji o pojmu prava«, *Pravnik*, št. 1-3/54, str. 5 in Perenič: *Relativna samostojnost prava*, str. 66.

SILVO DEVETAK

Odnosi med matico in manjšino

(načelno vprašanje nacionalne enakopravnosti)

Večina narodnih in etničnih manjšin je nastala na ta način, da so državne meje presekale del etničnega ozemlja posameznega naroda, ki je – v največ primerih – ustanovil lastno »nacionalno državo«. Ker so meje nemalokrat nastale v krčih političnih in oboroženih spopadov, so lahko odnosi med manjšino in matico občutljivo politično vprašanje.

Zunanja politika Jugoslavije temelji na prepričanju, da vprašanja manjšin ni moč razreševati s spreminjanjem meja, ampak z uresničevanjem njihovih pravic in z mednarodnim sodelovanjem. Za načelo nedotakljivosti meja so se v sklepni listini evropske konference o varnosti in sodelovanju leta 1975 opredelile tudi evropske države (razen Albanije).

Spričo tega je vprašanje položaja in razvoja manjšin čedalje bolj povezano tudi z mednarodnimi odnosi, zlasti pa z odnosi med sosednimi državami. Predvsem v devetnajstem stoletju je vladalo prepričanje, da je vprašanje razvoja posameznega naroda moč dokončno razrešiti le v okviru nacionalne države. To se je posredno nanašalo tudi na narodne, etnične ali jezikovne manjšine. Takšno prepričanje je nemalokrat razpihovalo boje za »nacionalne meje«, za »naravne pravice« ipd.

V današnjih okoliščinah, ob koncu dvajsetega stoletja, bi se moralo težišče prizadevanj za pravice in napredek manjšin premakniti na druga področja, predvsem v iskanje novih poti za sodelovanje in povezovanje, ki naj bi ustvarjalo takšne mednarodne razmere, v katerih državne meje ne bi pomenile ovire za nemoten kulturni razvoj naroda, katerega deli živijo kot manjšine v drugih državah. V tem pogledu se bodo prizadevanja za svoboden razvoj manjšin čedalje bolj povezovala z bojem za mednarodno sodelovanje, mir, varnost in napredek ter za demokratizacijo mednarodnih odnosov.

Problematika odnosov med matico in manjšino pridobiva v zadnjem času nove mednarodne razsežnosti spričo dejstva, da se številne populacije, ki so kot delavci – migranti (ali begunci) odšle v druge države, ne nameravajo (ali ne morejo) več vrniti v »domačo državo«. Odpira se globalno vprašanje, na katerega še ni moč natančno odgovoriti: kako tem

novim »etničnim manjšinam« – kot posameznikom in kot skupini – zagotoviti v državah, kjer so se naselili, politične, socialno-ekonomske, kulturne in druge pravice. Države, ki poskušajo ta problem razrešiti s pomočjo integracije teh novih populacij ob ohranjanju njihovih kulturnih značilnosti (kot so Avstralija, Nizozemska, Norveška, Švedska), bodo kaj kmalu prišle do spoznanja, da je takšna politika možna le ob razvijanju širokih vezi z državami, od koder so te nove populacije prišle. Kakorkoli že imenujemo to povezovanje, gre v bistvu za uresničevanje klasičnega odnosa med matico in manjšino, le da v teh primerih pretakanje »življenjskih sokov« ne poteka več prek meja sosednih držav, ampak na regionalni ali pa celo univerzalni ravni. Ravno to daje problemu zaposlovanja v tujini nove dimenzije, v katere se v okviru tega članka ne bi spuščali.

Pri iskanju možnosti za ohranitev in razvoj manjšin je potrebno v vsakem primeru izhajati iz dejstva, da so narodne, etnične ali jezikovne manjšine sestavni del političnega in družbenega ustroja države, v kateri živi. Njihovi razvojni problemi se potemtakem lahko dokončno razrešujejo le v okviru pogojev, ki jih postavljajo posamezni politični, ustavni in gospodarski sistemi, pri čemer mora država dosledno spoštovati in izpolnjevati obveznosti, ki jih je sprejela z mednarodnimi pogodbami, ali ki izhajajo iz splošnih načel mednarodnega prava. Boj za napredek manjšine je zaradi tega neločljivo povezan s splošnimi prizadevanji za demokratični in humanistični razvoj družbe in države, v kateri manjšina živi.

Ob tem pa je nesporno dejstvo, da je sodelovanje narodne manjšine z narodom, kateremu etnično pripada, nujni pogoj za ohranjanje narodnih značilnosti in nemoten ter vsestranski napredek manjšine. Narodna manjšina sicer – glede na socialno-politične in kulturne razmere, v katerih se nahaja – živi svoje življenje –, a je vendar slejkoprej del narodnega telesa, ki se oplaja s kulturnim in nacionalnim razvojem naroda kot celote. In obratno, ustvarjalnost narodne manjšine je, kljub posebnostim, ki opredeljujejo njeno vsebino in razsežnost, sestavni del duhovne in materialne ustvarjalnosti matičnega naroda.

Spričo vsega tega ni nobenega dvoma, da mora učinkovito varstvo narodne manjšine zaobjeti tudi njeno pravico, da razvija stike in sodelovanja z narodom istega etničnega porekla, kar po drugi strani matičnemu narodu nalaga moralno dolžnost, da pri načrtovanju svojega kulturno-etničnega razvoja ustvarja ustrezne možnosti tudi za sodelovanje pri razvoju svojih delov, ki kot manjšina živijo v drugih, največkrat sosednjih državah.

V razmerah univerzalne medsebojne povezanosti sveta državna pripadnost ne bi smela bistveno vplivati na narodno življenje manjšine. Toda danes še živimo v svetu, v katerem državne meje marsikje pomenijo resnično prepreko za medsebojno zblíževanje narodov in za prepletanje in medsebojno oplajanje njihovih kultur. V takšnih splošnih razmerah seveda niti narodne manjšine ne morejo uresničevati pravice do sodelovanja z matičnim narodom.

Glede na to, da živi manjšina v drugi državi, je proces njenega sodelovanja z matiko v bistvu posebna oblika meddržavnega sodelovanja, ki mora temeljiti na pravilih mednarodnega prava in na običajih, ki so se razvili v dosedanji praksi v posameznih državah oziroma na posameznih geografskih področjih.

Pravica ali dobra volja?

Najprej je treba pojasniti vprašanje, ali je pravica manjšine do sodelovanja z matičnim narodom odvisna od dobre volje države, kjer manjšina živi, ali pa je obvezujoča norma mednarodnega prava? Pritrjujemo stališču jugoslovanskega strokovnjaka za mednarodno pravo B. Vukasa, da je »pravica manjšine do vzpostavljanja in vzdrževanja zvez z matičnim narodom del »splošnih pravnih načel« v smislu tč. c) 1. para. 38. čl. statuta mednarodnega sodišča.¹ Poleg tega je ta pravica povezana z normami mednarodnega prava, ki urejajo položaj posameznika v mednarodni skupnosti in demokratično pravico človeka do stikov s subjekti drugih držav, kar vključuje tudi njegovo pravico, da zapusti državo in se vanjo vrne.² Ta pravica je vključena tudi v jugoslovanski predlog Deklaracije OZN o pravicah narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin, o katerih teče razprava v komisiji OZN za človekove pravice.³ Prav tako so to obliko mednarodnega sodelovanja manjšin podprli v programu akcij, ki so ga sprejeli na prvi svetovni konferenci za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji leta 1978 v Ženevi,⁴ pa tudi na mednarodnem seminarju OZN o večnacionalnih družbah v Ljubljani leta 1965 oziroma na seminarju OZN o razvijanju človekovih pravic pripadnikov etničnih, narodnih in jezikovnih manjšin na Ohridu leta 1974.⁵ Pravico manjšin do sodelovanja z matičnim narodom potrjuje tudi praksa številnih držav.⁶

Preprečevanje sodelovanja manjšine z matičnim narodom zato ni zgolj odsev asimilacijske politike države, ki ga izvaja, marveč je to tudi akt diskriminacije pripadnikov manjšine zaradi njihovega etničnega porekla in s tem tudi kršitev temeljnih načel mednarodnega prava. Kot preprečevanje stikov pa ne moremo šteti samo fizično ali pravno onemogočanje stikov, ampak tudi izvajanje propagande, katere cilj je, da se manjšini odvzame ta pravica, oziroma da se v državi ustvari takšno politično vzdušje, ki bi jo dejansko omejevalo.

¹ Budislav Vukas: *Etnične manjine i mednarodni odnosi*, str. 126–127, Zagreb, Školska knjiga 1978.

² Na primer, 13. čl. Univerzalne deklaracije o pravicah človeka iz leta 1948 (podobne določbe so zajete tudi v 12. členu Mednarodnega pakta o političnih in državljanskih pravicah in v 5. členu Mednarodne konvencije o odpravi rasne diskriminacije ter v sklepnem dokumentu KEVS).

³ 3. tč. 3 člena: »Pripadniki manjšin morajo imeti pravico do izražanja in razvoja kulturnih in drugih stikov z matičnim narodom«. Glej *Razprave in gradivo*, 13–14, 1981, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

⁴ Deklaracija in program akcij Svetovne konference za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji (Ženeva, 14–25. avgust 1978). Doc. A/33/262, Programme of Actions, tč. 10, str. 21.

⁵ Glej ST (TAO) HR/23 in ST (TAO)/HR/49.

⁶ Poleg SFRJ naj kot primer naštejemo še Dansko, ZR Nemčijo, Finsko, Švedsko, Avstrijo, Italijo, Madžarsko in Avstralijo.

Prepoved stikov z matičnim narodom bi bila z vidika mednarodnega prava dopustna le v primerih, ko bi bila država, kjer manjšina živi, to prisiljena storiti zaradi zaščite svoje neodvisnosti, zaradi zaščite svoje družbene ali politične ureditve, ali pa da bi ohranila red in mir na svojem ozemlju. Ker gre v vseh teh primerih za politične odločitve, je vselej tvegano ugotavljati, kdaj gre za ukrepe, ki so v skladu z mednarodnim pravom. V nobenem primeru po mednarodnem pravu takšno ravnanje ne bi bilo dopustno, če bi ti ukrepi omejevali samo svobodo pripadnikov manjšine in ne tudi drugih državljanov, in sicer na enakopravni podlagi.

Širok vsebinski obseg

Tudi v državah, ki dopuščajo razvijanje odnosov med matico in manjšino, to sodelovanje večkrat usmerjajo le na jezik in kulturo v širšem smislu. Čeprav se zavedamo zapletenosti tega vprašanja, se nam vendarle zdi, da bi bilo zelo tvegano omejevati medsebojno pretakanje življenjskih sokov med raznimi deli istega naroda samo na ti dve področji narodne samobitnosti. Identiteto naroda (in narodne manjšine) opredeljujejo namreč tudi druge družbene, ekonomske, zgodovinske in podobne značilnosti, katerih napredek – v posameznostih ali v celoti – je odvisen od medsebojnega prepletanja in povezovanja ustvarjalnih dosežkov vseh elementov, ki sestavljajo družbeno tvorbo, ki jo pojmuje kot narod.

V praksi se pojavljajo najrazličnejše oblike sodelovanja, ki sestavljajo zelo razvejano pahljačo vprašanj.

Razsežnost pojavnih oblik pravice do sodelovanja bi morala biti po našem mnenju odvisna od vsakokratnih razvojnih potreb manjšine. Zato bi na tem mestu opozorili le na posamezne vsebinske sklope, ki se pojavljajo v dosedanji praksi držav.⁷

Prvi sklop zajema uvoz oziroma menjavo kulturnih dosežkov v jezikih narodov (književnost, likovna, glasbena umetnost; znanstvena, strokovna in tehnična literatura; menjava oziroma sodelovanje pri pripravi TV in radijskih programov ipd.).

Drugi sklop se nanaša na sodelovanje za potrebe učnega in vzgojnega procesa v jezikih narodnosti (učbeniki in druga strokovna literatura; učna pomagala; priprave učnih programov za posamezne predmete; različne oblike vzgoje in strokovnega izpopolnjevanja učnih kadrov – seminarji, štipendiranje ipd.).

Tretji sklop se nanaša na sodelovanje in povezovanje kulturnih, izobraževalnih, raziskovalnih, likovnih in sorodnih institucij, društev in organizacij glede na možnosti povezovalnega delovanja skupnega narodnega in kulturnega prostora.

⁷ Glej M. Gvozdenov: Značaj saradnje manjine sa maticom, referat na mednarodnem seminarju OZN o razvijanju človekovih pravic narodnih, etničnih in drugih manjšin, Ohrid, 25. junija do 8. julija, 1974. Poleg jugoslovanskih so zanimive tudi izkušnje tovrstnega sodelovanja med Švedsko in Finsko, Dansko in ZRN, Italijo in Avstrijo, Madžarsko in njenimi sosedi, Mongolijo in ZSSR. Glede »novih etničnih manjšin« so zanimive zlasti izkušnje Avstralije.

Četrti sklop obsega sodelovanje strokovnih organizacij in društev (pravniki, zdravniki, obrtna združenja ipd.).

Peti sklop se nanaša na različne oblike vključevanja pripadnikov manjšine v splošno gospodarsko, turistično in podobno meddržavno, zlasti pa t. i. obmejno sodelovanje.

Manjšine – aktivni dejavnik sodelovanja

Čeprav smo prepričani, da gre razvoj v tej smeri, zaenkrat še ne moremo govoriti o tem, da so manjšine kot skupina subjekt mednarodnega prava tako kot so to države, mednarodne organizacije ali posameznik. Prav tako bi v mednarodni praksi težko našli dokaze, da so manjšine samostojni subjekt mednarodnih odnosov, ki v mednarodnem komuniciranju samostojno sprejema obveznosti po mednarodnem pravu.⁸ Res pa je, da so manjšine dejavnik, ki s svojim delovanjem vpliva na mednarodne odnose. Številni pa so tudi primeri, kjer so manjšine kot posamezniki in le bolj redko kot skupina, predmet mednarodnega dogovarjanja oziroma mednarodnih pogodb univerzalne, regionalne in bilateralne narave.⁹

V vsakem primeru pa je vloga manjšin v mednarodnih odnosih omejena le na tisti obseg, ki ga določa pravni sistem države, v kateri živijo. Glede na to bi lahko rekli, da so manjšine subjekt mednarodnih odnosov le posredno, v okviru pooblastil, ki jih opredeli država, kjer živijo.

Na splošno se sodelovanje z matico razvija na dva načina: z neposrednim sodelovanjem in povezovanjem in z vključevanjem življenjskih dosežkov narodne manjšine v različne oblike meddržavnega sodelovanja. V vsakem pogledu pa bi se morala manjšina pojavljati v tem sodelovanju kot dejavnik mednarodnih odnosov, ki svoje ravnanje določa samostojno, v skladu s svojimi interesi in razvojnimi potrebami.

Uresničevanje nesporne pravice manjšine do sodelovanja z matičnim narodom je zatorej odvisno predvsem od treh, med seboj povezanih dejavnikov:

Prvič, od stopnje demokratičnosti političnega sistema države in družbe, v kateri manjšina živi. Uresničevanje te pravice manjšine je v celoti možno le v državi z demokratičnim ustrojem, v kateri posamezniki in družbene skupine lahko svobodno razvijajo stike s subjekti v drugih državah in z organizacijami, ki delujejo v mednarodni skupnosti. Tudi to potrjuje trditev, da dejanski položaj in pravice manjšine odsevajo stopnjo demokratičnosti družbe, v kateri manjšina živi.

Drugič, povezovanje manjšine z matico je odvisno od političnega vzdušja v odnosih med »državo manjšine« in »državo matičnega naroda« in od širine njunega medsebojnega sodelovanja, zlasti na področjih, ki so za napredek manjšine »najpomembnejša« (vsestranski obmejni stiki, kulturno, znanstveno in tehnično in podobno sodelovanje). Edvard Kar-

⁸ Glede tega se z Vukasom ne strinjamo v celoti, glej cit. delo, str. 20–23.

⁹ O tem glej S. Devetak: Razvoj sistema OZN o pravicah manjšin v luči jugoslovanskega predloga Deklaracije o pravicah narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin. Razprave in gradivo, št. 13–14, 1981.

delj je o tem zapisal: »Končna rešitev problema narodnih manjšin je dejansko v tistih družbeno-zgodovinskih procesih, ki pripravljajo postopno premagovanje in odpravo državnih meja nasploh, ne glede na to, v kateri skupnosti narodi živijo.«¹⁰

Zato je v interesu manjšin samih, da na sedanji stopnji razvoja mednarodnih odnosov utrjuje svojo vlogo dejavnika, ki povezuje narode in države in jih usmerja na dolgoročno sodelovanje. V tem je tudi dialektična povezanost boja manjšine za njene pravice s splošnimi prizadevanji naprednih političnih sil za širjenje mednarodnega sodelovanja, zlasti med »državo manjšine« in »državno matico« ter za mir, varnost in svetovni napredek.

In tretjič, uresničevanje pravice manjšine do sodelovanja z matičnim narodom je odvisno od tega, ali je ta sploh pripravljen za sodelovanje, predvsem pa od naravnosti politike »države matičnega naroda« do »države manjšine«.

Sklep

Glede na to, da so pripadniki narodne manjšine državljani druge države, in da živijo na suverenem ozemlju druge države, so odnosi med matico in manjšino, kot je bilo že rečeno, eno od najbolj občutljivih vprašanj v mednarodnih odnosih. Kriteriji za ocenjevanje teh odnosov morajo, po našem mnenju, temeljiti predvsem na tem da mora biti manjšina tudi v tem procesu samostojen subjekt, ki enakopravno odloča o vsebini in oblikah sodelovanja. *Pri tem pa mora spoštovati politično ureditev in pravni sistem države, kjer živi, ustrezne norme mednarodnega prava in obče sprejeta načela, ki uravnavajo mednarodne odnose, zlasti odnose med državami.*

»Matična država« pa mora pri razvijanju odnosov z manjšino spoštovati politično neodvisnost, teritorialno celovitost ter ustavno in politično ureditev »države manjšine«. Vsakršno vmešavanje v te zadeve ali spodbujanje političnih, separatističnih in drugih gibanj bi pomenilo grobo kršitev mednarodnega prava in načel deklaracije OZN o prijateljskih odnosih med državami. Za take kršitve pa, seveda, ne gre takrat, ko »matična država« po običajnih poteh mednarodnega občevarja intervenira v primerih, ko »država manjšine« krši temeljna načela mednarodnega prava ali ne izvaja obveznosti, ki jih je v odnosu do manjšine prevzela z bilateralnimi in drugimi mednarodnimi sporazumi.¹¹

V vseh teh primerih se pravni vidiki pogosto prepletajo s političnimi, zato bi radi ponovno poudarili svoje prepričanje, da je moč vsa morebitna nesoglasja, ki nastajajo glede pravic manjšin in njihove vloge v mednarodnih odnosih, predvsem v odnosih z matico, razreševati le z razvijanjem prijateljskih odnosov in v vzdušju vzajemnega spoštovanja interesov, in vzajemnega zaupanja prizadetih držav.

¹⁰ Edvard Kardelj: Nacija i mednarodni odnosi. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod 1975, str. 102.

¹¹ O tem, vendar z drugega zornega kota, glej E. Petrič: Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Obzorja, Maribor 1977, str. 297.

IGOR RAVNIKAR

Vzdržati pred pritiski in iti do kraja

Vsaj nekaj je postalo gotovo: da sta voluntarizem in oportunizem v dolgoletnem razvoju ekonomske politike in gospodarskih tokov pripeljala jugoslovansko ekonomijo v položaj, ki ga smemo brez hujše bojazni pred očitkom, češ da »rišemo vraga na steno«, imenovati kriza. Če kdo meni, da je mogoče za sistematično zanikanje ekonomskih zakonitosti ter vsiljevanje pragmatičnih odločitev družbenopolitičnih skupnosti (in s tem rušenje ekonomske subjektivitete gospodarskih subjektov) najti kakšen blažji izraz kot voluntarizem, za zelo težaven položaj, ki dolgo traja, pa bolj optimistično ali mobilizacijsko zvenečo besedo, kot je kriza, naj kar izvoli. S sprenevedanjem (ki je še kako spremljalo naš dosedanji razvoj in iskanja) pa stvari ne bomo premaknili na bolje.

Za kako »dolgo trajajoč težaven položaj« gre, govorijo med drugim podatki o gibanju proizvodnje, izvoza, cen in porabe v prvi tretjini letošnjega leta ter finančnih rezultatih poslovanja gospodarskih OZD po periodičnih obračunih. Ne bomo utrujali bralca s številčnimi kazalci, ki jih lahko prebere v statističnih biltenih in skoraj v vseh časnikih in ugotovi, da se zeleni trendi v najpomembnejših kategorijah še ne izpolnjujejo. Niti v smislu ublaževanja problema zunanje likvidnosti države niti v smislu zmanjševanja porabe brez kritja, kar vse implicira nadaljnjo inflacijo in nadaljnje padanje učinkovitosti dela.

Vendar pa se še ne dogaja nič takega, kar bi upravičevalo oceno, da so obzorja brezupna. Želimo samo reči, da bo treba na tisti preobrat v trendih, ko se bodo stvari začele resnično obračati na bolje, najbrž še malo počakati. Čas plačila za nakopičene napake je nastopil in to pot se pač ne bomo tako poceni izvlekli. Ena od značilnosti našega – če lahko tako rečemo – »jugoslovanskega« načina obnašanja je, da znamo še kar odkrito in dokaj kritično oceniti razmere, v katerih se znajdemo in kar točno ugotoviti, kaj nam je napraviti in dobro opredeliti splošno smer delovanja. Ustavimo se pa vedno natančno na tisti točki, ko bi morali iz ugotovljenega potegniti do kraja vse konsekvence, obračunati s (sicer dobro znanimi) kriznimi žarišči, na tej podlagi natančno in sinhronizirano opredeliti vse potrebne ukrepe in jih potem brezkompromisno izpeljati.

Pričujoče pisanje seveda ne more imeti ambicije, da bi lahko poiskalo in ocenilo vse globlje, bistvene vzroke takega obnašanja, saj gre za zelo

zamotan splet medsebojnega učinkovanja številnih zgodovinskih okoliščin. Lahko pa opozorimo (kar ne more biti odveč) na nekatere najbolj značilne utvare (oziroma zmote, ali kakorkoli to že imenujemo), ki si jih odslej najbrž res dokončno več ne bi smeli privoščiti. Te utvare so ničkolikokrat botrovale blago rečeno čudnim ukrepom, s katerimi se je probleme razreševalo tako, da je njihova razrešitev povzročala nove probleme (ki jih je bilo potem treba spet razreševati in tako naprej). Podlegali so jim mnogi dobro misleči gospodarstveniki in tudi snovalci ekonomske politike. Nemara je ravno v nesposobnosti zasnovati akcije in ukrepe na podlagi spoznanj o dialektični medsebojni povezanosti in soodvisnosti pojavov vseskozi tičala nemoč te politike?

Pred nedavnim so v okviru komisije zveznih združenih svetov izdelali kot prvo konkretizacijo »Izhodišč dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije« projekt, ki ga imenujejo »protiinflacijska politika«. Nesporna novost in kvaliteta obeh dokumentov je ta, da vsaj prvič jasno in nedvoumno nakazujeta, s katerimi utvarami se bo treba spoprijeti.

Lotimo se ene teh utvar, verjetno najusodnejše:

O nujnosti prenosa ekonomskih odločitev iz »odtujenih centrov moči« v organizacije združenega dela, o nujnosti rehabilitacije ekonomskih zakonitosti in dejanske uveljavitve samoupravljanja se že zelo dolgo govori in piše – kot vemo z učinki, ki se vse bolj oddaljujejo od proklamacij. Zakaj? Ali se tisti, ki izgovarjajo ali prepisujejo te fraze, zavedajo, kaj sploh v resničnosti pogojuje ta prenos, in kakšne so njegove posledice? Da je dejanska »operacionalizacija« teh proklamacij pogojena z odvzemom (ali vsaj z bistveno okrnitvijo) oblasti nekaterim centrom in krogom, in da bo imela za posledico rušenje cele kopice v dolgih letih ali celo desetletjih ustvarjenih privilegijev?

Ali je mogoče pričakovati kakšen resničen premik »od besed k dejanjem«, če v gospodarskem mehanizmu nismo opredelili programa sprememb, s katerim bomo prenos odločanja de facto omogočili? Na primer: kaj je bilo v zadnjih letih konkretno storjenega, da bi se povečala akumulativnost organizacij združenega dela, ki je najbrž prvi pogoj za učinkovito funkcioniranje samoupravnega sistema in racionalno uporabo sredstev? Kako naj delavci v temeljnih organizacijah odločajo o uporabi akumulacije in o razširjeni reprodukciji, če jim ostane, denimo, (govorimo o ugotovljenem poprečju za jugoslovansko gospodarstvo) na 100 dinarjev lastnih virov poslovnih sredstev komaj 43 par akumulacije?

Že samo iz tega je očitna utvara, da je težišče odločanja možno premakniti proti združenemu delu brez bistvenejše prerazporeditve dohodka v korist tistega njegovega dela, ki temu združenemu delu ostane. Obstoječa razmerja v delitvi pa seveda močno godijo »centrom moči« v organih in organizacijah družbenopolitičnih skupnostih in ohranjevanju njihovega tutorstva do organizacij združenega dela.

To tutorstvo (v povezavi z drubenopolitičnimi organizacijami na nivoju iste DPS se praktično odloča skoraj o vsem bistvenem: o investicijah,

cenah, regionalnih združevanjih, izboru vodilnih poslovodnih kadrov v večjih OZD itd.) ima daljnosežne posledice, s katerimi bo treba pri uresničevanju reforme, ki jo nakazujejo dokumenti Kraigherjeve komisije, resno računati. Splet odnosov pri razpolaganju z družbenimi sredstvi, njihovi delitvi in usmerjanju je namreč pripeljal od položaja, v katerem so ekonomske motivacije gospodarskih subjektov in delavcev za boljše delo oziroma povečanje produktivnosti močno zmanjšane. Razumljivo: tutorstvo družbenopolitičnih skupnosti vključuje seveda skrb za eksistenco »svojih« podjetij, ki jo največkrat razumejo tako, da jih je treba reševati za vsako ceno, to je s stalno socializacijo njihovih stalnih izgub, še zlasti pa z zaščito pred grožnjami »zunanje« konkurence (npr. iz sosednje regije ali republike), kar praktično pomeni izničenje trga; ob taki zaščiti in brez trga pa so potem učinki racionalizacije, inovacij in drugih prizadevanj za povečanje produktivnosti smešno majhni v primerjavi z učinki, ki jih prinesejo dohodku za razdelitev odobrene višje cene in druge finančne ugodnosti, ki jim jih dajejo tutorji (na račun drugih).

Prej omenjeni projekt protinflacijske politike predlaga za ozdravitev zgoraj opisanih fenomenov več radikalnih rešitev, upoštevajoč zelo realne in pronicljive ugotovitve iz temeljnih izhodišč stabilizacijskega programa, da namreč »nekaterim slojem in silam v naši družbi (z etatističnimi tehnokratskimi in drugimi protisamoupravnimi orientacijami) ustreza status quo in poglobljanje nestabilnosti, kar opozarja, da moramo z odpori nujno računati...« Že program izhaja iz stališča, da bo treba oblast, ki so si jo bili prisvojili organi družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij na ekonomskem področju, prepustiti delovanju objektivnih ekonomskih zakonitosti oziroma vplivu ekonomske prisile (kar je prvi pogoj za uresničevanje temeljne koncepcije samoupravnega socializma, da delavci odločajo o dohodku in o vsem družbenem razvoju). »Protinflacijska politika« gre v konkretizaciji te zahteve še korak naprej in predlaga, da bo treba vmešavanje političnih funkcionarjev pri sprejemanju naložbenih odločitev odpraviti, če hočemo uveljaviti pravilo, da naj bi v prihodnje sankcije in odgovornost na napake neposredno nosili delovni kolektivi in še zlasti njihovi poslovodni organi.

In resnično: pri večini sanacijskih programov, predvsem za podjetja z velikim izgubami (v letošnjem prvem četrtletju so izgube v naši državi nevarno porasle), se kar naprej razglablja pretežno o takih objektivnih vzrokih, kot so spremembe v zunanjetrgovinskih predpisih, neskladja pri cenah, neugodna razmerja finančne narave, nekaj malega se sramežljivo pove o vzrokih »subjektivne narave«, kot so slaba organizacija dela, slaba izraba delovnega časa – ne pove pa se bistva, da je bila namreč naložba bodisi že od vsega začetka zgrešena, in da so bile že pri zasnovi proizvodnega programa zanemarjene glavne prvine rentabilnosti, ali pa da vodilna ekipa ni bila sposobna pravočasno reagirati na spremenjene »objektivne« razmere. Seveda se to ne pove, saj bi bila s tem ogrožena vpliv in ugled tistih dejavnikov v občini (ali širši DPS), ki so zgrešeni naložbi botrovali.

V takih primerih, ko se je o naložbi odločalo v ožji skupini ljudi (in manipuliralo z družbenimi sredstvi), je pravzaprav govoriti o »objektivnih« ali »subjektivnih« vzrokih za nastali fiasko zgolj besedna igra. Z vidika delavcev, ki na odločitev o naložbi in na njeno konstrukcijo dejansko tako niso mogli kaj prida vplivati, so vzroki za izgubo in njene posledice v vsakem primeru objektivne narave.

K realističnemu spoznanju snovalcev programa dolgoročne ekonomske stabilizacije, da bo treba zaradi daljnosežnosti napovedanih sprememb v načinu gospodarjenja in odnosih računati z nasprotovanji, bi pripomnili še to, da bo premagovanje teh nasprotovanj nemara precej trši oreh, kot si mislimo. Da bi jih postopoma le zlomili – zato da bi omogočili odgovorno in racionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi –, pa bo verjetno najprej treba brez zadržkov, jasno in natančno definirati, kakšni in čigavi interesi bodo ogroženi, če se bo začel napovedani stabilizacijski program res dosledno izvajati, in če se bodo začeli resneje majati vzpostavljeni privilegiji. Skupni imenovalec vseh teh privilegijev pa so taki odnosi in taka razporeditev moči odločanja, ki omogočajo stalno, že tako rekoč avtomatično prelivanje rezultatov dela iz produktivnih k manj produktivnim (ali pa sploh neproduktivnim) sferam. Očitki, ki jih iz dneva v dan poslušamo v razpravah gospodarstvenikov o tem, kako so tisti, ki se ravnaajo po političnih in resolucijskih smernicah, ki torej dobro in racionalno gospodarijo, vedno »kaznovani« z ukrepi, so samo eden od odsefov opisanega prelivanja.

Pri tem ne smemo biti naivni in misliti, da se bodo čutili ogrožene samo nekateri funkcionarji in uradniki iz tako imenovane družbene režije, ki so jim v sedanjih odnosih dohodki zagotovljeni ne glede na to, kako sami delajo in ne glede na rezultate v materialni proizvodnji (DPS, DPO, samoupravne interesne skupnosti, banke itd.) in pa še nekatere poslovodne ekipe, ki jim prej opisano tutorstvo zagotavlja existenco.

Pod vplivom demagogije tehnobirokratskih struktur se bo čutil ogroženega tudi del delavskega razreda, ki mu je v današnjih razmerah ob minimalni delovni angažiranosti vendar zagotovljena določena socialna varnost. Potemtakem ni odveč opozorilo, da bo treba v nadaljnjih razčlenitvah stabilizacijskega in protiinflacijskega programa predvideti tudi ustrezne načrte za zagotavljanje socialne varnosti in za prekvalifikacijo dela hipertrofiranih poklicev in jih tankočutno – to je upošteva je kriterije za selekcijo – vključiti v tekočo politiko.

Zanimivo je, da se danes, v razpravah o tej napovedani tako imenovani »tretji reformi« vse bolj pogosto slišijo nostalgичne reminiscence na gospodarsko reformo iz leta 1965, ki da smo jo tudi z dobrimi nameni in zelo lepo začeli, potem pa je tej reformi po kakšnih treh letih zmanjkalo sape in je jugoslovanska družba, nemočna pred nastalimi problemi, popustila pritiskom in se prepustila stihiji forsiranega ekstenzivnega razvoja.

Primerjava je res zanimiva, čeprav dejstva niso tako preprosta. Kakorkoli že ocenjujemo zasnovo takratne reforme, njene intencije niso pro-

padle toliko zaradi oportunitizma kot zaradi objektivno obstoječih političnih razmer v svetu in nevarnih notranjih socialnih težav. Za današnji čas pa bi rekli, da položaj v svetu (z našo enormno zadolženostjo vred) radikalen preobrat v jugoslovanski ekonomiji prej kategorično zahteva, kot pa da bi ga odsvetoval. Po drugi strani pa je ta ekonomija danes toliko razvitejša in bogatejša od tiste iz sedemdesetih let, da je sposobna dovolj znosno prebroditi prehodno obdobje, v katerem se bodo pojavljali eksistenčni problemi tistih delov gospodarskega potenciala, ki bodo zaradi visoke stopnje učinkovitosti gospodarjenja postali odveč. Alternative potemtakem ni. Vzdržati pred pritiski in iti do kraja.

CIRIL KLAJNŠČEK

Prostovoljno delo in socialna dejavnost

»Tako zelo sva vzajemno odtujena človeškemu bistvu, da se nama zdi neposredni jezik kratenje človeške časti, odtujeni jezik stvarnih vrednosti pa upravičena, sama sebi zaupajoča in samo sebe priznavajoča človeška čast.«

(Karl Marx)

Zadnje čase se veliko pogovarjamo o »prostovoljnem delu« v okviru »socialnih dejavnosti«, o potrebi po tem, da ga spodbujamo, o rekrutaciji ljudi v tovrstno delo ipd. O njem se pogovarjamo v okviru institucij, v okviru družbenopolitičnih organizacij, o njem prirejamo posvetovanja. Zakaj? Odgovorov je vsekakor več in jih kaj hitro lahko najdemo v našem vsakdanjem življenju. Namen pričujočega teksta je dati prispevek k razmišljanjem v prid »prostovoljnemu delu«. Vendar ne v obliki neke celovite formule, ki bi odgovorila na prav vsa vprašanja, ampak predvsem z eksplikacijo nekaterih idej, ki izhajajo iz dveh domnev: *prvič*, da sta »prostovoljno« in institucionalizirano delo v nenehnem protislovju in *drugič*, da individui delajo drugega vedno, v vseh formah in v kakršnihkoli okoliščinah. Rezultat, do katerega sem prišel, je namreč spoznanje, da se »prostovoljno« in institucionalizirano delo kljub imanentnim tenzijam, napetostim in konfliktom nenehno vzajemno prežemata, dopolnjujeta in spodbujata, ter da zategadelj dejansko nimamo nobenega razloga za to, da ne bi dali popolne podpore razvoju »prostovoljnega dela« – ne po strokovni in ne po politični plati. V nadaljevanju bom zato poskušal z *diferentio specifico* med institucionaliziranim in »prostovoljnim delom« utemeljiti potrebo po spodbujanju slednjega.

Temeljno vprašanje, ki se zastavlja, je, kaj sploh »prostovoljno delo« (kot tako) je? Dejansko ga je moč definirati le v odnosu do druge vrste dela. Toda, katerega? Nasprotje prostovoljnega dela bi po preprosti logiki bilo neprostovoljno delo. Kaj so potemtakem atributi enega in drugega? V čem je njuna diferentia specifica?

V mislih imam namreč delo znotraj institucij. Zato se takoj postavlja vprašanje, ali pri »prostovoljnem delu« ne gre nemara za dopolnjevanje ali celo alternativo temu delu? Če gre, kaj je oziroma v čem je bistvo institucionaliziranega dela? Zakaj je delo znotraj institucij neprostovoljno? V čem se to kaže, oziroma kakšne so konsekvence tega? Mar so institucije že same po sebi nekaj negativnega?

Če gre za nestrokovno delo, se marsikomu takoj zastavlja vprašanje, zakaj ob taki obilici specializiranih strokovnjakov vseh vrst, kot jih imamo danes, uvajati še laično delo? Nemoč profesionalcev?

Dalje, če je »prostovoljno delo« tudi neplačano delo, se takoj zastavlja vprašanje motivov za takšno delo. Marsikdo si zastavlja vprašanje, kako je v današnjem visoko skomercializiranem svetu, ko so zakonitosti blagovno-tržnih odnosov prodrle malodane v vse pore življenja, sploh še možno, da se ljudje prostovoljno odločajo za delo z drugimi ljudmi? Vprašanje je zanimivo iz dveh plati: prvič, s stališča institucij oziroma njihove percepcije (motivov) »prostovoljnega dela(vca)«, in drugič, z vidika tega delavca samega. Medtem ko vemo, da institucije podpirajo »prostovoljno delo« predvsem z vidika njegove uporabnosti v lastne namene, se s stališča motivov posameznika postavlja vprašanje, ali je »prostovoljno delo« le delo mene za drugega oziroma z drugim, ali pa je to še kaj drugega?

Dobro namreč vemo, da se solidarnost ne more izpričevati le v posameznih načelih ali čustvih, ampak da tudi zanjo velja – tako kot za moralo nasploh –, da se kaže predvsem v človekovem vsakokratnem, čutno nazornem izkazovanju življenja v delu. To bi se v Marxovem jeziku glasilo: »Kako individui izražajo svoje življenje, takšni so.«¹ Zato mislim, da tudi ne gre zgubljeni časa z ocenjevanjem moralnosti skozi prizmo praktičnega upoštevanja nekakšnih »večnih« vrednot – dobrote, pravičnosti, ljubezni, enakosti ipd., ampak glede na dejanski moralni napredek, ki temelji na realnih možnostih za humanizacijo človeka.

Kontekst obravnave

Vse to pomeni, da si moramo zastaviti vprašanje o vsebini, značaju in pomenu »prostovoljnega dela« znotraj družbenega zgodovinskega procesa osvobajanja ljudi od povsem določene (kapitalske) oblike razvoja.

¹ MEID II, str. 19.

Gre za obravnavo tega dela znotraj obstoječih možnosti nadaljnega razvoja (demokratizacije) naše družbe, v okviru katere še vse prepočasi napreduje zavest o istovetnosti socialnega in družbenega (socialno = »drugorazredno« družbeno) ter zavest o soodvisnosti tistega, kar delamo in ustvarjamo, in pa realnih možnosti, ki jih narekujejo temeljne zakonitosti in protislovja vsakdanjega življenja in dela.

Glede na to, da gre v našem primeru za prvi poskus radikalne negacije etatično-birokratske poti v socializem, ki smo jo začeli v kompleksnih razmerah multinacionalne, ekonomsko in kulturno nerazvite družbe in jo nadaljujemo znotraj realnih mednarodnih okoliščin, je namreč povsem razumljivo, da se kljub vsej naši doktrinarno-politični (sistemski) superiornosti in naprednim usmeritvam organiziranih socialističnih sil – teoretično razrešen dualizem med posameznikom in družbo v vsakodnevni praksi, se še zdaleč ni uveljavil v takšni meri, da bi bil že kar vsem naenkrat zagotovljen isti položaj, vloga in pomen v nadaljnjem razvoju socialistične samoupravne demokracije. Socialistični kriteriji enakosti in enakopravnosti (ki pomenijo negacijo družbeno-razrednih oblik neenakosti) se namreč ne uresničujejo sami po sebi, pa tudi ne čez noč.

Nasprotno. Uveljavljanje socialističnih kriterijev enakosti in enakopravnosti ni možno brez neprestanega vzajemnega prilagajanja ljudi ob rastoči demokratični zavesti, to pa spet ne brez vzpostavljanja nove organizacije dela (to ni isto kot delovna organizacija). Vprašanje svobode se namreč tukaj zastavlja kot vprašanje njene organizacije ali, kakor pravi Kardelj: »Značaj, razpored in ‚dimezije‘ svobode so odvisni predvsem od značaja družbenih odnosov in razmerij moči družbenih sil v teh odnosih.«²

Na ta način smo prišli do pojmovanja socializma kot institucionalizirane gibanja (ne kot institucije!), kot procesa, v okviru katerega in s pomočjo katerega ljudje spoznavajo in organizirajo svoje, v samoniklem ter bolj ali manj stihijskem razvoju, zgodovinsko odtujene jim sile, kot svoje lastne sile. In kolikor bolj napreduje ta proces, kar pomeni, kolikor bolj ljudje dobivajo vsakdanje življenje pod svojo skupnostno kontrolo, toliko hitreje napreduje rušenje vseh vrst utopizma in ideologij (ideologija kot sprevrnjena, lažna zavest), toliko bolj izginjajo tradicionalni vzorci vedenja, zaščitniška »sociala«, »socialna kurativa« ter »solidarnost« kot družbeno-ekonomski korektiv. Ali obratno, kakor pravi kolega Berislav Šefer: »Čim manj razvito je samoupravljanje, tem večje je razločevanje med tem, kar je ekonomsko in kar je socialno.«³

Proizvodnja uporabnih vrednosti in delo z ljudmi

Glede na to, da živimo v svetu, katerega internacionalno strukturo koagulira povsem določen (kapitalski) proizvodni odnos, znotraj katerega

² Edvard Kardelj: Beleške o naši družbeni kritiki, str. 56. In vsak človek je svoboden le toliko, »koliko kot družba spoznava objektivne nujnosti družbenega življenja in postane s tem sposoben vplivati na delovanje teh nujnosti.« (prav tam, str. 57)

³ Naše teme, št. 10/1981.

se družbeno vedno rado prikazuje kot naravno, si moramo odgovoriti tudi na vprašanje o delu z ljudmi, kar pomeni, da moramo povsem jasno razlikovati med naravno snovjo v enostavnem procesu dela in človekom v vlogi »predmeta dela«.

Vsem družbenim oblikam človekovega življenja je namreč skupno izdelovanje uporabnih vrednosti. To je večni naravni pogoj človekovega življenja. Zadostujeta nam torej človek in njegovo delo na eni ter narava in njene snovi na drugi strani. Toda nekaj povsem drugega je, kadar se izgublja objektivnost pojma družbenosti in se enostavne okoliščine procesa dela (smotrna dejavnost + predmet dela + delovna sredstva) povsem brez pridrzkov prenašajo na vse oblike človekovega funkcioniranja v okviru obstoječe delitve dela. Kar pomeni, da se vse brez razlike zoži na stvar oziroma skupek stvari, ki jih je moč gnesti, oblikovati, meriti, razstavljati in popravljati. In ta predmet se individuum vsakodnevno definira predvsem s stališča te ali one funkcije v okviru delitve dela.⁴

Vendar predmet dela v tem primeru ni več zgolj naravna stvar, ampak različni elementi družbene organizacije dela, postvarali – zamrznjeni ali povsem neposredni, konkretni odnosi med ljudmi oziroma njihovimi asociacijami različnih vrst. Bistvo dela z ljudmi (človek kot odprt odnosni »sistem«) je torej predvsem vzpostavljanje in snovanje takšnih ali drugačnih odnosov, vezi in razmerij in njegov cilj je vedno usmerjen v takšno ali drugačno vedenje ljudi oziroma skupin. To se dogaja, bodisi da gre za posredno usmerjanje le-tega (vedenja) prek posameznih formalno-organizacijskih mehanizmov, sprememb in procesov ali za povsem neposredne procese učenja, vzgajanja, prilaganja, svetovanja, usmerjanja, planiranja itd. (posledice nas tukaj ne zanimajo).

Delitev dela in institucionalizacija življenja

Nadaljujmo torej s politiko in institucijami. Naše razmišljanje izhaja spet iz dveh podmen: *prvič*, da se z delitvijo dela deli tudi človek sam, in *drugič*, da je temeljni namen socialistične politike to, da legalizira tisto, kar je v bistvu dela že vsebovano – njegovo odločilno družbeno moč.⁵

Na ta način se namreč izognemo vprašanju: institucije – da ali ne? Namesto tega se lahko le sprašujemo: kakšne institucije? Kajti povedali smo že, da je tudi samoupravljanje za nas institucionalizirano gibanje. Mi se potemtakem ne zavzemamo za aprioristično negiranje in zavračanje institucij, niti za njihovo idealizacijo, četudi imajo obliko »delavske države« oziroma so njeno orodje – instrument. Za razliko od Hegla, Rousseauja, Dürkheima, sodobnih funkcionalistov, strukturalistov, social-freudistov itd. mi le negiramo »naravno podlago« institucij, tako kot

⁴ Poklic (=poklican sem od nekoga – za nekaj») in njegova družbena funkcija ter doživljanje človeka v njej nista določena z nekakšnim voluntarističnim aktom, ampak predvsem z nalogami, ki so postavljene pred človeka v procesu proizvodnje in reprodukcije družbe, v kateri živi in dela.

⁵ Jovan Mirić, Rad i politika, str. 115.

negiramo »naravno podlago« same delitve dela. Kajti dobro se zavedamo, da imajo – tako kot sama politika⁶ – tudi institucije svoj realni temelj v delitvi dela.

Zategadelj si tudi ne delamo utvare o socializmu kot nekakšni brezkonfliktni družbi, v kateri naj bi bile vse vloge zdravega, normalnega in humanega institucionalizirane in bi se lahko uresničevale le znotraj povsem določenih institucij – kar dejansko počneta tako kapitalizem kot realni (državni) socializem. Nasprotno. Mi gledamo nanj kot na proces ustvarjanja sožitja med ljudmi na podlagi vzpostavljanja nove organizacije dela, ki pa se še ne razvija že kar po svoji lastni železni nujnosti, tako kot tudi sama rehabilitacija pojma institucije, ki jo omogoča razvoj teorije in prakse samoupravljanja, ne pomeni že tudi negacije vseh tradicionalnih institucij.

Skratka, če hočemo govoriti o protislovju med »prostovoljnim« in institucionaliziranim delom znotraj omenjenega konteksta, potem ne moremo zanikati, kako institucije (kot s pravnimi normami urejen sistem medčloveških odnosov) tudi v naši družbi služijo zagotavljanju relativne trajnosti vedenja ljudi; da se med seboj prepletajo, dograjujejo in dopolnjujejo; da se v njih reproducirajo temeljni odnosi globalne družbe, katere usodo delijo.

Prostovoljno in institucionalizirano delo

Na ta način smo prišli do tiste točke našega razmišljanja, ko lahko brez posebnih težav pokažemo na razliko in protislovje med omenjenima dvema načinoma dela. V ta namen predlagam, da glede na kontinuum, ki ga narekujejo nasprotja: prostovoljnost – determiniranost, spontanost – organiziranost ter neposrednost – formaliziranost, najprej opredelimo naslednje tri oblike dela:

1. dejansko prostovoljno delo,
2. organizirano prostovoljno delo in
3. institucionalizirano delo.

Dejansko prostovoljno delo bi potemtakem bilo tisto, ki je resnično posledica notranjih pobud, želja, potreb in interesov, ki ne temelji na nikakršnih posebej dogovorjenih, organiziranih in koordiniranih normah in vzorcih vedenja, in katerega odlike so angažiranost, odprtost, tolerantnost, sposobnost vživljanja, spontanost in neposrednost v medčloveških odnosih. Ker ne vsebuje niti dogovorjenih niti predpisanih vzorcev vedenja, ga tudi ne spremljajo nobene posebne sankcije. Njegov rezultat je le večje ali manjše zadovoljstvo obeh strani.

V drugem primeru gre za dogovorjene oblike vedenja oziroma dela, toda odnosi (vsaj večina le-teh) še vedno niso povsem formalizirani. Tako

⁶ Tukaj mislim na politiko v najširšem pomenu besede – kot na družbeno dejavnost, ki se nanaša na urejanje položaja človeka tako v temeljnem produkcijskem procesu kot v družbi nasploh in ne zgolj na njen ožji pomen, v smislu dejavnosti državnih organov ali družbenopolitičnih organizacij.

kot v prvem primeru sicer tudi tukaj obstaja neka notranja, subjektivna potreba oziroma vzgib, vendar imamo opravka z delom, ki ga po drugi strani spodbuja ter prostorsko in materialno »podpira« ta ali ona institucija, ki je v obstoječi delitvi dela pristojna za zadovoljevanje določene »socialno kritične« kategorije ljudi, kot so, npr., otroci, mladostniki, telesno in (ali) duševno prizadeti, starejši občani, bolni in onemogli. To ni več povsem samostojno delo in ni odvisno predvsem od občutka vesti oziroma od tihega dogovora (tiho barantanje) – kot v prvem primeru – ampak je zaradi navzočnosti institucij že bolj ali manj organizirano oziroma koordinirano s pravili vedenja, norm in odnosov, katerih nespoštovanje prinaša tudi določene (predvsem) moralne sankcije.

Za razliko od prvih dveh je delo v okviru institucije vedno organizirano in koordinirano z določenimi formalno-pravnimi predpisi, zakoni, statuti, pravilniki, družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi, planskimi dokumenti, programi dela, organizacijskimi navodili in delovnimi nalogi. To pomeni, da je spontanost oz. prostovoljnost (če o njej sploh lahko govorimo) tukaj omejena na minimum, vsako odstopanje od omenjenih organizacijskih determinant pa spremljajo sankcije disciplinske, materialne in moralno-politične narave. Ker gre za profesionalno, na delitvi dela temelječe delovanje znotraj institucij, ki ne le skrbijo za zadovoljevanje nekaterih temeljnih človeških (družbenih) potreb, ampak imajo tudi funkcijo (re)produkcije temeljnih vrednot in razmerij znotraj globalne družbene strukture, je povsem jasno, da o prostovoljnosti lahko govorimo le pogojno. V okviru tehnične delitve dela znotraj institucije namreč delavec vedno nastopa bolj ali manj v vlogi delovanja (funkcioniranja) institucije,⁷ le-ta kot celota pa je spet le del globalne družbene strukture, ki temelji (in to v veliki meri velja tudi za sistem socialističnega samoupravljanja) na blagovno-denarnem načinu produkcije in na upoštevanju zakonitosti (svetovnega) trga. To je torej tisti objektivni okvir, ki v veliki meri onemogoča ali – bolje – omejuje prostovoljnost, spontaniteto in neposrednost pri delu z ljudmi v okviru institucij. Nobena institucija pa, kot vemo, ne more nadomestiti človeške bližine in neposrednosti.

In v tem kontekstu se nam takoj pokažeta dve stvari: *prvič*, da je *diferentia specifica* med »prostovoljnim« in institucionaliziranim delom predvsem v kvaliteti odnosov, ki pri tem »delu« nastopajo, in *drugič*, da je »prostovoljno delo« človekova potreba, ki jo obstoječi način življenja oziroma nastopajoča vesplošna kriza samo še dodatno spodbuja.

Dejstvo, da je delo znotraj institucij determinirano z obstoječo delitvijo dela, z blagovno-denarnim načinom produkcije in formaliziranimi oblikami vedenja v dani družbeni vlogi, tedaj jasno kaže na to, kako so kvaliteta odnosov, odnosni kontekst oziroma odnosni »sistem«, njihova dinamika in razvoj (z eno besedo sociopsihodinamika) v primeru »prostovoljnega dela« lahko povsem drugačni:

⁷ »Pod grobo praktično potrebo ujeti čut ima tudi samo omejen smisel.« (MEID I, str. 139)

1. »Prostovoljni delavec« v prvi vrsti ni obremenjen s prikazovanjem rezultatov svojega dela na tržišču, ki človeka vedno sili v takšne ali drugačne oblike »rutinerstva« in bolj ali manj »mezdnega obnašanja«.

2. K »delu« ga ne navaja lastni poklic in z njim povezana potreba po služenju denarja, potrebnega za nabavljanje življenjskih sredstev, niti potreba po lastnem uveljavljanju in napredovanju v hierarhiji različnih družbenih statusov oziroma slojev.

3. On ni obremenjen (beri deformiran) s specializiranimi profesionalnimi znanji in tehnikami dela, katerih izraz so enostranosti in »idiotizem stroke«, v katerega vodi samonikla delitev dela.

4. Prav tako ni obremenjen ne s profesionalnim kodeksom ne s formalno-pravnimi normami in temu ustreznim sankcioniranjem svojega dela.

5. In – ne nazadnje – njegov pristop k osebi, ki ji namenja svojo pozornost, energijo, voljo in (po)moč, nikdar ne more biti motiviran z njeno »neprimernostjo« oziroma motečim (koga?) vedenjem, kar se vedno pojavlja pri institucijah. Kot instrument reprodukcije družbenih odnosov institucije namreč niso usmerjene zgolj v nudenje pomoči, ampak v veliki meri opravljajo tudi funkcijo družbene kontrole in vlogo regulatorjev (usmerjevalcev) vedenja ljudi, katerih potrebe (neredko jih utemeljujejo s svojimi lastnimi interesi) naj bi zadovoljevale.

V nasprotju s tem je resnično prostovoljno delo lahko le izraz še »nedresirane«, profesionalno nepopačene in neformalizirane potrebe po vzajemnem nudenju pomoči, po neprisiljenih – spontanah in bolj pristnih, neposrednih odnosih, po samoizkazovanju sebe kot celovitega in vsestransko razvitega bitja. Je izraz potrebe po drugem človeku kot »človeku«, po tem, da se v odnosu do tega človeškega bitja tudi »sam izrazim« kot človek. Je izraz »moje« najgloblje potrebe, da se v tem povsem konkretnem individualnem izkazovanju življenja potrdim kot bitje človeškega rodu, torej kot generično, družbeno bitje. In v tem smislu je to tudi delo za mene samega. Toda ne za mene kot neodvisno, zase obstoječo in nase skrženo monado, ampak zame kot bitje, ki si dejansko veljam za človeka le toliko, kolikor se kot takega najdem in potrdim v odnosu do drugega človeškega bitja.

Tukaj takoj vidimo, da dejanski motiv prostovoljnega dela ne moreta biti egoizem ali altruizem (ki sta le dve različni obliki izpostavljanja individuov), niti usmiljenje, ampak dejansko povsem konkreten, na čutno nazoren faktum omejen impulz tistega, kar bi lahko izrazili tudi z besedami pred leti znane pesmi: »Ima jedna tajna veza, tajna veza za sve nas«. Oziroma, mi bomo rekli, da se v prostovoljnem delu nezavedno izraža le potreba človeka po človeku kot celovitem generičnem bitju prakse (kar je le drug izraz za »bitje potreb« oziroma »bitje možnosti«). In šele izhajajoč iz tega lahko govorimo o solidarnosti kot o potrebi in o njeni praktični, človeški uresničitvi. Kajti dejanska solidarnost ni ne čustvo ne princip korekcije, ampak le praktični izraz človekovih življenjskih sil.

Mi namreč dobro vemo, da »nihče ne more storiti ničesar, ne da bi to storil obenem na ljubo neki svoji potrebi«, toda prav tako vemo, da »je sploh nesmisel, če predpostavljaš«, kakor pravi Marx, »da lahko eno strast zadovoljuješ ločeno od drugih, da jo lahko zadovoljuješ, ne da bi zadovoljeval sebe, ves živi individuuum.«⁸ Skratka, človek se kot človek lahko potrjuje le v povezanosti z drugimi ljudmi.

Namesto zaključka

Videli smo, da je delo v okviru »socialnih dejavnosti« dejansko prostovoljno le toliko, kolikor je izraz neposredne potrebe človeka po človeku (dejanska solidarnost je le praktično udejanjenje te potrebe), in da po drugi strani institucionalizirano delo zmeraj nosi attribute neprostovoljnosti. Vendar samo dejstvo, da se »prostovoljno delo« že po svoji naravi postavlja nasproti institucionaliziranemu, še ne pomeni, da bi z njim lahko enostavno nadomestili delo v okviru institucij. Prav nasprotno: kot drugi pol nasproti institucionaliziranemu je »prostovoljno delo« vedno le dopolnjevanje in ne le alternativa prvega. To pa pomeni, da se kljub nenehnim tenzijam, napetostim in kofliktom obe obliki oziroma oba načina dela med seboj nujno prežemata in dopolnjujeta, tako v smislu obojestranskih spodbud in iniciativ, kakor tudi v smislu ustvarjalnih sintez in rešitev, ki so v takem primeru posledica njenega življenjskega součinkovanja.

Ne nazadnje si tudi samoupravne preobrazbe ne moremo predstavljati brez samoiniciative in solidarnosti, kajti »samoupravna družba« je že po svojem bistvu odprta družba in kot taka ne teži k integraciji sleherne osebne iniciative v sistem – kar je bistvena »odlika« tako kapitalizma kot državnega socializma. To hkrati pomeni, da ne smemo težiti le k razreševanju tako imenovanih »socialnih problemov« znotraj institucij, ampak prav nasprotno: nenehno moramo iskati sredstva, načine in poti za oživljanje in spodbujanje neposrednih, neprofesionaliziranih, »prostovoljnih« oblik dela, ki bistveno presega logiko institucionalizacije (administriranja in inventariziranja problemov).

Res je, da je tudi pri nas potrebno vsakodnevno »razreševati« številne probleme, ki se zakonito javljajo kot izraz družbenih protislovij med nezadostno razvitimi proizvodjalnimi silami in rastočimi potrebami v razmerah blagovno-tržne produkcije in jih ni moč razreševati z nikakršnimi avtomatizmi delovanja nosilcev ekonomskega razvoja. To je bistvo »socialnih dejavnosti«. Vendar, tako kot »socialne politike« ne moremo omejiti (če seveda vztrajamo pri zavestnem poglobljanju njene družbeno-zarazredne narave oziroma pri njenem »izumiranju«) na razreševanje pro-

⁸ MEID II, str. 198: »Človek si svoje vsestransko bistvo prisvaja na vsestranski način, torej kot totalen človek. Sleherni njegovih človeških odnosov do sveta, gledanja, poslušanja, dohajanja, okušanja, tipanja, mišljenja, čutenja, hotenja, delovanja, ljubljenja, skratka vsi organi njegove individualnosti so prav tako kot organi, ki so neposredno v svoji obliki družbeni organi...« (MEID I, str. 337).

blemov, ki naj bi bili posledica »napak« v delu kompetentnih institucij in strokovnjakov – profesionalcev. Magični krog, ki bi bil na ta način sklenjen, bi imel nedvomno konzervativno funkcijo, dejanska vrednost »prostovoljnega dela« pa bi ostala neizražena.

Da zaključim z Marxom: »Predpostavlja človeka kot človeka in njegov odnos do sveta kot človeški odnos, pa lahko zamenjaš ljubezen samo za ljubezen, zaupanje samo za zaupanje itn.«

Uporabljena literatura:

- Aktualna vprašanja socialne politike (razgovor). Naše teme, št. 10/1981.
- Jovan Đorđević: Ideje i institucije. Radnička štampa, Beograd 1972.
- Walter Hollstein – Mariane Meinhold: Socialni rad u kapitalističkim društvenim odnosima. Viša škola za socialne radnike, Beograd 1980.
- Edvard Kardelj: Beleške o naši družbeni kritiki. DZS, Ljubljana 1966.
- Edvard Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Komunist, Ljubljana 1976.
- Henry Lefebvre: Antisistem. Radnička štampa, Beograd 1973.
- Marx-Engels: Izbrana dela (MEID) I–III. CZ, Ljubljana 1971.
- Jovan Mirić: Rad i politika. Centar za kulturnu djelatnost, SSO Zagreb 1978.
- Srdan Vrcan: Društvene nejednakosti i moderno društvo. Školska knjiga, Zagreb 1974.

TOMISLAV POPOVIĆ

Nova mednarodna gospodarska ureditev, dežele v razvoju in Jugoslavija

Pri obravnavanju tega vprašanja izhajamo najprej iz dejstva, da postaja ustvarjanje in izboljševanje možnosti za razvoj držav v razvoju – in sicer s širjenjem in pospeševanjem njihovega enakopravnega, in kar je v interesu vseh, smotrnega vključevanja v svetovno gospodarstvo – vse nujnejši pogoj za izhod iz občega kriznega stanja vsega svetovnega reprodukcijskega sistema, všteti razvite države.

Nadalje izhajamo iz tega, da takšnega vključevanja držav v razvoju v svetovno gospodarstvo kakor tudi ublažitve temeljnih mednarodnih naspotij in občega kriznega stanja v sistemu svetovne reprodukcije ni mogoče doseči spontano, na podlagi sedaj prevladujočega sistema, utemeljenega na zelo zoženi, družbeno vse bolj zavračani in množično zavrtni strukturi ciljev, meril, mehanizmov in inštitucij notranjega in mednarodnega razvoja.

Tretjič, nova mednarodna gospodarska ureditev kot realni proces v opisanem pomenu bo vzporedno odsevala na eni strani neizbežno spopadanje razvojnih strategij in interesov razvitih držav in držav v razvoju, na drugi strani pa spremenljivo usklajevanje in povezovanje interesov (»skupnost interesov«) različnih držav in kategorij držav. Vsebinska, intenzivnost in dinamika sprememb v svetovnem reprodukcijskem sistemu bodo sestavljena rezultanta prevladujoče smeri v »notranjih razvojnih dinamikah« razvitih držav in držav v razvoju ter vzvratno povezave s spreminjajočim se materialno-tehničnim in naravnim ter institucionalnim, političnim, vojaškim, socialnim in še kakšnim »kontekstom« ali vidiki mednarodnega razvoja.

Četrtič, zaradi naraščajoče vzajemne odvisnosti reproduktivnih sistemov razvitih držav in držav v razvoju¹ ter v njenih okvirih bodo dinamika, širina in značaj uresničevanja nove mednarodne gospodarske ureditve odvisni od vsebine in stopnje medsebojno odvisnega uresničevanja strate-

¹ Glej: »Novi mednarodni ekonomski poredak – putevi ostvarenja i perspektive«, Finalna studija, I. del, I. poglavje, točka 2; avtor: dr. Tomislav Popović.

gij individualnega in kolektivnega opiranja držav v razvoju na lastne moči, s čimer lahko te države »izboljšajo možnosti za lastni družbenogospodarski razvoj, spremenijo naravo in vsebino odnosov z razvitimi državami in izboljšajo položaj v pogajanjih o splošnih vprašanjih mednarodnega razvoja« na temeljih gibanja neuvrščenih in z njegovo politično podporo.

Pogoj, da se svetovno gospodarstvo izkoplje iz sedanjega in pričakovanega depresivnega vrtinca do leta 2000, je objektivna nujnost, da se izboljšajo in močnejše aktivirajo razvojni potenciali držav v razvoju, to pa bo povzročilo, da se bodo tudi razvite države začele postopoma in selektivno obračati v to smer. Ta nujnost bo po našem mnenju posledica številnih in pomembnih omejitev dejavnikov, na katerih je v povojnem obdobju temeljila razvojna in izvozna (uvozna) dinamika držav OECD. Naštejmo na kratko najpomembnejše omejitve njihovega sedanjega in prihodnjega razvoja:

a) Procese pojemanja dinamizirajočih učinkov carinske liberalizacije v okviru Kennedyjeve in tokijske runde spremljajo različna neoprotekcionistična ravnanja, ki so, kar zadeva varovanje notranje gospodarske strukture, dosti bolj razširjena, subtilna in učinkovita.

b) V zahodnoevropskem prostoru (EGS), ki je bil zlasti v 60-tih letih najbolj dinamičen segment mednarodnega povpraševanja, se je skorajda končal integracijski proces, ki je bil gibalna sila tega dinamizma, tako kar zadeva število držav kakor področja in oblike medsebojnih in zunanjih gospodarskih odnosov teh držav.

c) Precejšnji dinamizem gospodarskih odnosov med Vzhodom in Zahodom, ki je bil viden v 60-tih letih, je zadel ob nastanek strukturnega neravnovesja v strateško-političnem in razvojnem pomenu.

d) Strukturno neravnovesje v odnosih med razvitimi državami in državami v razvoju, ki se kaže na zunaj v kroničnem plačilnem primanjkljaju in prezadolženosti držav v razvoju, nedvomno priča o omejenosti doslej prevladujočih metod in področij vključevanja držav v razvoj v svetovni reprodukcijski sistem.

e) Za gibanja v zadnjih 10 in več letih je značilna vse izrazitejša nezadostnost klasičnega tržnega mehanizma in državnega intervencionizma kot temeljnih instrumentov in nosilcev učinkovitosti anticiklične politike v teh državah. To se nanaša predvsem na nastanek inflatorne spirale in razpad mednarodnega monetarnega sistema na eni strani, na drugi pa na nastanek kroničnih proračunskih primanjkljajev in naraščajočo nemoč keynezianske doktrine, in sicer zaradi nasprotij med praktično vsemi glavnimi ciljnimi spremenljivkami gospodarske politike in v zvezi s tem urejevalnih mehanizmov in instrumentov gospodarskih sistemov v teh državah.

f) Prej ceneni, dostopni in politično-ekonomsko nadzorovani surovinski in energetske viri, ki so bili materialna podlaga gospodarskega dinamizma razvitih držav, postajajo politično, tržno in razvojno vse dražji in nezanesljiva opora za normalne reprodukcijske tokove v teh državah.

g) Zaradi takšnih omejitev klasični in novelirani gospodarski sistemi niso zmožni predlagati rešitev niti za izzive, ki jih porajajo neizbežna daljnosežna strukturna prerazporejanja, upoštevaje njihovo socialno (zaposlenost), ekonomsko (visok delež fiksnih dejavnikov v strukturi kapitala) in vso prej omenjeno razvojno razsežnost.

Glede na takšno razporeditev in značaj notranjih in zunanjih možnosti za gospodarsko rast razvitih držav do leta 2000 in pa v luči okrepljenih depresivnih in neravnovesje povzročajočih strukturnih in dinamičnih pritiskov v gospodarstvih razvitih držav je mogoče v gospodarskih odnosih med razvitimi državami in državami v razvoju pričakovati naslednje temeljne spremembe:

Prvič. Razvite države se bodo širše in intenzivneje opredeljevale za gospodarsko sodelovanje z državami v razvoju, s tem da bo imela ta opredelitev ofenzivni značaj vedenja, spremljala pa jo bo visoka stopnja medsebojne nasprotnosti interesov.

Drugič. Pripravljene se bodo »strukturno odpirati« nasproti državam v razvoju, vendar različno glede na države, sektorje in razvojne etape.

Tretjič. Čutiti bo močan notranji pritisk, da bi to sicer selektivno in dozirano »odpiranje«, ki ga bodo do neke mere izsilile spremembe v razmerju sil, značaju in področjih medsebojne odvisnosti, vsebovalo vse več reformiranih ali »izvirnih« načel in meril nove mednarodne gospodarske ureditve.

Poudariti je treba, da bodo razvite države sprejele in izvajale novo mednarodno gospodarsko ureditev samo toliko, kolikor jim bo to tržno, razvojno in strateško potrebno in kolikor bodo k temu prisiljene zaradi spremenjene razporeditve in razmerja moči v svetovnem gospodarstvu in mednarodnih odnosih nasploh. Pri tem bo težišče sprememb v rešitvah, ki bodo ustvarjale in zagotavljale možnosti za bolj množično vlaganje in prenašanje zasebnega kapitala, nezaposlenega zaradi slabih in nezanesljivih možnosti vlaganja v nacionalnih gospodarstvih držav. Bolj ali manj beneficirani javni kapital bo imel pri tem največkrat vlogo izvidnice, nosilca tveganja pri odpiranju novih tržnih možnosti, blažilca nestabilnosti, zapolnjevalca pomembnih razvojnih, vendar pa neekonomskih reprodukcijskih področij v državah v razvoju (na področju izobraževalne, zdravstvene ipd. infrastrukture), nosilca »odliva« lastnih »strukturnih usedlin« in podobno, to pa na podlagi širših meril in upoštevanja dolgoročnejših interesov. Očitno bo ta naklonjenost do strukturnega odpiranja nasproti državam v razvoju bolj izrazita pri manjših in naprednejših razvitih državah.

S splošnega vidika oziroma z vidika izvajanja nove mednarodne gospodarske ureditve je realno pričakovati, da bo v zvezi s tem temeljna strategija razvitih držav zadržano reformistično usmerjena, saj bo izhajala iz nujnosti sprememb, potrebe po vodenju sprememb in usklajenega (OECD) prilagajanja spremembam. Kot realni procesi in odnosi pa naj bi se elementi te strategije uresničevali v treh podstrategijah: parcializaciji

(sektorskem obravnavanju), kategorizaciji držav v razvoju in regionalizaciji držav v razvoju (po vzoru konvencije Lome...).

Zakaj tako in kako bo to vplivalo na razvoj držav v razvoju in možnosti dolgoročnega sodelovanja SFRJ z njimi?

Medtem ko je prva sestavina strategije razvitih držav do nove mednarodne gospodarske ureditve in držav v razvoju pomembna v glavnem v kontekstu globalnih pogajanj med severom in jugom, kjer prihajajo na dan prizadevanja po depolitizaciji dialoga in dezintegriranem (ekonomistično) mednarodnem obravnavanju razvojnega procesa držav v razvoju, sta drugi dve in bosta tudi še naprej konstitutivni sestavini konkretnih razvojnih strategij in gospodarskega vedenja razvitih držav.

Kategorizacija držav v razvoju je, če pustimo ob strani strateški politični pomen, predvsem logična posledica reproduktivnih potreb in interesov velikega kapitala. Pri tem dobivajo častno mesto tiste države v razvoju, ki se na novo industrializirajo in ki naj bi bile tržna vez in svojevrsten ekonomski blažilec v procesu povezovanja revnih držav v razvoju z razvitimi državami. To temelji na podmeni, da bodo novo industrializirajoče se države v razvoju zaradi množičnega vsrkavanja kapitala in prodiranja transnacionalnih družb: a) postale sposobne uporabljati in razvijati nekatere »stranske rokave« sodobnih tehnoloških in industrijskih struktur, b) da gre za perspektivno politično in gospodarsko stabilizirane države, za katere je malo možnosti, da bi se tesneje povezale z vzhodnoevropskimi državami, zlasti ker so tržni, akumulacijski in tehnološki dosežki teh držav omejeni, in c) da gre za države perspektivnega razvojnega dinamizma glede na razmeroma ceneno delovno silo, ambiciozni in dinamični trg in v glavnem zadovoljive zmogljivosti zunanjega zadolževanja.

Pri tem bi izpostavili predvsem dve temeljni možni razvojni implikaciji te strategije razvitih držav nasproti državam v razvoju. Prvič, te države naj bi pomagale premostiti tehnološki in gospodarski (strukturni) prepad med razvitimi državami ter revnimi in manj razvitimi državami v razvoju (z okrog 3 milijardami od skupaj 6 milijard prebivalcev na svetu leta 2000), kajti razvite države tega ne morejo uresničiti z neposrednim gospodarskim sodelovanjem s temi državami, vse dokler se tega lotevajo z vidika ozkih meril kapitalskih odnosov. Drugič, te države naj bi bile gospodarski prostor, kamor bi razvite države premestile zanje neugodno proizvodnjo (z velikim energetske in surovinske inputom), z vidika povpraševanja pa depresivne in »umazane« proizvodne kapacitete, oziroma naj bi olajšale oziroma omogočile procese ustrežnejšega prestrukturiranja gospodarstva v razvitih državah.

Tretja sestavina strategije razvitih držav do nove mednarodne gospodarske ureditve in držav v razvoju, t. i. regionalizacije, ima še konkretniji razvojni pomen. V prvi vrsti bi morala biti možni politični okvir za skupen in usklajen nastop proti državam v razvoju (in neuvrščenosti), zato da bi se mednje vnesel razdor. Razvojno pa naj bi čim bolj usklajeno sankcioni-

rala podedovane zgodovinske različnosti kolonialnih in postkolonialnih političnih zvez posameznih skupin dežel v razvoju z ZDA, zahodno Evropo in Japonsko – zvez, ki se materializirajo v ustreznih povezavah tržnih, finančnih in tehnoloških struktur – in hkrati kar najbolj eliminirala regionalno ekskluzivnost za druge razvite države, pri čemer zaradi narave stvari vztrajajo ZDA in druge strukture OECD (NATO).

Do leta 2000 je realno pričakovati, da bodo morale razvite države pod pritiskom lastnih depresivnih in neuravnovešenih gibanj in protislovij (inflacije, dezinvestiranja, nezaposlenosti, kroničnega zunajekonomskega neravnovesja ...) vendarle začeti zaostren medsebojni konkurenčni boj za gospodarske prostore držav v razvoju; ta boj pa ne bo brez ideoloških (čeprav prikritih) primesi in ambicij (na primer socialne demokracije). Logična posledica bi utegnil biti nastanek vzporedne tričlanske regionalne polarizacije razvitih držav in držav v razvoju, kar bi imelo nekaj ločevalnih vplivov na medsebojne politične in gospodarske odnose razvitih držav – med ZDA in latinskoameriškimi državami, zahodno Evropo in sredozemskimi in afriškimi državami, Japonsko in državami pacifiške regije in LR Kitajsko; to bi se lahko kazalo v povečanem prilivu in ofenzivnem nastopanju kapitala, v zvezi s tem pa vseh političnih struktur teh držav. Konkretno bi to lahko bili ustrezni regionalni preferencijski aranžmaji, ki deloma že obstajajo, z možnostjo, da bi si razvite države prizadevale za njihovo preraščanje v gospodarsko in politično vseobsežnejše programe sodelovanja po vzoru Marshalllove pomoči.

V tej zvezi samo na kratko povejmo, da bo zahodna Evropa ustrezni gospodarski prostor afriških in sredozemskih držav v razvoju obravnavala poudarjeno ofenzivo, to pa zaradi tega, ker je v razvitih državah tega področja mogoče pričakovati razmeroma izrazitejša depresivna stanja, zahteve po prestrukturiranju, negotovost in konfliktna vsebine razvoja in zunanjih gospodarskih odnosov.

Ne da bi se tukaj spuščali v pojasnjevanje,² sodimo, da bo za svetovno gospodarstvo do leta 2000 značilna upočasnjena letna rast s 3,5%, s tem da naj bi znašala potencialna rast razvitih držav vsega 3–3,3%, da bi se v vzhodnoevropskih državah znižala rast v primerjavi s povojnimi težnjami na okrog 4%, medtem ko bi države v razvoju dosegale – glede na sedanjo nezadostno raven in razvoj – letno rast po stopnji od 5,5 do 6%.

To bo spremljalo in povzročalo notranja in zunanja neravnovesja in protislovja, intenzivno eruptivne spremembe v proizvodnih in sploh gospodarskih strukturah, ustrezne spremembe v valorizacijskem sistemu, dinamiki in strukturi ekonomskih tokov in odnosov (upočasnitev mednarodne menjave, naraščanje skupnega javnega dolga držav v razvoju ...), posledica tega pa bo splošna diskontinuiteta možnosti in tempa razvoja v skorajda vseh državah. Mimogrede povedano, to opozarja na velik pomen tega, ali se bodo družbe sposobne prilagajati tem procesom glede na

² Glej: dr. Tomislav Popović, »Svetska privreda do 2000. godine i Jugoslavija«, Ekonomist, št. 3/1980.

vsebine, načine, čas in subjekte nosilcev programov in težav, ki jih tako prilagajanje prinaša.

Težišče bodočega dinamizma svetovnega gospodarstva se bo – zlasti kar zadeva oblikovanja dodatnega mednarodnega povpraševanja in pospešene industrializacijske procese – premaknilo na regije z državami v razvoju, resda diferencirano in ob predvidevanju maksimalnega aktiviranja lastne akumulacije, zadovoljivega priliva zunanjih virov in naraščanju zunanjšega neravnovesja. V zvezi s tem bi v razvojnih projekcijah držav v razvoju do 2000. leta posebej omenili dve temeljni značilnosti. Prvič: dinamično rast bruto nacionalnega dohodka od 5,5 do 7,5% naj bi dosegale samo države Latinske Amerike, jugovzhodne Azije, severne Afrike in Bližnjega vzhoda ter LR Kitajska, medtem ko naj bi revne države iz črne Afrike in Južne Azije, ki bodo imele leta 2000 čez 1,5 milijarde prebivalcev, dosegale vsega 4 do 4,5% povprečno rast. Drugič: strukturni nosilec dinamizma naj bi bil zdaj že tradicionalni del industrijskega sektorja (nekateri bazične in predelovalne panoge) s povprečno 7% rastjo, ki pa bo, kot smo že omenili, po posamičnih regijah različna.

Načelno rečeno, bi bilo mogoče z vidika oblikovanja mednarodnega povpraševanja povzeti naravo in vsebino te dinamike gospodarske rasti držav v razvoju do leta 2000 s tremi specifičnimi procesi. Prvič: Nemažno število v glavnem revnih držav se bo ukvarjalo s skrbmi in procesi, pogojno rečeno, ekonomizacije in monetizacije svojih naturalnih in imobiliziranih proizvodnih struktur, zato da bi ustvarile začetna akumulacijska jedra v javnem ali privatnem sektorju; to pa bo povezano s politično in gospodarsko nezanesljivim, plačilno šibkim in tehnološko neselektivnim uvoznim povpraševanjem. Drugič: Omenjena področja z državami v razvoju, nosilci dinamizma svetovnega gospodarstva do leta 2000, bodo področja močne industrializacije, ki se bo razvijala na raznorodnih sistemskih in materialnih temeljih in v različnih okvirih razpoložljivega domačega in tujega kapitala, razvitosti trga in dosežene tehnološko-finančne povezanosti z razvitimi državami (transnacionalnimi družbami). V zvezi s perspektivami njihovega uvoznega povpraševanja je treba pri tem poudariti: a) da gre za manjše število držav, čeprav z nekoč številnim prebivalstvom, b) da je večina teh držav s tradicionalnimi ekonomskimi nitmi že trdno povezana s posameznimi razvitimi državami, in c) da temelji dosežani dinamizem pretežnega števila teh držav na čezmernem zunanjem zadolževanju, zaradi česar morajo njihovi sedanji in prihodnji uvozni posli upoštevati zaostreno tehnološko in finančno selektivnost. Tretjič: Ne sme se podcenjevati procesov, pogojno jih imenujmo, avtonomizacije ter avtokulturizacije in socializacije gospodarskega življenja teh držav, njihove v okoliščinah hudega zunanjšega neravnovesja izsiljene ali zavestno izbrane (nacionalno ali/in razredno motivirane) razvojne usmeritve k avtentičnim vrednotam in njim prilagojenim merilom gospodarskega in vsega družbenega življenja. Preusmerjevalnih in svojevrstnih obrambnih učinkov te razvojne nacionalne ali kolektivne samoemancipacije držav v

razvoju – nasproti močnim zunanjim pritiskom k satelitizaciji – ne bi smeli podcenjevati niti z vidika strukture in tokov vsega mednarodnega povpraševanja, ki ne more biti drugačna, kot močno privržena regionalizmu (zaradi sorodnosti kultur, izročil, jezikov ipd. sosednjih držav...), v razmerju do vplivov dediščine kolonializma, njegovega ponovnega oživljanja ter blokvske razdeljenosti sveta.

Iz povedanega je mogoče potegniti glavne sklepe o perspektivnem močnem dinamizmu gospodarstev držav v razvoju, možni strukturni in regionalni usmerjenosti kot tudi o razvojno strateškem pomenu prihodnjih gibanj v mednarodnem povpraševanju držav v razvoju z vidika dolgoročnega (družbeno) gospodarskega razvoja SFRJ.

1. Težišče dinamizma svetovnega gospodarstva in mednarodnega povpraševanja se bo popolnoma zanesljivo premaknilo z razvitih držav na nekatera področja držav v razvoju: Latinsko Ameriko, širše sredozemsko področje vključno z večjim številom držav OPEC, LR Kitajsko in države jugovzhodne Azije.

2. Ta področja bodo izpostavljena precej bolj ofenzivnemu, širšemu in celostnejšemu prodiranju mednarodnega kapitala (vključno s spremljevalnimi vojnami ter njegovimi ideološkimi in političnimi sestavinami). Ta kapital je bil premalo zaposlen zaradi anemičnega in nezanesljivega povpraševanja v razvitih državah, zato bo izkoristil dinamizem tržnih potencialov držav v razvoju, hkrati pa v njih »odlagal«
nezaželene »strukturne usedline«, selil tja nekatere sestavine proizvodnje, pri tem pa ohranil vse kontrolne točke v svetovnem reprodukcijskem procesu.

3. V večini teh držav v razvoju so se razvite države tehnološko in vitalno že krepko zasidrale z neposrednimi investicijami transnacionalnih družb (na primer, v državah jugovzhodne Azije in Latinske Amerike), kreditnimi odnosi ali s kompleksnimi in dolgoročnimi trgovinskimi aranžmaji (OPEC). To pomeni, da gre, kadar govorimo o večini teh držav v razvoju, za že dolgo trajajoče strukturno in tehnološko prodiranje razvitih držav na njihova področja; oziroma da razvite dežele ta področja trgovsko in sploh gospodarsko že dolgo pokrivajo.

4. Na podlagi sodobnejših spoznanj ekonomske znanosti ter aktualnih mednarodnih in lastnih izkušenj pa se večina teh držav v razvoju poleg prednosti začenja zavedati tudi vse večjih tveganj zaradi enostranske strukturne odvisnosti od razvitih držav, tveganj, ki lahko ogrozijo njihovo razvojno in politično neodvisnost, in to celo večjih in najrazvitejših držav v razvoju.

Zavestno opredeljevanje za diversifikacijo glavnih tržnih povezav in razvojnih spon z razvitimi državami sta spodbudila še dva procesa. Prvič: Vse bolj se krepi in širi nacionalni odpor proti vsiljenim zunanjim kulturnim in drugim vrednotam ter stilu življenja (t. i. kulturna dekolonizacija), ki uvajajo ali spremljajo vsak proces tesnejšega gospodarskega povezovanja med neenakima partnerjema. Drugič: Vse bolj očitni so znaki pojemanja prevladujočih metod vključevanja držav v razvoju, zlasti bolj razvitih

in dinamičnih, v svetovni proces reprodukcije (kapitala), kot: a) metoda kreditnih odnosov, ki je povzročila čezmerno zadolženost in vse hujšo zunanjo insolventnost vrste držav v razvoju, ki so bile s tem prisiljene k večji previdnosti pri izbiri razvojnih modelov, k večjemu opiranju na lastne moči in k ustreznemu strukturnemu in političnemu prilagajanju in ravnanju; in b) metoda neposrednih investicij transnacionalnih družb, ki ustvarja zaostreno dualistično gospodarsko strukturo v državah v razvoju, s tem pa tudi socialne in politične napetosti; vse to spremlja večja ranljivost teh dežel pred neugodnimi vplivi in nestabilnostmi zunanjega sveta.

5. S strukturnega vidika in v luči omenjene razvojne osamosvojitve in diversifikacije je treba poudariti, da projicirani dinamizem naštetih področij dežel v razvoju zahteva: a) hitrejšo in obsežnejšo graditev infrastrukturnih objektov – proizvodnih, transportno-komunikacijskih, kulturnih, prosvetnih, zdravstvenih in drugih – s tem pa se odpirajo možnosti za širok prodor naših zmogljivosti za investicijsko gradnjo, b) močne industrializacijske procese, v glavnem na »srednji« tehnološki ravni, to pa omogoča izkoriščanje, in kar je še pomembnejše, ustvarjanje komplementarnosti med proizvodnimi strukturami SFRJ in držav v razvoju, c) velik prehranski primanjkljaj v številnih državah v razvoju ustvarja možnosti za izvoz hrane iz SFRJ in proizvodnotehnološko sodelovanje pri razvijanju agrarnega kompleksa v teh državah.

6. Pričakovani dinamizem tržišč in gospodarskih struktur držav v razvoju na širšem sredozemskem področju je še posebno pomemben in ugoden okvir za razširitev in izboljšanje gospodarskega sodelovanja SFRJ³ z državami tega področja kot njenega »naravnega« gospodarskega okolja, še zlasti, ker je za te države značilno relativno obilje kapitala, odprtost in elastičnost proizvodnih in porabnih struktur, razmeroma zadovoljiva raven komplementarnosti z gospodarstvom SFRJ, relativna bližina SFRJ, ugodna komunikacijska mreža in še posebno bolj ali manj izrazita zunanjepolitična usmeritev k neuvrščanju. Seveda to nikakor ne pomeni diskriminacije in zapostavljanja možnosti za sodelovanje z drugimi državami v razvoju, ki ima ne le strateško ekonomski, temveč tudi strateško politični pomen.

7. Seveda ni mogoče pri tem zanemariti nekaterih »zunanjih« ovir za takšno področno dimenzioniranje perspektivnih udarnih smeri pri gospodarskem sodelovanju SFRJ z deželami v razvoju: a) zaradi strateškega položaja tega področja sta tu močno navzoči velesili; to pa vpliva na polariziranje na ideološkem, političnem in gospodarskem področju medsebojnih in zunanjih odnosov teh držav, b) anahronizem nekaterih političnih in družbenih sistemov z ustreznimi socialnimi sestavinami ter njihovimi deviantnimi tržnimi in razvojnimi opcijami, c) podedovana ter v

³ Glej: »Osnovni faktori unapređenja privredne i naučne saradnje Jugoslavije sa zemljama proizvođačima nafte Srednjeg i Bliskog Istoka i Mediterana«, Ekonomski institut, Beograd, 1975, 1. in 2. knjiga, redaktor in koordinator projekta dr. Tomislav Popović.

kolonialnem obdobju okrepljena ali zapletena verska, narodnostna ali ozemeljska nasprotja idr., d) sedanja in v prihodnosti še naraščajoča konkurenčna navzočnost držav zahodne Evrope ter – zaradi nekaterih ovir – nekoliko manjša prisotnost držav vzhodne Evrope, ki jo spodbuja njihova mednarodnogospodarska neuravnovešenost, zdaj že kronična ali prikrita nezaposlenost, depresivna stanja ter neugodne perspektive v pomembnih sektorjih notranjega povpraševanja teh držav.

Zapiski o sistemu oblasti, dominacije in značilnosti socialne revolucije v Srednji Ameriki

1. Zgodovinski vzroki za nedokončane revolucije

Zgodovina Srednje Amerike, v kateri bi bili osvetljeni vzroki njene sedanje socialne revolucije in dana objektivna razlaga razrednih bojev, še ni napisana. Buržoazno zgodovinopisje bolj prikriva kot pa razkriva protislovja v krizi sistema in zato ne more pojasniti korenin sedanjih dogajanj v zgodovinski preteklosti.

Za doseženo neodvisnost Srednje Amerike od španskega kolonializma – v času razpada imperija – so značilni bolj formalni kot pa stvarni znaki buržoazne preobrazbe družbe. Gvatemala, Honduras, Nikaragva in Kostarika so politično neodvisnost razglasile 15. septembra 1921 z aktom in se oklicale za Združene srednjeameriške province. Simbolično je njihovo enotnost izražala ustava Srednjeameriške federativne republike, ki pa je zaradi bojev med nosilci lokalnih interesov kaj kmalu razpadla. Neodvisnost je bila v na novo nastalih institucionalnih tvorbah buržoazne družbe kompromisni dogovor med slojem zemljiških posestnikov, duhovščino in slabotno buržoazijo. Ta zveza je sicer odpravila špansko vojaško strukturo oblasti, ni pa spreminjala sistema odvisnosti prvotnega prebivalstva ter ostre etnično-razredne razcepljenosti. V prvi etapi formalne neodvisnosti so se za ideale buržoazne preobrazbe v državljanski vojni spopadali konservativci in liberalci. Cilji tega boja niso bili nikoli uresničeni, srednjeameriška revolucija ni bila dokončana. Revoluciji sta kaj kmalu pristigli peruti dejanska ekonomska odvisnost in socialna nadvlada moči tujega kapitala, ki je svoje interese največkrat zavaroval z mornariško pešadijo.

Boj za (neuresničene) cilje nacionalne neodvisnosti in buržoazne svoboščine so kasneje nadaljevali Francisco Morazán, Mariano Galvez in Rufino Barrios, ki so zbirali vojsko iz vseh predelov Srednje Amerike; sto let kasneje je na čelu tega boja Augusto Cesar Sardino (Nikaragva), ki spet zbira pristaše iz drugih dežel; med drugimi se mu priključi Farabundo Marti iz Salvadorja. Tedaj je dobil boj že novo, protiimperialistično

vsebinsko. Četudi ta etapa revolucije ni prinesla nacionalne svobode, pa ji je vendar uspelo premakniti kolo zgodovine naprej.

Od šestdesetih let tega stoletja zajame boj vse države tega področja – od Nikaragve in Salvadorja do Hondurasa in Gvatemale. Širijo se temelji njenih razrednih nosilcev, njeno vodstvo postaja vse bolj revolucionarno. Vzpostavljen je most med tradicionalnimi, liberalnimi zgodovinskimi hotenji neuresničene osvobodilne revolucije in socializmom.

V pogosti menjavi kolonialne in neokolonialne odvisnosti so se spreminjali centri tuje dominacije, značilnosti vladajočega razreda in vladavine, razredni nosilci boja za emancipacijo, vsebina, nacionalne in socialne sestavine tega boja pa so ostale neločljivo povezane. Nedokončana revolucija in prepletenost anahronističnih razrednih interesov z neokolonializmom sta pripeljali do tega, da so nerazrešena zgodovinska protislovja preteklega obdobja vtisnila tudi novi dobi, ki je prežeta z lastnimi razrednimi protislovji, dodaten eksplozivni naboj.

2. Denacionalizacija ekonomskega razvoja in vladajoče socialnopolitične manjšine

Če upoštevamo položaj srednjeameriškega gospodarstva v mednarodni kapitalistični delitvi dela, njegovo funkcijo v zunanjetrgovinski menjavi z razvitimi industrijskimi državami in znane splošne značilnosti gospodarske strukture,¹ kot sta odvisna agrarna eksportna monokultura, koncentracija posestev v rokah domačih veleposestnikov in tujih lastnikov plantaž itn.;² ima v pojasnjevanju vzrokov za nenehne in vse ostrejšše socialne konflikte in naraščajoče nezadovoljstvo med vsemi sloji pod vrhom kupole ekonomske in politične moči² največji pomen prav analiza odvisnega ekonomskega razvoja po drugi svetovni vojni³ in posledic dominacije avtokratskih sistemov vojaške diktature in severnoameriškega kapitala.⁴

Spremembe, do katerih je prišlo zaradi uporabe take ekonomske politike v zadnjih tridesetih letih, so v ekonomski in socialni strukturi povzročile nedvoumen preobrat. Tega pa ne smemo podcenjevati.

Predvsem se je zmanjšala tradicionalna odvisnost od monokulture, kljub temu pa je še leta 1980 sestavljalo 80% izvoza le pet kmetijskih proizvodov; vrednost izvoza se je povečala za 16-krat; začel se je proces industrializacije, ki je vplival na to, da se je delež industrije v skupnem nacionalnem bruto proizvodu povzpел od 15% na 25%; naraščanje skup-

¹ Iz analize je izvzeta Panama, in sicer iz dveh razlogov: zaradi velikega ekonomskega pomena kanala in političnih sprememb, do katerih je prišlo pod vodstvom progresivno usmerjenih oficirjev.

² V obdobju 1914–1925 je bilo v Srednji Ameriki najmanj deset oboroženih uporov proti tujim družbam (lastnikom plantaž), v katerih so sodelovali nižji družbeni sloji.

³ CEPAL, *Centroamerica: Evolución económica desta la postguerra*, Mexico (ODE) 34, 1980.

⁴ Donald Castillo Rivas: *Acumulación de capital y empresas transnacionales en Centroamerica. Siglo XXI*, Mexico 1980; *Situación económica y alianzas políticas*. Rev. Mexicana de Sociología, No. 2, 1980, Mexico.

nega bruto proizvoda je v poprečju presegalo 5%; po podatkih CEPAL-a se je po oblikovanju skupnega srednjeameriškega tržišča interna menjava industrijskih proizvodov povečala od 3% na 20% od skupne zunanjetrgovinske menjave itn.

Število prebivalstva se je zaradi nagle stopnje rasti (več kot 3%) več kot podvojilo, urbanizacija je od 13% narasla na 43%, vendar pa 57% prebivalcev še vedno živi na vasi; številčno so se okrepili podeželski proletariat, lumpenproletariat, srednji sloji in industrijsko delavstvo, izoblikoval se je sloj industrijske buržoazije. Večje spremembe so povezane tudi s političnim sistemom: narasla sta administrativno-birokratski in profesionalni aparat, narasla vojaška tehno-birokracija. Toda čeprav se je dohodek na prebivalca podvojil, se je socialna diferenciacija še bolj zaostila. Od 20 milijonov prebivalcev jih je 5% obogatelo, 50% pa osiromašilo; računajo, da živi približno 14 milijonov prebivalcev v skrajni bedi, zlasti na podeželju. Po podatkih CEPAL-a znaša dohodek treh četrtin prebivalstva borih 49 dolarjev letno (1970), tako kot v najbolj siromašnih državah sveta. Leta 1978 je znašal bruto nacionalni dohodek na prebivalca 428 dolarjev.⁵

Vse te spremembe so posledica uporabe različnih gospodarskih modelov (»nadomeščanje uvoza«, »agroindustrializacije«, »montažne« industrializacije), vse pa so najtesneje povezane z interesi severnoameriškega kapitala. Nesporno je ta kapital prodiral na to področje pospešeno, vendar ne v tako naglem ritmu, kot se je uveljavljal v najbolj pomembnih državah Latinske Amerike.

V obdobju 1976–1978 je delovalo v Srednji Ameriki 614 multinacionalnih družb (504 iz ZDA, 76 iz Evrope in 17 iz Japonske), kar priča o velikem vplivu, glavnih tokovih in o prodiranju novega nosilca akumulacije v tej regiji.⁶

Naložbe severnoameriškega kapitala pa niso bile nikoli tako velike, kot bi lahko domnevali na podlagi ocene njegovega vpliva v tem delu sveta. Neposredne investicije od leta 1959 do 1969 so se povzpele od 389 na 755 milijonov dolarjev; s temi naložbami so Severnoameričani kontrolirali 83% vseh tujih investicij. Od tega časa (1967) pa do leta 1978 je delež investicij iz ZDA upadel na 73%, narašča pa delež Evrope in Japonske (od 16 na 26%).⁷

V celoti so bili rezultati utrjevanja in modernizacije odvisnega kapitalističnega gospodarstva ugodni za novo akumulacijo kapitala (s povečevanjem tako absolutnega kot tudi relativnega viška vrednosti, ki je nedvomno posledica povečevanja produktivnosti), s tem pa so prišle v še bolj

⁵ CEPAL, *ibid.*

⁶ Gert Rosental: *Algunos apuntes sobre el grado de penetración de la inversión extranjera directa en el proceso de integración centroamericana*, v »La integración económica centroamericana«, Mexico, Fondo de Cultura Económica, 1975; glej tudi Hector Dada Hirezi: *La crisis de la integración centroamericana*, *ibid.*

⁷ Glej »Naše teme«, št. 7–8, 1978, str. 1414; in D. Castillo Rivas: *Características del nuevo modelo de acumulación en América Latina con ilustración del caso Centroamericano*. Estudios Sociales Centroamericanos, No. 25/1980, San José, Costa Rica.

zaostreni obliki na dan posledice nerazvitosti, kontrola tujega kapitala na intenzivnih in ekstenzivnih gospodarskih področjih, zvečevala se je neza-poslenost. Okrepila se je država, vendar ne kot varuh nacionalnega gospodarstva. Ta spodbuja proces odvisne industrializacije in odpira izvoz kmetijskih pridelkov (da bi prišla do deviz, pri tem pa ji ni dosti mar zagotavljanje hrane za domače prebivalstvo). Toda kljub tem stimulacijam nova gospodarska struktura povzroča neugodne učinke: uvoz je še vedno večji kot izvoz, prihaja do neravnotežja in negativnega salda v plačilni bilanci in do zvečevanja zadolženosti v tujini. Ta protislovja (procesa denacionalizacije), zlasti pa represivni značaj političnega sistema, so pripeljali do globoke socialne krize, katere nosilci domače politične moči konec sedemdesetih let niso več sposobne zaustaviti in ukrotiti – niti z institucionaliziranim strahovanjem združenih sil družbenega nasprotovanja.

Zlasti je pomembno ugotoviti, kako v takih razmerah deluje imperializem, predvsem pa kakšen je odnos ZDA do Srednje Amerike. Vsiljujejo se trije sklepi: prvič, da v ospredju niso njeni ekonomski interesi, pač pa predvsem geostrateški, politični in vojaški interesi; drugič, da so ZDA svoj relativno majhen delež v investicijah nadomestile z vključevanjem drugih dejavnikov, predvsem politične in vojaške narave, ki so zagotavljali, da je bila ta regija zanesljivo pod njenim nadzorstvom – kot nekakšen protektorat – in to vse do revolucije v Nikaragvi, ko jim je tudi ta kontrola nevarno ušla iz rok; tretjič, ekonomska kontrola z relativno majhnimi naložbami kapitala (najmanjše so v Nikaragvi in Salvadorju) in pa dejstvo, da te naložbe niso prispevale k reševanju problemov socialno-politične vsebine, pač pa nasprotno, da so vojaško podprle sile lokalne vojaške represije, je med širokimi množicami močno razvnelo protiamerikanizem in protiiperializem. Hkrati ne smemo pozabiti tega, da je večja navzočnost evropskega kapitala pripeljala tudi do večjega političnega vpliva Evrope v tem delu sveta.

3. Temeljne značilnosti političnega sistema, politične partije, armada in cerkev

Kljub mnogim posebnostim v sleherni državi posebej imajo politični sistemi srednjeameriških pa tudi latinskoameriških držav nasploh toliko skupnih in splošnih značilnosti, da je možno njihovo komparativno preučevanje in posploševanje.⁸

⁸ Izvzeti sta Panama in Kostarika. Glavni razlogi: *Kostarika* je v primerjavi z drugimi državami tega področja uresničila hitrejši družbenoekonomski razvoj in dosegla večjo politično stabilnost; izvedene so bile buržoazne reforme; utrdila je parlamentarno vladavino; v njej ni prišlo do ekstremne koncentracije zemljskih posestev in ekonomske moči; v političnem sistemu organi prisile in vojska nimajo odločilne vloge, armada v bistvu sploh ne obstaja; stroški za izobraževanje presegajo stroške za državno varnost itn.

Panama je zaradi prekopa ena od najbolj pomembnih vojaškostrateških interesnih točk ZDA; od sedemdesetih let dalje progresivno, nacionalno in demokratično usmerjene oborožene sile – po prevzemu oblasti – izvajajo vrsto reform na

a) *Zgodovinski proces* njihovega oblikovanja ima že od samega začetka neodvisnosti to posebnost, da so v velikem neskladju med normativnim in stvarnim, da so zgolj institucionalne forme, brez stvarne buržoazno-demokratske družbenoekonomske vsebine. Nominalni nosilci oblasti niso imeli tudi dejanske moči v družbi; moč je imel v rokah ozek sloj zemljiškoposestniške aristokracije, ki je sodeloval s cerkvijo (elita katoliške duhovščine). Za slabotno napredno buržoazijo je bila liberalna zakonodaja zgolj na papirju, le simbol modernega napredka, ne pa tudi sankcioniranje njenega položaja v družbi in na oblasti.

Célo stoletje je potekal proces spajanja dveh zgodovinsko antagonističnih razredov, ki sta namesto nepomirljivega spopada konec koncev dosegla razredni kompromis v delitvi oblasti ter prevzela vzorne politične sisteme tedanje najbolj razvite evropske in severnoameriške politične nadgradnje družbe. »Zgodovinske« politične partije iz tega časa odigravajo vidnejšo vlogo zagovornikov liberalne ideologije, ne pa vloge razrednega predstavništva v političnem sistemu. Zato parlamenti, vlade in partije niso izražali interesov družbene večine, niti jim ni uspelo, da bi politični sistem »napolnili« z razredno buržoazno vsebino. Dejanski predstavniki politične moči so bili tisti, ki so po definiciji – kot organi prisile in varuhi neodvisnosti pred zunanjo agresijo – lahko le sredstvo te moči: policija in armada. Šibkost vlad – v razredno-političnem smislu – so nadomestile diktature vojaških režimov, ki so bile edine sposobne vzdrževati relativno stabilnost sistema.

V temeljni družbenoekonomski sferi življenja so dolgo životarile predkapitalistične družbene skupine in institucije, ostanki pred-španskih oblik gospodarjenja in tradicionalne kulture. Prodor tujega monopolističnega kapitala teh oblik ni vedno uničeval, marveč jih je izrabljal za svoje potrebe, s tem pa tudi domači buržoaziji preprečeval, da bi se dvignila v položaj nosilca prevladujočega produkcijskega odnosa in kapitalistične akumulacije. Namesto tega se začel je proces vse večje ekonomske odvisnosti, denacionalizacije vladajočih razredov in držav. Spodnji družbeni sloji so odrinjeni od vseh glavnih tokov v družbi. Avtentično kulturo prvotnih prebivalcev, ki se kaže v zapuščini nekdanjih civilizacij in španskih kolonialnih vrednot, preplavi vladavina cola-cola kulture in izdelkov mogočne industrijske civilizacije.⁹

b) *Formalne oblike organizacije državne oblasti*, institucionalni mehanizem prav gotovo ni tisto področje, katerega analiza bi lahko – ne glede na njihovo dejansko funkcioniranje – odkrila vso globino krize celotne pravno-politične zgradbe teh sistemov, ki traja že nekaj desetletij.

vseh področjih življenja in pri tem ne zanemarjajo interesov nižjih družbenih slojev; veliko vlogo imata pri tem država in mehanizem za varovanje nacionalnih interesov, boj za postopno nacionalizacijo prekopa, o čemer je bil (1977) dosežen sporazum z ZDA, in sicer ob podpori celotne svetovne demokratične javnosti; odlojučna vloga vojske v družbenopolitičnem življenju kontrolirano usmerja politični sistem k družbenoekonomskemu in političnemu pluralizmu in parlamentarni demokraciji.

⁹ Mario Monteforte Toledo: Centro America, Subdesarrollo y dependencia, Vol. II, Mexico 1972; Lj. Paligorić: Političke doktrine levice u Latinskoj Americi, del o političnem sistemu, IPR, Beograd, 1972.

Njihovo pravno dograjevanje je resda izpeljano do relativno visoke ravni, vendar pa dejansko družbeno življenje poteka brez njihovega bistvenejšega vpliva; ne usmerjajo družbenega razvoja niti ne izpolnjujejo vloge, ki jim je v političnem sistemu določena. Kriza političnih sistemov (kolikor lahko sploh o njih govorimo v množini) zaobsega vse vidike življenja, od zakonodaje, sodstva, izvršilne oblasti, volilnega mehanizma do političnih partij v strukturi oblasti, skratka odnosa med oblastjo in državljani, funkcioniranje nominalnih načel gospodarjenja (svobodna pobuda in konkurenca), ki jih utesnjujejo interesi multinacionalnih družb in personalistične uzurpacije oblasti vojaških diktatorjev, vojaške oligarhije, »vojaške partije«, »vojaške države«.

Po ustavah je delitev na tri središča oblasti zamišljena kot uravnotežen mehanizem demokratične kontrole. Zakonodajna oblast pripada praviloma (izjema je Nikaragva pred revolucijo) enodomni skupščini kot primarnemu političnemu organizmu, v katerega volijo poslance po proporcionalnem sistemu, kar naj bi omogočilo uveljavljanje »manjšine« v parlamentu. Dejanska družbenopolitična večina je zunaj skupščin, manjšina pa je na oblasti in je lahko tudi zunaj teh institucij organizirana v močnih skupinah pritiska.

Izvršilna oblast je močnejša od zakonodajne. Povsem je podrejena predsedniku republike, katerega zakonodajno pobudo je težko nevtralizirati. Ima pravico izdajati dekrete, ki spreminjajo zakone. Vlada je predsednikov privesek. Ministri so njegovi sekretarji brez lastne avtonomije. Položaj političnih ministrov imajo samo tisti, ki so na čelu ministrstev za notranje zadeve in obrambo, in ki so potencialni nasledniki predsednika. Tam, kjer imajo narodno gardo, je njen komandant dejanski šef oboroženih sil. Predsednik postavlja visoke vojaške oficirje na čelo oblasti v provincah. Čeprav so nominalno podrejeni ministrstvu za notranje zadeve, ima dejanski vpliv vojaški minister; zato je dejanska oblast v rokah lokalnih poveljstev, ne pa civilne administracije.

c) *Vloga političnih partij* v političnih sistemih po drugi svetovni vojni narašča. Spremembe v gospodarski in socialni strukturi in ugodnejše razmere, ki so nastale (v krajšem časovnem obdobju) po padcih vojaških diktatur (Gvatemala, Salvador, Honduras), so okrepile vpliv partij v političnem življenju. To, da se nakazujejo možnosti za družbene reforme, vse politične partije navaja k temu, da vnašajo v svoje programe (z relativno majhnimi razlikami) zahteve po agrarni reformi in industrializaciji, socialni pravičnosti, spremembah v sistemu izobraževanja itn. S tem se jim odpirajo možnosti, da se močneje oprejo na množice volivcev, posebej pa v vseh partijah računajo na pomoč srednjih slojev in inteligence. Vloga vodilnih osebnosti je še posebej poudarjena, zato pripisujejo tem partijam lastnosti »personalističnih« strank.

Glede vloge in razvrščanja političnih partij v političnem sistemu ni nikakršnih posebnosti. *Desnica* še naprej zagovarja načela klasične zasebne lastnine in pobude, svobodne trgovine in konkurence; nova ni tudi

razvojná politika kompromisa ekonomskega liberalizma s tradicionalnim konservatizmom, kot tudi španovija z armado, duhovščino in tujimi družbami, na katere računa pri ponovnem prevzemanju oblasti. Posebej poudarjene so njene ideološke komponente: protikomunizem in histerična bojazen pred širjenjem vpliva kubanske revolucije.

Politični *center* sicer poskuša izvajati nekatere progresivne reforme, vendar se pri tem omejuje od podobnih zahtev levice. Njegovo vodilo je: kar najmanj starega in kar najmanj reform.

Levica se zaradi vpliva splošnih zahtev družbene baze, da naj se sistem v temelju spremeni, v celoti krepí, vendar pa je razklana, atomizirana, v sebi sprta, kar velja posebej za socialiste in komuniste. Njen skupni imenovalec je zahteva po spremembah v sistemu, protiimperializem, omejevanje buržoazije in odpiranje poti k socializmu.

Največji vpliv na politično življenje celotne regije ima revolucionarno obdobje razvoja Gvatemale (1944–1954), ki ga običajno nazivajo »oktobrská revolucija« (Juan José Arevalo). To je edino obdobje buržoazno-demokratskih reform, sindikalizacije delavskega razreda, zboljševanja socialne zakonodaje, izobraževalnega sistema, vodenja neodvisne zunanje politike in močnega utesnjevanja monopola ZDA (United Fruit Company). Toda s pomočjo severnoameriške intervencije je bila revolucija leta 1954 zadušena. Od tistih časov je temeljno geslo in centralno doktrinarno načelo srednjeameriške desnice, *da demokracija odpira pot komunizmu, in da jo je treba zato že v kali zatreti*.

Temeljna značilnost političnih sistemov postane – še posebej po kubanski revoluciji – vojaško-avtoritarna, represivna, nacionalna, kontra-revolucionarna diktatura skrajne desnice. Porodila se je iz revolucionarne krize, ko vladajoči razredi niso bili sposobni ali niso imeli dovolj moči, da bi s klasičnimi metodami buržoazne parlamentarne demokracije obvladali vse močnejše politične sile, ki so naravnane h temeljitim družbenim reformam. Vladajoči sloji se v bojazni, da bi zgubili oblast, oprijemajo vloge instrumenta zunanje imperialistične intervencije ter varuha tujih interesov v sistemu gospodarske odvisnosti in socialne dominacije. *S tem je del reformistično naravnane liberalne buržoazije doživel zgodovinski poraz, ki so ji ga prizadejale sile skrajne desnice*, vendar pa je to hkrati prispevalo k krepitvi sil političnega radikalizma.

Gibanje *krščanske demokracije* v Latinski Ameriki je zraslo iz disidentskih skupin na politični desnici ter si prizadeva, da bi se z oporo na notranja vrenja v katoliški cerkvi kar najbolj prilagodilo novim razmeram. V Srednji Ameriki se je najprej razvijalo pod močnim vplivom čilenske (E. Fei), pa tudi venezuelske in zahodnonemške krščansko demokracije. Že od samega začetka teži k temu, da bi bila protiutež vplivu komunizma in marksizma, ki se obnavljata z antidogmatizmom kubanske revolucionarne prakse. Najvišji ideološki domet doseže krščanska demokracija v teoriji »komunitarizma« in »razvoja v svobodi« čilenske krščanske demo-

kracije, ki sledi Kennedyjevi »Zvezi za napredek«. ¹⁰ V Srednji Ameriki je bila zagovornica pomembnega skupnega srednjeameriškega trga. Krepitev radikalnih struj je pritegnila krščansko demokracijo k desnici in k odkriti kontrarevoluciji (leta 1973 v Čilu), vendar pa se je tudi sama znašla med mlinskimi kamni vojaških diktatur. Mnoge partije krščanske demokracije so same postale žrtve represije, vključno z Duartejevo partijo v Salvadorju, ki jo je vojaško-oligarhična zveza po volilni zmagi leta 1972 grobo izigrala; zato jo mnogi zgodovinarji prištevajo med leve, borbene in celo revolucionarne sile spreminjanja na demokratičnih temeljih. Toda v svojih prizadevanjih, da bi bila demokratična alternativa militarizmu, so jo izrabili za orodje skrajne desnice vojaške strukture, kar dokazuje tudi volilna farsa v Salvadorju leta 1982. Druge podobne partije v Srednji Ameriki so frakcijsko razkrojene. V Nikaragvi je del partije zaradi narave vojaške oblasti prešel v opozicijo, ki se je razvijala do zavezništva s FSLN, vendar nima velikega vpliva. Še manjši vpliv je imela protisandinistična frakcija. V Hondurasu in v Gvatemali so si te partije močno, toda brezuspešno prizadevale, da bi na podoben način okrepile svoj vpliv v političnem življenju.

Tudi mednarodna prizadevanja (Madrid 1979; Karakas 1979; Washington 1980) v tej smeri niso prinesli ugodnejših rezultatov, ¹¹ kar razlagajo predvsem z njihovo temeljno ideološko naravnostjo, ki je celo bolj desna od vplivnih dejavnikov katoliške cerkve. Izhod iz težavnih razmer išče krščanska demokracija v Srednji Ameriki še vedno zelo vztrajno, vendar ga išče v okvirih vojaških režimov, v »izpopolnjevanju«, v družbeni kozmetiki, v vztrajnem zagovarjanju zasebne lastnine, v »osvajanju« sredstev informiranja, v usmerjanju izobraževalnega sistema, v opoziciji sleherni zvrsti socializma, posebej še v opoziciji do socialdemokratske mednarodne penetracije.

Krščanska demokracija, ki je v sedemdesetih letih dosegala v sindikalnem gibanju pomemben vpliv (CLASC) ¹², je vse bolj naklonjena podpori, ki jo ponujata kapital in cerkev ter se ravna po logiki »manjšega zla«. (»Za ZDA in Evropo je mnogo bolj koristno, da v Srednji Ameriki podpirata demokrščanske vlade, kot pa da zapravljata sredstva za orožje, ki ga pošiljata diktaturam, ki so nesposobne preprečiti revolucijo.«)

Če že za ideologijo krščanske demokracije upravičeno trdimo, da v Srednji Ameriki ni našla plodnih tal, pa bi bilo za ideologijo socialne demokracije tako sklepanje prenačljeno.

Prvi poskusi, da bi se socialna demokracija zakoreninila v tem delu sveta, segajo nekaj desetletij nazaj. Maloštevilne partije in skupine iz tega časa seveda niso dosegle trajnejšega vpliva. Prodiranje vpliva evropskih socialdemokratskih partij se uresničuje šele po dobro načrtovanih in

¹⁰ Lj. Paligorić: »Crkva i demokrišćanstvo u Latinskoj Americi« in »Doktrina i taktika čileanske hrišćanske demokracije«, v Medunarodni radnički pokret, št. 2 in 4, 1967, Beograd.

¹¹ Gregorio Selser: Hacia una Internacional Democristiana? *Cuadernos de Tercer Mundo*, No. 38, 1980, Mexico.

¹² Glej: »Latinska Amerika – subjekti klasne borbe« in izbor tekstov, objavljenih v reviji *Ideje*, št. 4, 1980, Beograd.

organiziranih prizadevanjih Socialistične internacionale (odkar je na njenem čelu Willy Brandt), da bi razširila svoj vpliv tudi na države v razvoju sploh in se s tem uveljavila kot gibanje, ki ima pomen za ves svet. *In če je hotela doseči tak cilj, je morala akceptirati vsaj temeljne revolucionarne težnje Latinoameričanov in biti pripravljena sprejeti nase odkrito in ostro kritiko lastnih reformističnih pojmovanj in ravnanja, ko se pojavlja kot stranka na oblasti na tleh Evrope.* To je hkrati pomenilo, da v nekaterih točkah odstopa tudi od lastnih doktrinarnih pojmovanj v praksi političnega delovanja, in da prihaja celo v navzkrižje s politiko svojih globalnih zaveznikov, s katerimi bi si takih sporov v bistvu ne smela dovoliti.¹³ Za svojo realno politično navzočnost in vpliv v Srednji Ameriki je morala v večji meri sprejemati pojmovanja latinskoameriških partij, kot pa je lahko sama vplivala nanje s svojim tradicionalnim socialnim reformizmom. Prav zaradi te svoje pripravljenosti prilagajati se v boju za emancipacijo je lahko odigrala napredno vlogo, hkrati pa se je soočala z velikimi notranjimi dilemami; od tega, kako jih bo razreševala, je v mnogočem odvisno to, ali se bo vpliv socialne demokracije kot ideološke in politične alternative socialnega reformizma spričo zahtev po temeljitih družbenih spremembah zvečeval ali pa upadal.

Občutnejšo krepitev socialdemokratskih partij v Srednji Ameriki si v nekaj zadnjih letih lahko razlagamo le tako, da so šle v opozicijo diktaturam, v gverilski boj, s katerim so dosegale vpliv na strategijo boja, pa tudi na opredeljevanje ciljev boja v enem delu osvobodilnega gibanja. Za tako dejavnostjo je stala odločna moralna, politična in materialna podpora Socialistične internacionale oziroma njenih najvidnejših voditeljev. Res pa je tudi, da takega vpliva socialdemokratske partije niso dosegle v strukturi na novo ustvarjene oblasti (v Nikaragvi) niti v teoretski konceptualizaciji strategije nadaljnjega razvoja.

Socialistična internacionala vzdržuje tesne zveze s partijami in gibanji napredne usmeritve v Srednji Ameriki, vendar so le nekatere partije tudi njene članice; nekatere partije so samo njeni simpatizerji, ki se skušajo po tej poti odpreti v svet ali pa si zagotoviti njegovo podporo, kar velja npr. za FSLN.

Izredno pomembna je ugotovitev, da imata krščanska demokracija in socialna demokracija povsem različen odnos do vladajočih vojaških režimov. Demokristjani so bili v Srednji Ameriki v vzponu dotlej, dokler so bili alternativa militarizmu. Z vključevanjem v vojaške režime z razredno-ideoloških pozicij antisocializma so zgubili veliko možnosti za uspeh, medtem ko se je njihov disidentski del mnogo prepozno priključil osvobodilnemu boju. Drugače je s socialdemokracijo; ta se je že od začetka širjenja oboroženega boja – kljub svojim doktrinarnim zadržkom – priključevala opoziciji in se poskušala uveljaviti kot alternativa vojaško-

¹³ O delovanju Socialistične internacionale v Latinski Ameriki poleg zgoraj navedenega teksta glej še: Politika socialdemokratije prema Latinskoj Americi; projekt »Politika socialdemokratije prema zemljama u razvoju«, IZUR, Zagreb 1980; »Socijalistička internacionala u Africi i Latinskoj Americi«, revija Marksistička misao, št. 3, 1977, Beograd.

politični diktaturi. Kakor hitro je začutila, da bi se njene reformistične pozicije utegnile izenačiti s polovičnimi reformnimi ukrepi samih vojaških režimov, je opuščala strategijo politike nasprotovanja z mirnimi sredstvi in se priključevala kritiki z argumenti orožja (Nikaragva in Salvador); bila je pripravljena na prilaganje in učinkovito pomoč revolucionarnim gibanjem. Njene možnosti za uveljavljanje so toliko večje, kolikor bolj upada ugled dogmatskih sil socializma v mednarodnih razsežnostih in kolikor uspešneje se demokratični socializem odmika od tradicionalnega koncepta socialdemokracije v Latinski Ameriki v zgodnejših obdobjih. Uspelo ji je prepričati svoje partnerje, da obstajajo v okvirih evropske socialdemokracije med levim in desnim krilom mnogo večje razlike, kot pa to izhaja iz dokumentov socialistične internacionale, da je pritisk progresivne struje mladih opora srednjeameriški revoluciji itn. Vsi ti dejavniki so prispevali k temu, da so revolucionarne sile Srednje Amerike sprejele socialistično internacionalo za partnerja, ki je poleg tega lahko pomemben most z demokratičnimi silami Evrope, most za odpiranje v svet – in to kljub vsem oviram severnoameriške ideološke in ekonomsko-politične dominacije.

Politične *partije, skupine in organizacije leve*, revolucionarji, osvobodilne fronte itn. v Srednji Ameriki so v ilegali, so prepovedane in izpostavljene surovemu preganjanju. Če opustimo na tem mestu razčlenjevanje njenega notranjega razmeščanja, programska načela, njeno strategijo in taktiko boja, pa kljub temu lahko ugotovimo, da izpoveduje ta usmeritev povsem razločno izoblikovane zahteve po radikalnih spremembah v produkcijskem odnosu, po odpiranju poti k socializmu, po zamenjavi razredov na oblasti, temeljiti preobrazbi sistema, zlasti organov prisile, administracije in izobraževanja. Hkrati pa je dejstvo, da delujejo v tej usmeritvi vse znane ideološke struje sodobnega sveta, močno prispevalo k notranjim razhajanjem in spopadanju, kar je seveda slabilo njeno skupno moč in vpliv na družbena dogajanja, prispevalo k njeni nestabilnosti in taktični omahljivosti. Doktrinarna mimikrija koncepcij, presajenih s tujih tal, blokovska izključnost, relativno pozno vključevanje v oblike boja – vsi ti dejavniki so najbolj oslabili tradicionalno komunistično strujo, od katere so se odcepile številne skupine, ki so se bolj nagibale k neodvisni, samostojni nacionalni vlogi v družbi. Razen tega so nosile te skupine na sebi veliko hipoteko iz tridesetih let, ko je bila obnovljena razprava o vlogi Latinske Amerike v Komunistični internacionali; tedaj je bil vodja narodnoosvobodilnega gibanja, Sandino, ocenjen negativno; najprej, leta 1929 kot »drobnoburžoazni« vodja, leta 1933 pa kot vodja, ki »izdaja« proletariat.

Kot vse druge komunistične partije Latinske Amerike so tudi srednjeameriške partije doživljale pretrese zaradi ideoloških in političnih posledic kubanske revolucije, kritike dogmatizma, poskusa oblikovanja novega »centra« in končno tudi velike polemike o poti, strategiji in taktiki gverilskega boja. To so bili *zunanji vzroki* notranjih težav, ki so te partije

silili k temu, da se prilagajajo lastnim, notranjim in težavnim pogojem boja; ta proces pa poteka zelo počasi.

V Salvadorju so bile dolgotrajne razprave o taktiki boja; odklonjena je bila metoda oboroženega boja, prednost je dobilo politično delo v mestih. Vse tri vstajniške organizacije so nastale kot frakcije, ki so se odcepile od KP, vendar nobena od njih dolgo časa ni zmogla tega, da bi se uveljavila kot vodilna sila v odporiških gibanjih, ali da bi ji uspelo te sile združiti, čeprav so dobivale od zunaj nasvete, naj za vsako ceno dosežejo enotnost uporniške levice. Kasneje, ko so doumele, da je enotnost neizogibni pogoj za njihov obstanek, je bilo že prepozno; svoj vpliv so morale komunistične skupine deliti z drugimi silami.

Končno je treba poudariti tudi to, *da so vstajniške sile v več državah v političnem in ideološkem smislu bolj uporniške kot pa konceptualno revolucionarne*; da delno izhajajo tudi iz nacionalistično-revolucionarnih partij, da imajo vpliv v socialni bazi družbe, katere legalne politične aspiracije so bile do petdesetih let povsem onemogočene. Te so v vstajniško levico vnesle pripravljenost za boj proti diktaturam, ne pa tudi doktrinarno radikalnih ali socialističnih pogledov na prihodnost. Navzočnost različnih levih usmeritev v odporiškem gibanju je pogojena tudi s tem, da je treba ne glede na združevanje odporiških gibanj računati tudi na ideološki, politični in celo ekonomski pluralizem, kar je bolj vsiljena realnost kot pa doktrinarno želen sistem. To je seveda pomemben dejavnik, ki vpliva na odnos političnih partij in skupin do političnega sistema.

c) *Oborožene sile v Srednji Ameriki pa tudi v celotnem prostoru Latinske Amerike so tradicionalno najbolj vpliven, najmočnejši, odločujoč in stabilen dejavnik političnega sistema.* To dokazujejo tudi znanstvene raziskave.¹⁴ V nobenem drugem področju sveta vojska pri oblikovanju političnega sistema ni imela tako pomembne vloge, pa tudi kasneje ni bil njegov obstoj nikjer tako usodno odvisen od vpletanja armade v politično življenje kot v Latinski Ameriki. Kot center dejanske politične moči (čeprav tudi neformalno) je armada zgodovinsko »vgrajena« v politični sistem. *V prvem obdobju, ko se je politični sistem prilagajal dejanskim produkcijskim odnosom, se je vanj že vmešavala armada; to pa zato, ker spopad temeljnih družbenih razredov ni bil vedno razrešen v korist buržoazije po radikalni poti, ker ni prišlo do zamenjave razredov na oblasti; v razmerah, ko je prihajalo le do razrednega kompromisa, in ko so imele politične partije relativno majhno vlogo, so take okoliščine vse od začetka tega stoletja pa tudi kasneje priklicala na površje vojsko, da poseže v spopad razrednih interesov kot politični rabsodnik.* Vojska je v teh primerih varovala sistem, ki ga je ogrožala politična anarhija, socialna revolucija pa ga še ni resneje spodkopala. Tako se je vojska iz »klasične«

¹⁴ Literature o vlogi vojske v Latinski Ameriki je ogromno in po vsem sodeč presega druga področja interesov v političnih znanostih. Obsežne raziskave tega področja so opravili zlasti v ZDA. Izčrpen seznam te literature glej v: Lj. Paligorić: *Oružane snage kao faktor političke moći*, I, II, III, revija *Međunarodni radnički pokret*, IMRP, št. 2 in 4, 1974, Beograd.

zunanje funkcije, v kateri ni bila potrebna, preselila v »notranjo« politiko kot odločujoč razredni reprezentant in dejanski varuh vzpostavljenih privilegijev. Pravo podobo sistema je prikrivala liberalna, parlamentarna buržoazna demokracija. Za njo se je skrivala avtokracija vsemogočnih caudilljev, gola razredna diktatura. Oblast je prehajala od ene vladajoče skupine na drugo, vendar ne po volilnih pravilih, pač pa s sistemom vojaških udarov, ki so jih na koncu vedno poskušali »demokratično« legalizirati.

Iz lokalnih oboroženih skupin, v katerih imajo odločilni vpliv nekateri krajevni diktatorji, je vojska postopno prerasla v »nacionalno« silo, kar je vsekakor tudi posledica procesa nacionalne ekonomske integracije. Toda zaradi vpliva sprememb v ekonomski strukturi, naraščanja socialne polarizacije, vse močnejšega procesa integracije v svetovni sistem kapitalistične akumulacije, s podrejeno, odvisno vlogo v mednarodni delitvi dela, napredka tehnologije in oboroževanja, se tudi v armadi dogajajo velike spremembe, ki jih zaobsegata pojma modernizacija in profesionalizacija oboroženih sil.

Od začetka tega stoletja, zlasti pa od druge svetovne vojne in kubanske revolucije dalje, je naraščanje vloge oboroženih sil povezano z nekaterimi vzporednimi procesi, ki jih moramo v taki soodvisnosti tudi preučevati. V prvi vrsti mislimo na odvisen razvoj proizvodnih sil, na nove modele akumulacije v sistemu neokolonializma; potem pa razdelitev sveta na bloke, na hegemonizem, vsiljevanje popolne nadvlade pod pretvezo strateških interesov velikih sil; in končno na spreobračanje hipotetične zunanje nevarnosti »komunizma« v globalne vojaške zveze proti nevarnosti socialne revolucije. Permanentna kriza političnega sistema, ki ne upošteva stvarnosti ekonomske strukture, ekonomske in politične moči, dozoreva do faze možnih revolucionarnih razrešitev, kajti subjektivne sile, ki tak izid napovedujejo, so vse močnejše. *To je tudi bistveni razlog za spremembe narave oboroženih sil. Vojska prevzame vlogo varuha obstoječe strukture političnega sistema pred nevarnostjo socialne revolucije.* Prihaja do procesa odkrite militarizacije političnega sistema in do vse izrazitejše vojaške hegemonije ZDA. Armada se usposablja za to, da lahko v družbi prevzame vse tiste funkcije, ki so pripadale civilni strukturi oblasti, vključno z usmerjanjem globalne strategije družbenoekonomskega razvoja. Vse glasnejša so pojmovanja, da je armada – v primerjavi z nesposobnimi civilnimi strukturami – v tehničnem, tehnološkem, organizacijskem in administrativnem pogledu sposobnejša in bolje opremljena za to, da postane elita razvojne politike, da zavaruje sistem pred nevarnostjo »komunizma«. V številnih državah se porajajo novi politični fenomeni: »vojaška buržoazija«, »vojaška partija«, »vojaška država«, ki jo upravlja vojaška tehno-birokracija, in ki ima pogosto povsem lastne interese in vpliv v družbi. *Po tej poti se uresničuje tudi nadvlada novega nosilca akumulacije v odvisnem kapitalističnem gospodarstvu teh držav; vladajoči sloji se v odvisnem razvoju združujejo z multinacionalnim*

kapitalom in delijo njegovo usodo. To je pot njihove anacionalizacije kot vladajočega razreda.

Nova vloga armade v političnem sistemu se izraža tudi v njenem mednarodnem povezovanju (1964) v svetu za obrambo Srednje Amerike (CONDECA) in v zvezah, ki jih ima s Pentagonom. Vzrok za tako povezovanje je opredeljen kot »skupno varstvo« pred »možno komunistično agresijo«, kar pomeni, da ne gre le za »možno invazijo v strani Kube«, marveč tudi za »notranjo subverzijo komunistov«. V bistvu gre torej za nadnacionalni generalštab za varstvo vojaških in civilnih interesov vladajoče manjšine ter ekonomskih, političnih in vojaških interesov ZDA na tem delu sveta. Združena akcija je bila doslej naravnana k preventivnim in ofenzivnim ukrepom za dušenje upora, ki zajemajo vojaške, paravojaške, ekonomske, politične, psihološke, javne in tajne obveščevalne dejavnosti proti gverilskemu gibanju, usmerjene pa so tudi k razvijanju »civilne dejavnosti vojske«, torej k temu, da bi lahko ukrepala na vseh področjih in ravneh družbenega življenja (na ekonomskem področju – v industriji, kmetijstvu, transportu, pa tudi v družbenih službah, kot npr. v zdravstvu, prosveti itn.).

Čeprav tako posploševanje ne more izraziti značilnih procesov v vsaki državi posebej, v vsebinskem pogledu obstaja rdeča nit, ki povezuje globalne družbene procese v Srednji in Latinski Ameriki.

V Srednji Ameriki je velika vloga armade dediščina kolonialnih časov. Španski kolonializem je na tem področju vladal z vojaško strukturo oblasti. Kasnejša liberalna reforma iz leta 1871 je bila po svoji vsebini predvsem ekonomske narave, medtem ko so politični sistem – namesto buržoazne demokracije – zapolnjevale surove vojaške diktature in policijski represivni režimi (v Gvatemali Manuel Estrada Cabrera 1898–1920; Miguel Asturias in Jorge Ubico 1930–1944; v Nikaragvi Jose Santos Zelaya itn.). Generali na nacionalni in policija na lokalni ravni so bili steber in temeljni dejavniki političnega sistema. Vojaški režimi so od začetka tega stoletja pa do 1969. leta vladali v Salvadorju polnih 48 let, v Nikaragvi 50 let, v Gvatemali 59 let (izjema je le Kostarika, ki je imela približno 66 let civilne vladavine).

V mnogih ozirih imajo sistemi vojaške vladavine skupne značilnosti, čeprav ne bi mogli trditi, da so enoznačni. Imajo skupno poreklo, socialno sestavo, odnos do civilne strukture, razredni pomen in vsebino. V Nikaragvi imajo (do revolucije) mnogo podobnosti s pretorijansko gardo; v Salvadorju in Hondurasu je bila njihova oblast vzpostavljena neposredneje kot pa, npr., v Gvatemali itn. Obstajajo pa tudi nekatere razlike. *Različne oblike totalitarnih vojaških režimov določajo oblike razredno-političnega boja, proces in raven njihove radikalizacije, politična pojmovanja, poti združevanja opozicije, njeni cilji in dosežki.* O teh posebnostih bomo spregovorili v nadaljevanju tega zapisa.

d) *Katoliška cerkev* je eden od dejanskih nosilcev politične moči vse od kolonialnih časov. Je pomemben dejavnik sistema, ki je tradicionalno

povezan z vladajočo elito, saj je cerkev sama pomemben lastnik zemlje in kapitala; njena posebnost je v tem, da se je v način življenja in kulturo ljudstva vključevala v dolgem zgodovinskem obdobju. Boj liberalcev za preobrazbo družbe v preteklem stoletju je bilo edino obdobje prizadevanj za to, da se cerkev z laicizacijo sistema odtegne od velikega vpliva v družbi. Cerkev je sicer ločena od države, vendar je ostalo v njeni pristojnosti več družbenih funkcij.

V zadnjih desetletjih, zlasti od izbruha revolucije v Nikaragvi, je *socialnopolitična polarizacija v Srednji Ameriki prisilila cerkev, da se je določneje opredelila do bistvenih družbenih vprašanj*. Od šestdesetih let dalje je zaradi splošnih družbenih sprememb tudi sama doživljala proces notranje polarizacije, ki je značilen tudi za vsa druga družbena okolja; to je prišlo posebej do izraza na vatikanskih koncilih, na škofovski konferenci v Medelinu (1968) itn. Cerkve identifikacija s siromašnimi že od nekdaj ni ovirala, da ne bi hkrati ščitila interesov bogatašev. Vendar pa je dejstvo, da nižja duhovščina v teh deželah v celoti sodoživlja usodo in življenje ljudstva, ter da so mnogi iskreni cerkveni dostojanstveniki pokazali veliko občutljivost za težaven položaj družbene večine, vplivalo na to, da je cerkev *bistveno podprla proces družbenih reform*. Te podpore so bile deležne predvsem sile reformistične naravnosti, tradicionalne politične partije, ne pa tudi radikalna, socialistična in druga gibanja. Če je kritično zavračala razne »ekscese« kapitalizma in političnega sistema vojaških diktatur, pa je »komunizmu« pripisovala vlogo satana. Svojo najbolj pozitivno vlogo je cerkev v Srednji Ameriki odigrala z obrambo človekovih pravic, z zaščito preganjanih – ne glede na njihove politične motive; zato je bila duhovščina nemalokrat izpostavljena preganjanju in represalijam. Pri tem pa se je seveda strogo branila identifikacije s katerokoli politično alternativo. Ker pa tudi sama cerkev ni monolitna, so tudi iz njenega okolja delovale na družbo politične sile, ki se zavzemajo za globoke socialne spremembe.

Zaradi vsega povedanega bi bilo katoliško cerkev v Srednji Ameriki napačno *izenačevati s konzervativizmom ali pa z revolucionarnimi spremembami v družbi*. Tudi tedaj, ko del duhovščine podpira revolucionarne spremembe, ne počne tega iz ideoloških razlogov, temveč zaradi upanja, da bodo spremembe prinesle *praktične rezultate za brezpravne v družbi*. Glavne spodbude za angažiranje duhovščine v raznih oblikah nasprotovanja institucionaliziranemu brezpravju in terorju prihajajo praviloma iz tako imenovanih *katoliških skupnosti*, ki so organizirane v bazi družbe. V Nikaragvi so to npr. CEB (Comunidad eclesiales de base), ki zbirajo okoli sebe mestne in vaške reveže. Uradna hierarhija tudi tedaj, ko je bila v opoziciji Somozinemu režimu, ni bila nikoli pro-sandinistična. *Vključevanja dela katoliškega klera v porevolucionarno obnovo Nikaragve torej ne bi smeli razlagati kot sprejemanje revolucije, marveč kot lojalnost do širšega vključevanja katoličanov v revolucijo*. Cerkev se ne more sprijazniti z ateističnim materializmom novega izobraževalnega sistema, še manj

pa z izločanjem cerkve iz odločanja o pomembnih družbenih in državnih zadevah. Duhovniki z državljanskopolitičnimi funkcijami, pa najsi so te še tako pomembne, v oblasti ne predstavljajo katoliške cerkve, marveč imajo tak položaj zaradi osebnega ugleda – kot državljani in borci.

Prav tako kritike režimov v Gvatemali in Salvadorju, pa tudi konkretne podpore silam opozicije ne bi smeli razlagati kot vključevanje cerkve v odporiško gibanje, marveč kot posledico polarizacije v njenih vrstah. Škofije v teh deželah si ne želijo, da bi bile vpletene v politične igre za oblast, hkrati pa je (po nekaterih informacijah) v Salvadorju približno 30% kapucinov, jezuitov in drugih redovnikov angažiranih na strani ilegalnega upora režimu.

4. Narava socialne revolucije v Srednji Ameriki, njeni vzroki in njeni nosilci

Vsa zgodovinska in sodobna gospodarska, socialna in politična protislovja, včlenjena v politični sistem vojaško-avtoritarne, represivne, anacionalne razredne diktature skrajne desnice, odvisne od moči tujega monopolističnega kapitala, so zavirala dolgoletni boj za emancipacijo Srednje Amerike. Vsi poskusi (razen v Kostariki in Panami), da bi se vojaškopolične diktature spremenile po mirnih, reformističnih poteh preobrazanja, so bili zaustavljeni od zunaj (od ZDA) in z notranjimi, desničarskimi protirevolucionarnimi posegi v družbi. To je po drugi strani pripeljalo družbo do kulminacije socialno-političnih protislovij in kriz ter v celoti vse bolj radikaliziralo metode nasprotovanja. Dozorevalo je spoznanje, da je zaradi omenjenih zgodovinskih izkušenj možno globlje in vsebinske reforme uresničiti le z revolucijo.

Na srednjeameriškem področju je v več desetletjih potekalo nešteto gverilskih bojev. Davek zanje je bil plačan z mnogimi žrtvami, med katerimi niso bili le doktrinarni levičarji; mnogo več je bilo med njimi mladih domoljubov. Neštetokrat so ta žarišča gverile uničili in neštetokrat so spet vzplamtela. Neizmeren teror, množično ubijanje državljanov iz vseh vrst in struj politične opozicije so vzgibavali nove dejavnike boja. Tudi del reformistične meščanske opozicije postaja vse bolj radikalen, postopno se oprijema revolucionarnih oblik nasprotovanja, gverile, stavke, vstaje. Po dolgih letih sektaške ideološke razcepljenosti prihaja do postopnega združevanja sil nasprotovanja v okviru širokih front, ki so odprte tudi za buržoazno opozicijo. Prvikrat v zgodovini se pojavlja tudi indijansko prebivalstvo kot dejavnik organiziranega nasprotovanja. Gre seveda za splošne tendence, ki niso v vseh državah enako izrazite; prav tako se v zadnjem času v ta proces vse bolj vpletajo mednarodni dejavniki, kajti tudi to področje je bilo pritegnjeno v vrtinec tekmovanja blokov in spremenjeno v mednarodno krizno žarišče.

Za to raven analize bi bilo potrebno uporabiti zlasti izkustva revolucije

v Nikaragvi in Salvadorju. Toda to ni naš namen. Posebej bomo obdelali nekatera izkustva, ki imajo širši, zlasti teoretski pomen.

Očitne niso le razlike med revolucijami v Nikaragvi in Salvadorju, marveč tudi velika podobnost med naravama vojaškopoličnih sistemov v njih ter vsebino in obliko revolucionarnega boja. Narava vojaških režimov odločilno vpliva na razredne značilnosti opozicije in narodnoosvobodilnega gibanja, bistveno vpliva na smeri in izide revolucij v Srednji Ameriki. Obe revoluciji sta po svoji vsebini globoko socialni revoluciji, toda njuni nosilci težijo k povsem konkretno opredeljenim ciljem.

V Nikaragvi je imela vojaška diktatura družine Somoza značilnosti *personalne uzurpacije oblasti*, katere cilj je bil bogatenje ozkega klana. Kopičenje bogastva in oblasti je izzvalo nasprotovanje vladajoče buržoazije proti diktaturi, kar je pomenilo razcep v vladajočem razredu. Po drugi strani so po pol stoletja bojov Sandinistična fronta narodne osvoboditve in druge sile oboroženega odpora našle v sebi toliko moči, da so prebolela ideološka razhajanja, različne poglede na taktiko, da so se odprle tudi za buržoazno opozicijo kot enakopravnega partnerja ter jo pritegnile k strmoglavljenju diktature kot neposrednemu cilju. Gre torej za buržoazijo, ki je bila proti Somozi, prav tako pa tudi proti sandinistični oblasti. Njihova navzočnost v FSLN je olajšala zlom diktature, hkrati pa tudi pridobivanje naklonjenosti svetovne demokratične javnosti. S tem je bila olajšana prva faza revolucije, ne glede na to, da je del te buržoazije kasneje izstopil iz fronte boja, da odtlej ovira revolucijo in da tako ravna tudi zdaj. To pomeni, da so bili na vrhuncu krize somosizma odločilni dejavniki zmage: širina opozicije, enotnost ciljev večrazredne FSLN, oborožen boj in splošna stavka, vstaja ljudstva in relativno ugodne mednarodne razmere, ki so dovoljevale učinkovito podporo demokratičnemu spreminjanju sveta.

V Salvadorju je vladajoči razred *kot celota* uzurpiral oblast; vojaški režim je njegovo orožje, ki varuje ta sistem pred poskusi opozicije, da bi ga preobrazila na demokratični podlagi. Družba se polarizira na buržoazijo in široke proletarizirane sloje prebivalstva, prihaja do ostrih razrednih spopadov. Fronta Marabundo Martí in druge temeljne uporniške skupine vse do nedavnega niso našle skupnega jezika, njihove ideološko-konceptualne zamisli so dolgo prevladovale nad neposrednim ciljem, strmoglavljenjem diktature vojaškocivilne hunte; zaradi tega je bila ta fronta odpora socialno mnogo ožja kot pa v Nikaragvi.

Nikaragvanska revolucija je zgodovinski rezultat delovanja zelo zapletenih ekonomskih, socialnih in političnih dejavnikov. Ima značilnosti globokega nacionalnega, protimperialističnega in protidiktatorskega narodno-osvobodilnega boja širokih plasti ljudstva z demokratičnimi in socialističnimi cilji. Izbojevana je bila po zaslugi angažiranega nacionalnega patriotizma in ofenzivne oborožene dejavnosti razredno in idejno-politično heterogenih, vendar pa akcijsko usklajenih subjektivnih sil

revolucije, ugodnih mednarodnih razmer in mednarodne podpore progresivnih sil, zlasti socialističnih in neuvrščenih dežel.

Salvadorska revolucija, ki zdaj traja, ima po svoji naravi dokaj podobne temeljne značilnosti, vendar se opira na razredno ožje in bolj homogene sile gibanja; ima mnogo bolj izostrene razredne okvire, se pravi, da ni deležna podpore reformistično naravnane buržoazije; čeprav je vojaško sposobnejša, bolj oborožena in močnejša, se ta revolucija sooča z manj ugodnim razmerjem notranjih sil; velike težave ji povzročajo neugodne mednarodne razmere, podpora vlade ZDA vojaški hunti, se pravi posledice zaostrovanja blokovske politike, ki v dobršni meri vpliva na učinkovitost podpore, ki jo revoluciji lahko nudijo progresivne sile in demokratične vlade. Take splošne okoliščine in pritisk zunanjih dejavnikov usmerjajo notranji proces h kompromisnim rešitvam, ki nosijo pečat velike negotovosti.

Za razumevanje posebnosti revolucije v Nikaragvi si je treba priklicati v spomin dolgo tradicijo osvobodilnih teženj, ki imajo patriotično in demokratično vsebino in ki so globoko vtakane v politično kulturo širokih slojev. Privrženci Sandina so protiimperialistično, patriotično vsebino gibanja za osvoboditev povezovali s socialističnimi idejami in zahtevami ter z nekaterimi posebnostmi tiste strategije razrednega boja, ki jih je v teorijo revolucije vnesel Lenin – posebej ko je šlo za podiranje odvisno-kapitalistične države, za izbojevanje oblasti, radikalno odpravljanje temeljev starega družbenega reda. *Ta zveza med tradicijo osvobodilnega gibanja in socializmom se v avtentičnih revolucijah Srednje Amerike vse jasneje nakazuje kot ena od posebnosti njihove idejne zasnove.* Sandiništnemu gibanju je kasneje FSLN izoblikovala organizacijo, ki vnaša v revolucijo strategijo in taktiko boja za oblast, ki sta značilni za proletarske revolucije. Brez take organizacije bi bila revolucija domala spontana in slepa, podvržena tavanjem in odklonom. FSLN je šele v tem spajanju – po velikih izgubah, porazih, razhajanjih, neizkušenosti, iluzijah, nekritičnem sprejemanju vplivov itn. – dozorevala v političnega, organizacijskega in idejnega hegemona revolucionarnega boja.

Socialne revolucije v Srednji Ameriki prinašajo nova izkustva, ki zadevajo politične subjekte teh procesov. *Tradicionalni protiimperialistični boji za nacionalno emancipacijo med širokimi sloji, ki so globoko vtakani v nacionalno-politično zavest in kulturo množic, omogočajo, da v ugodnih objektivnih razmerah politično-vojaške fronte, ki so po sestavi sicer socialno in idejno heterogene, namesto političnih partij proletariata odigrajo vlogo revolucionarne avantgarde.* Temeljna značilnost teh front je ta, da ponudijo organizacijo, se pravi, *da kot organizirano ljudstvo (ne pa kot izolirane skupine) spreminjajo orožje kritike (sistema) v kritiko z orožjem, da izvajajo politično-vojaško dejavnost revolucije in s tem resnično opravljajo funkcijo avantgardne politične partije* – kar po zmagi tudi formalno postanejo.

Fronte, o katerih govorimo, opravljajo svojo politično funkcijo v obliki organizacije oboroženega upora. Njihova dejavnost je mnogostranska, ne edino in povsem vojaška. Zahteva enotnost in združevanje socialno raznolikih sil okoli primarnega cilja revolucije. Predvsem seveda enotnost levih sil, ki se mora povzpeti nad razhajanja o taktiki boja; hkrati pa morajo biti te sile pripravljene na široko sodelovanje z nesocialističnimi silami, protidiktatorskimi in protiimperialističnimi sloji buržoazije.

Celota take zgodovinske prakse dovoljuje, da to novo izkustvo o širjenju subjektov socializma v našem času posplošimo kot eno od značilnosti svetovnega procesa socializma.

Sklepi

Iz doslej povedanega lahko potegnemo nekaj splošnih ugotovitev:

Revolucije v nerazvitih deželah Srednje Amerike težijo k temu, da bi pretrgale verigo mednarodnega sistema kapitalistične odvisnosti; težijo h konstituiranju neodvisnih, suverenih držav, ki bodo same odločale o svoji usodi, k ureditvi in sistemu, ki bo temeljil na spoštovanju izražene volje vsega ljudstva ter z njegovo mobilizacijo zagotovil hitrejši gospodarski razvoj. Se pravi, da imajo avtentično naravo nacionalnega, protiimperialističnega, osvobodilnega boja ljudstva, katerega vodilne socialno-politične sile odpirajo pot socialistični preobrazbi družbe. Njihova pot je rušenje vojaških diktatur skrajne desnice anacionalizirane, skorumpirane buržoazije in vzpostavljanje demokratičnih, ekonomsko in politično pluralističnih sistemov. To je njihova temeljna vsebina in smisel, hkrati pa pomenijo tudi globoko socialno revolucijo – kar potrjuje različnost poti socializma in širjenje svetovnega procesa socializma.

Poleg tega so revolucije v Srednji Ameriki skalile obstoječe odnose družbenopolitičnih sil v tem delu sveta, spreminjajo lastnosti političnih sistemov in pospešujejo dinamiko revolucionarnih procesov. To je močno prizadelo dosedanje zapletene, politične in vojaško-strateške interese ZDA.

S svojimi socialnopolitičnimi nosilci, ki so izrasli iz organiziranega revolucionarnega boja, upora in vstaje ljudstva, izpričujejo nadaljnje širjenje subjektov socializma, ki jih je že potrdila velika protikolonialna revolucija narodov.

Dosedanji tokovi revolucije v Srednji Ameriki imajo močan moralni vpliv na vse progresivne in leve sile v njihovem boju za socialno emancipacijo v Latinski Ameriki. So spodbuden primer in ohrabritev za vse tiste, ki sta jih po valu kontrarevolucionarnih vojaških udarov desnice zajela malodušje in skepticizem. Naleteli so na močan odsev, simpatijo in podporo demokratičnih krogov v Latinski Ameriki in v svetu – posebej v gibanju neuvrščenih – in na pomoč socialističnih sil različnih naravnosti.

Poseben pomen ima dejstvo, da revolucije odkrivajo nov in potencialno širši prostor za krepitev politike in gibanja neuvrščenosti. Hkrati pa dokazujejo, da položaj mednarodnih odnosov, njihova zasičenost z blokovskimi in drugimi razhajaji, konfrontacijami in vmešavanjem v notranje procese drugih držav, vse bolj vpliva na izid revolucij v posameznih državah.

Poleg mnogih drugih posledic so prinesle te revolucije nova in bogata praktična izkustva, ki so za marksistično teorijo revolucije in razrednega boja v državah v razvoju izredno pomembna.

Socijalizam (Beograd) št. 3/1982

Študije in članki: DRAGOMIR VOJNIĆ: Razmišljanja o tem, kako se lotiti dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije; ENVER REDŽIĆ: Moč birokracije in nemoč kritike birokratizma; VIČINA VASOVIĆ: Enigmatski sindrom »bankrotstva« buržoazne »državne pošasti«; RANKO PETKOVIĆ: Politika in gibanje neuvrščeneosti v osemdesetih letih; DRAGOMIR RADENKVIĆ: Poti delavskega gibanja v Španiji; *Prispevki:* NEBOJŠA SAVIĆ: O nerešenih vprašanih sistema upravljanja z akumulacijo v jugoslovanski družbi; DRAGIŠA MILIČEVIĆ: Dohodek kot kazalec ekonomskega položaja; LAZAR ĐUROVSKI: Vidiki teritorialne organizacije občine in komunalnega sistema; BLAGOJE KUNOVSKI: Tretji filmski svet; *Pogledi:* ILINDENKA PETRUŠEVA: V fokusu – tesnobe sodobnega sveta; *Prikazi.*

Argumenti (Rijeka) št. 3/1981

Tehnika in sodobni svet: VJERAN KATUNARIĆ: Ciklus industrijske fizike in utopična tehnologija – Prispevek k dialektičnemu materializmu; MILAN SVILAR: Prispevek k utemeljevanju marksističnega pristopa k tehniki; ANDELKO MILARDOVIĆ: Znanost kot proizvodna sila; SLOBODAN INIĆ: Družbena proizvodnja življenja v sodobni socialistični praksi; ALMAR ALTVATER: Družbene posledice uvajanja novih tehnologij v času »dolgih ciklusov« ekonomske rasti; BJÖRKMAN, LUNDQUIST, HIMMELSTRAND: Delovni odnosi, akumulacija kapitala in sprememba tehnologije; ELE ALENNIUS: Izživi, ki jih tehnologija zastavlja socialistični ideologiji; BRANKO BEK: Scientistični redukcijonizem; »Antiinflacijska politika« *Marijana Korošiča (razgovor o knjigi); Študije in članki:* PREDRAG VRANICKI:

Lenin in problematika samoupravljanja; MILOJKO DRULOVIĆ: Predgovor k angleški izdaji knjige »Samoupravna demokracija«; MILOJKO DRULOVIĆ: Predgovor k japonski izdaji knjige »Samoupravna demokracija«; *Prispevek:* Odmevi na japonsko izdajo; HUANG LJANG PING: Sile sodobnega socializma; JOSIP DEŽELJIN: Analiza procesa ekonomske (de)stabilizacije v SFRJ; SLAVEN LETICA: Kaj storiti?; *Kritična kartoteka.*

Pogledi (Skopje) št. 1/1982

PETAR KARAJAN: Po današnjem dnevu sodimo o jutrišnjem; *Članki in prispevki:* BLAGOJA SILJANOSKI: Delitev dohodka v pogojih samoupravnih socialističnih družbeno-ekonomskih odnosov; JORDAN REDEVSKI: Nekateri vidiki pojava morale v naši samoupravni socialistični družbi; NEVENKA PETRIĆ: Humanizacija odnosov med spoloma in odgovorno starševstvo – del boja za osvoboditev človeka; *Pogledi:* MANOL PANDEVSKI: Odsevi razvoja makedonskega naroda v zgodovinski znanosti; BRANISLAV SINADINOVSKI: Vloga levčarskih političnih partij in organizacij v sodobnem Libanonu; TODOR RUŠKOV: Globalizacija razvoja, medsebojna odvisnost v svetu in neuvrščene dežele. Prikaz nekaterih sodobnih pogledov; Uresničevanje oblik idejno-politične aktivnosti in akcijska organiziranost v zvezi komunistov (Stefan Kirej); *Soočanja:* TOME NIKOLOVSKI: Znanstvenost neke raziskave; *Prikazi.*

Socijalizam u svetu (Beograd) št. 28/1982

Okrogla miza, Cavtat '81: MILOJKO DRULOVIĆ: Socializem, znanost, tehnologija, strategija razvoja; DANIELE AMATI: O ideološki vlogi znanosti; JORGE

BEINSTEIN: Znanost, ideologija, razvoj; MARCELLO CINI: Družbena struktura in evolucija znanstvenih jezikov; JAROSLAV LADOS: Komunizem in »globalni problemi«; VICTOR LEDUC: Znanost, družba in samoupravljanje; ANOUAR ABDELMALEK: Uklenjeni Prometej: vizija »križe«; CARLOS R. PIRIZ MAC-COLL: Socializem in naravnost znanstvenega dela; AZARJA POLIKAROV: O nekaterih temeljnih tendencah v razvoju znanosti; JEAN-LOUIS TATY: Znanost in tehnika kot bistvena dejavnika emancipacije narodov in integracije človeštva; DONNA J. HARAWAY: Razred, rasa, spol, predmeti znanstvenega spoznavanja; DIGBY JACKS: Teze za okroglo mizo '81; *Razprava*: Znanost, tehnologija, družba; *Študije*: MIROSLAV HADŽIĆ: Razprave v komunističnem gibanju o »specifičnostih in uredniševanju splošnih zakonitosti« socializma; *Komentarji in informacije*: *Prikazi*.

Marksistička misao (Beograd) št. 2/1982

Naša osrednja tema: Jovan Đorđević: Federalizem in regionalizem; RADOMIR D. LUKIĆ: Federalizem in samoupravljanje; KURTEŠ SALJIU: Razvoj avtonomije v SFRJ; MILAN MALI: Jugoslovanski socialistični federalizem; *Članki in študije*: ČASLAV OČIĆ: Avtarkija v jugoslovanskem gospodarstvu; MILIVOJE TRKLJA: Samoupravni proizvodni odnosi in značaj dela v družbenih dejavnostih; ZHANG DE-XIU: Kitajski ekonomisti o blagovni proizvodnji in zakonu vrednosti v socializmu; *Prispevki*: SIMO ELAKOVIĆ: Marxova kritika tehnologije kot ideologije; MILOJE PETROVIĆ: Blochova kritika Heideggerja; *Razprave*: Delovna sila v Jugoslaviji; *Prevodi*: ANDZEJ KOLAKOWSKY, JERZI LOZYNSKY: Podružbljanje države; *Razgovor s filozofo*m: Ali je treba zapustiti Marxa? (s Henrijem Lefebvrom se pogovarja Petar Živadinović); *Pogledi in prikazi*: DRAGANA B. KANDIĆ: Lefebvre o državi (Henri Lefebvre, De l'Etat, I-IV); BRANKO MILANOVIĆ: Ekonomska filozofija Joan Robinson; DANILO BASTA: Fichte in francoska revolucija (Đorđe B. Popović); *Tematska bibliografija*: federalizem, avtonomija, samoupravljanje.

Pregled (Sarajevo) št. 4/1982

Članki: VOJAN RUS: Komunisti, morala in samoupravljanje; LOKMAN ZUBČEVIĆ: Sodobni znanstveno-tehnični napredek in družbene spremembe; BRANKO ĐERIĆ: Omejitve v svetovnih zalogah naravnih bogastev in ekologiji; EDIN MUMINOVIĆ: Koncept o »državi blaginje«; MARINKO BOŠNJAK: Ustvarjanje družbenega sistema izkustvenih sporočil; *Iz zgodovine Bosne in Hercegovine*: RADE PETROVIĆ: Gospodarski pomen Bosne in Hercegovine za italijansko politiko 1941. leta; *Pogled*: ENES KUJUNDIĆ: Afrika v arabskih virih do konca desetega stoletja; *Prikazi*.

Pregled (Sarajevo) št. 5/1982

Okrogla miza: Demokratični centralizem v teoriji in praksi ZKJ; FUAD MUHIĆ: Uvodna beseda; FRANJO KOŽUL: Demokratični centralizem, prilagojen zgodovinskim spremembam; MITAR MILJANOVIĆ: Demokratični centralizem v sodobnih razmerah; STOJAN T. TOMIĆ: Demokratični centralizem kot vrednota in oblika socializacije komunistov v organizaciji; ALIJA LATIĆ: Demokratični centralizem in politični sistem; ATIF PURIVATRA: Posodabljanje in razvijanje načela demokratičnega centralizma; MILORAD MURATOVIĆ: Demokratični centralizem kot metoda revolucije; NIJAZ DURAKOVIĆ: O idejno-politični diferenciaciji in odgovornosti; VUKOTA VUKOVIĆ: Tri elementarne podmene demokratičnega centralizma; OMER IBRAHIMAGIĆ: Dialektična povezava z razvojem družbe; MILE LASIĆ: O nekaterih aktualnih vprašanih demokratičnega centralizma; MIRKO PEJANOVIĆ: Nove pojave oblike in težnje v uredniševanju demokratičnega centralizma; MLADEN MATIĆ: Obrazec za uredniševanje teženj naše celostne družbene biti; MUSTAFA FESTIĆ: O demokratičnem centralizmu v ekonomski sferi; *Pogled*: MUJO SLATINA: Originalnost in kritično bogastvo neke študije (ob izidu knjige dr. Ratka Durderovića »Psihološki vidiki samoupravljanja«); *Prikazi*.

KNEZ, Jože: The Regulation of Economic Relations on the Basis of Income
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 6, p. 729–746

A model of the regulation of economic relations on the basis of income within the working organization is presented by the author. In the shaping of this model the author proceeded from marxist science, political economy in particular, considering thereby the Constitution, the Law of Associated Labour, the self-management and economic practice of organizations of associated labour as well as the preparedness, willingness and fitness of workers for concrete implementation of relations based on social property. – The main elements of the model analysed by the author are: planning and allocation of income in BOALs, basic self-management agreements on distribution of income, the distribution of net income for the satisfaction of workers's personal needs (personal income) based on past labour and principles regulating mutual income relations (joint gross income, gross income, compensation). The author proves that all the above mentioned income categories and relations can be efficiently realized within the process of workers' independent and in advance planned decision-making, objectively limited by economic laws and market mechanisms. – The model's allocation of income is not presented as something automatically following what had been done in the past, but opens up an opportunity for the workers to shape their own present and future, based on the laws of market economy. The model is designed as a device (a tool) which can help the workers to realise their obligations and rights as efficiently as possible.

UDC 301.161

MLINAR, dr. Zdravko: Sociological Criteria in the Shaping of Residential Areas
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 6, p. 747–763

The shaping of man's physical and social environment and new settlements raises several dilemmas, partial evaluations, and arbitrary decisions. All this finds its expression in the discontent of residents (dwellers) and frequent critics of planning decisions. It can be, however, said that this critic remains partial or fragmentary. With respect to these facts we will try to identify some sociological dimensions which could be considered as future criteria of new settlement planning. In revealing the contradictions (*the unity of contradictions*) appearing in the shaping of man's physical and social environment, we rely on the core of Marxist dialectics. The contradictions in question are as follows: tradition and innovation, equality and heterogeneity, assimilation and segregation, expression of personality and spacial order, individuality and standardization, attachment and mobility, stationariness and dynamism, commandability of simplicity and alienation of complexity, cosiness and variability, solidarity and self-help (self assistance). The problem in question in all these cases is not the choice of alternatives but the assertion of possibilities for the implementation of the »unity of contradictions« in man's dwelling environment.

UDC 323.27:321.6/.8(728)

POLIGORIĆ, dr. Ljubomir: Notes on the System of Power, Domination and Characteristics of the Social Revolution in Central America
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 6, p. 842–860

The author tries to prove in his article that the contemporary social revolutions in Central America are profoundly conditioned (determined) by the 19. century unended revolutions which had taken place in this region as well as by the later process of denationalization of the economic development and the ruling class, influenced by the worldwide system of capitalist division of labour. The author proceeds with a synthesised analysis of the basic characteristics of the political system through which the society's class contradictions are expressing itself, whereby the past and present roles of the army, political parties and Catholic church are payed particular attention to. A separate chapter is devoted to the character, reasons and representatives of the social revolutions in Nicaragua and Salvador. Findings indicating the importance of this social phenomenon in a wider context, as well as the literature used for this study are added at the end of the article.

KNEZ, Jože: Urejanje ekonomskih razmerij na temelju dohodka**Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 6, str. 729–746**

Avtor v svojem prispevku predstavlja model urejanja ekonomskih razmerij v okviru delovne organizacije na temelju dohodka. Kot izhodišče in oporo za oblikovanje tega modela je upošteval marksistično znanost, predvsem politično ekonomijo socializma, ustavo in zakon o združenem delu, samoupravno in ekonomsko prakso organizacij združenega dela ter pripravljenost in usposobljenost delavcev za konkretno uresničevanje odnosov na temelju družbene lastnine. – Glavni elementi modela, ki ga avtor v razpravi razčlenjuje, so: planiranje in razporejanje dohodka v TOZD, temeljna merila za razporejanje dohodka, razporejanje čistega dohodka na osebne dohodke na osnovi minulega dela in opredelitev načel, osnov in meril za dohodkovne odnose (skupni prihodek, skupni dohodek, kompenzacija). Avtor dokazuje, da je vse omenjene dohodkovne kategorije in razmerja možno uspešno uresničevati v procesu samostojnega vnaprejšnjega (planskega) odločanja delavcev, ki je objektivno omejeno z zakonitostmi ekonomije in trga. – Razporejanje dohodka v modelu ni predstavljeno kot nekaj, kar naj bi avtomatično sledilo preteklim dogodkom, temveč vsebuje tudi samostojnost (svobodo) delavcev, da oblikujejo svojo sedanost in prihodnost na podlagi zakonov ekonomije trga. Model in njegova merila so le pripomoček (orodje), da bi delavci lahko te svoje obveznosti in pravice čimbolj uspešno uresničevali.

UDK 301.161

MLINAR, dr. Zdravko: Sociološki kriteriji v oblikovanju bivalnega okolja**Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 6, str. 747–763**

V prostorsko-fizičnem in družbenem oblikovanju novih naselij prihaja do številnih dilem, do enostranskih presoj in arbitrarnih odločitev. Vse to se izraža tudi v nezadovoljstvu stanovalcev in v pogosti kritiki planskih rešitev. Vendar pa ostaja tudi kritika le parcialna oz. fragmentarna. Glede na to skušamo v tem prispevku identificirati nekatere sociološke razsežnosti, ki bi lahko postale kriteriji načrtnega izgrajevanja novih naselij. Pri tem se opiramo na srž marksistične dialektike, s tem ko razkrivamo protislovja (enotnost nasprotij) tudi v oblikovanju bivalnega okolja. Gre za naslednja protislovja: tradicija in inovacija, enakost in raznolikost, asimilacija in segregacija, izražanje osebnosti in prostorski red, individualnost in standardizacija, navezanost in mobilnost, mirovanje in dinamika, obvladljivost enostavnosti in odtujenost kompleksnosti, domačnost in raznovrstnost, pomoč (solidarnost) in samopomoč. – V vseh teh primerih dejansko ne gre za izbiro ene od alternativ, temveč za to, da zagotovimo možnosti za uresničevanje »enotnosti nasprotij« v bivalnem okolju.

UDK 323.27:321.6/.8(728)

PALIGORIČ, dr. Ljubomir: Zapiski o sistemu oblasti, dominacije in značilnosti socialne revolucije v Srednji Ameriki**Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. 19, št. 6, str. 842–860**

Prispevek skuša dokazati, da so sodobne socialne revolucije v Srednji Ameriki globoko zgodovinsko pogojene z nedokončanimi revolucijami XIX. stoletja v tej regiji in s kasnejšim procesom denacionalizacije ekonomskega razvoja in vladajočega razreda pod vplivom svetovnega sistema kapitalistične delitve dela. V nadaljevanju opravi avtor sintetično analizo temeljnih obeležij političnega sistema, skozi katerega se izražajo razredna protislovja družbe; predvsem obravnava nekdanjo in sedanjo vlogo armade, političnih partij in katoliške cerkve. Posebno poglavje je namenjeno značaju, vzrokom in nosilcem socialnih revolucij v Nikaragvi in Salvadorju. Na koncu teksta so skupine zaključkov, ki nakazujejo širši pomen tega socialnega fenomena; navedena je tudi izbrana literatura.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

France Černe: Združeno delo in tako imenovane »nacionalne ekonomije«

Milenko Marković: Demokratični centralizem v ZKJ

Geza Bačič: Uresničevanje pravic narodnosti

Rudi Lešnik: Prosti čas in osmišljanje potreb

Jože Šter: Didaktika in marksizem (ali se je marksizma mogoče naučiti?)

Mirjana Nastran-Ule: Identiteta mladih

Jan Makarovič: Mladi kot družbena skupina

Franci Polak: Zaposlovanje mladih

Sonja Kump: Položaj študenta v izobraževalnem procesu